

☐	Kandidaatintutkielma
☒	Pro gradu -tutkielma
☐	Lisensiaatintutkielma
☐	Väitöskirja

Oppiaine	Laskentatoimi ja rahoitus	Päivämäärä	30.3.2021
Tekijä	Jasper Saarinen	Sivumäärä	96+liitteet
Otsikko	Tilintarkastajan mahdollisuudet estää ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä: Tilintarkastus Euroopan Unionin tilintarkastusuudistuksen jälkeisessä Suomessa.		
Ohjaaja	KTT Tiina Henttu-Aho		

Tiivistelmä

2000-luvun alun jälkeen tapahtuneiden yritysmaailmaa ravistaneiden kriisien jälkeen tilintarkastajan kyky tunnistaa väärinkäytöksiä on noussut keskustelun kohteeksi. Tilintarkastajan mahdollisuuksia estää ja havaita väärinkäytöksiä on paranneltu erilaisin lainsäädännöin sekä Euroopan Unionin tilintarkastusuudistuksen myötä.

Lainsäädäntöjen ja ohjeiden ohella keskustelun ulkopuolelle jää se, että tilintarkastaja on ihminen ja ihmisyyteen liittyy rajoittavia tekijöitä. Nämä tekijät saattavat vaikuttaa tilintarkastajan työhön, minkä yhdeksi keskeiseksi elementiksi nostetaan esimerkiksi ammatillinen skeptisyys. Onkin tarkoituksenmukaista tutkia, miten tilintarkastajan henkilökohtaiset ominaisuudet ja piirteet voivat vaikuttaa hänen mahdollisuuksiinsa estää ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Aikaisempien tutkimusten perusteella kirjanpidon väärinkäytöksiin liittyvä tematiikka on jaoteltu tilintarkastajan kykyyn ennaltaehkäistä väärinkäytöksiä sekä havaita niitä.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on muodostaa käsitys siitä, millaiset ovat tilintarkastajan mahdollisuudet estää ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä Euroopan Unionin tilintarkastusuudistuksen jälkeisessä Suomessa. Tutkimus tehdään laadullisena tutkimuksena ja tutkimuksen empiria kerätään puolistrukturoituina teemahaastatteluina. Tutkimuksessa haastatellaan neljää tilintarkastuksen asiantuntijaa. Tutkimuksen teoreettinen tausta tehdään käsitteanalyttisesti ja se rakennetaan mukailemaan vahvasti Halosen ja Steinerin (2009) esittämään tilintarkastuksen rakennetta, missä tutkimusta lähestytään kolmivaiheisesti.

Tutkimus osoitti, että tilintarkastajan henkilökohtaiset ominaisuudet voivat vaikuttaa hänen mahdollisuuksiinsa ehkäistä ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Tutkimuksessa nousi esille vaikuttavina tekijöinä esimerkiksi kommunikointitaito, ammatillisen skeptisyyden rakentuminen, kokemusvuodet sekä muun muassa tunneällyn kautta muodostunut käsitys siitä, millainen tarkastettava on kyseessä. Tutkimuksessa todettiin myös, että suomalainen kulttuuri on yleisesti sellainen, että liiketoimintaa halutaan tehdä oikein ja rehellisesti. Tutkittavat eivät siis kokeneet, että väärinkäytökset olisivat merkittävä riski Suomessa.

Avainsanat	tilintarkastus, väärinkäytös, yksilöllisyys
------------	---

TILINTARKASTAJAN MAHDOLLISUUDET EHKÄISTÄ JA HAVAITA KIRJANPIDON VÄÄRINKÄYTÖKSIÄ

**Tilintarkastus Euroopan Unionin tilintarkastusuudistuksen jälkeisessä
Suomessa**

Laskentatoimen ja rahoituksen
pro gradu -tutkielma

Laatija:
Jasper Saarinen

Ohjaaja:
KTT Tiina Henttu-Aho

30.3.2021
Pori

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	5
1.1	Tutkielman tausta	5
1.2	Tutkimuksen tavoite ja rajaukset	9
1.3	Tutkimuksen rakenne.....	10
2	TILINTARKASTUS JA SEN ERI VAIHEET.....	12
2.1	Suunnitteluvaihe	13
2.2	Toteutusvaihe	16
2.3	Päättämisvaihe	18
3	VÄÄRINKÄYTÖKSEN TEORIA SEKÄ TILINTARKASTAJAN JA TILINTARKASTUKSEN LUONNE	20
3.1	Väärinkäytöksen teoria ja tilintarkastajan ominaisuudet	20
3.2	Harhautuksen teoria	23
4	VÄÄRINKÄYTÖKSEN EHKÄISY JA HAVAITSEMINEN	30
4.1	Ehkäisy ja havaitseminen ennen käytännön tilintarkastusta	30
4.2	Toteutusvaiheen tarkastus	39
4.3	Tilintarkastuksen arviointi ja päättäminen	41
5	TUTKIMUKSEN MENETELMÄT JA AINEISTO	44
5.1	Tutkimusmenetelmät	44
5.2	Tutkimuksen aineisto.....	46
6	EMPIIRINEN TUTKIMUS	50
6.1	Tutkimustulokset	50
6.1.1	Yleisteemalliset tutkimustulokset	50
6.1.2	Tilintarkastajan mahdollisuudet ehkäistä väärinkäytöksiä	58
6.1.3	Tilintarkastajan mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä.....	68
6.1.4	Lisäkysymyksistä aiheutunut keskustelu	80
7	JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO.....	85
	LÄHTEET	91

LIITE 1: TUTKIMUSHAASTATTELU	95
---	-----------

KUVIOT

Kuvio 1: <i>Suunnitteluprosessi (mukaellen, Halonen & Steiner 2009)</i>	14
Kuvio 2: <i>Väärinkäytöksen havaitsemisen malli (mukaellen, Fathil & Schmidtke, 2010; Grazioli 2004)</i>	24
Kuvio 3: <i>Psykologinen väylä väärinkäytöksen tekemiseen (mukaellen, Murphy & Dacin 2011)</i>	32

TAULUKOT

Taulukko 1: <i>Haastatteluyhteenveto</i>	49
--	----

1 JOHDANTO

1.1 Tutkielman tausta

Viimeisimpien liikemaailman skandaalien myötä tilintarkastajan mahdollisuuksiin ja rajoituksiin on alettu kiinnittää enemmän huomiota. Esimerkiksi Enroniin ja WorldComiin liittyvät tapahtumat sekä finanssikriisi ovat näyttäneet, mitä väärinkäytöksiin liittyvät ongelmat ovat käytännössä ja miten ne vaikuttavat talouteen. (Fathil & Schmidtke 2010, 163.) PricewaterhouseCoopersin (2020) teettämän tutkimuksen mukaan, 47 % yrityksistä joutuu kirjanpidon väärinkäytöksen uhriksi sekä keskimäärin 6 väärinkäytökseen liittyvää tapausta raportoidaan yhtä yritystä kohden. Yleinen tapa estää väärinkäytöksiä on ulkoinen tilintarkastus, mutta viimeisimmät tapahtumat ovat osoittaneet, että ulkoisen tilintarkastuksen mahdollisuudet ovat rajalliset (Fathil & Schmidtke 2010, 163). 2000-luvun alussa tapahtuneiden kriisien jälkeen tilintarkastuksen sääntelyä on täydennetty esimerkiksi Yhdysvalloissa Sarbanes-Oxley lailla, mikä keskittyi tilintarkastajan vastuun korostamiseen ja sen tavoitteena oli erityisesti ennaltaehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä (Nazarova ym. 2020, 293–294). Tilintarkastuksen perimmäinen tavoite on saavuttaa riittävä varmuus siitä, että taloudelliseen raportointiin liittyvä materiaali ei sisällä olennaisia virheitä liittyen petokseen tai virheeseen. Tilintarkastaja saa näin ollen ilmaista mielipiteensä siitä, täyttääkö tarkastettu materiaali nämä vaatimukset ja voidaanko tarkastettavaa materiaalia soveltaa voimassa oleviin taloudellisen raportoinnin viitekehyksiin. Tilintarkastajalla on myös velvollisuus raportoida löydöksistään asianmukaisesti. (IAASB 2010, ISA 200, § 11.)

Tilintarkastukseen liittyvä epäluuloisuus juontaa juurensa 2000-luvun alun kriisistä, jolloin energiayhtiö Enron ja yhtiön mukana konsultointiyritys Arthur Andersen romahtivat. Konsultointiyritys hävitti kriittistä evidenssiä Enronin konkurssimenettelyihin liittyen. (Anttiroiko 2004, 17–18.) Tilintarkastuksen laaduntarkkailun keskuksen (The Center for Audit Quality) (2017) mukaan Tilintarkastus nousi uudelleen kriittisen tarkastelun kohteeksi, kun vuonna 2007 puhkesi globaali finanssikriisi, missä muun muassa kuluttajille myönnettiin liikaa lainaa ja pankit myivät korkeariskisiä lainojaan eteenpäin ilman riittäviä vakuuksia. Näistä teemoista nousee kysymys, miten tilintarkastaja voi ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä ja varmistaa työllensä, ettei tällaisia kriisejä enää syntyisi.

Vuonna 2016 Euroopan Unionin tilintarkastusreformi kiristi sääntelyä tilintarkastukseen liittyen ja Suomessa tilintarkastusvalvonta siirtyi Patentti- ja rekisterihallitukselle (Patentti- ja rekisterihallitus 2020). Muutos lisäsi dokumentaatiota tilintarkastukseen ja tätä voidaan pitää selkeänä signaalina siitä, että tilintarkastuksessa on noussut tarve olla entistä huolellisempi. Tässä tutkimuksessa käsitellään erityisesti tilintarkastajan mahdollisuuksia havaita väärinkäytöksiä ja ehkäistä niitä.

Kirjanpidon väärinkäytökset ovat kalliita rikoksia toimialasta riippumatta (Halbouni 2015, 118). Kansainväliset tilinpäätösstandardit määrittelevät kirjanpidon väärinkäytöksen johdon, työntekijöiden tai kolmansien osapuolien, yhden tai useamman henkilön tarkoituksellisenä toimintana, missä väärinkäytöksen avulla pyritään saavuttamaan epäoikeutettua tai laitonta etua (ISA 240, § 2–3). Samaten tilintarkastusstandardien lausunto (Statement of Auditing Standards) määrittelee väärinkäytöksen tarkoituksellisenä toimintana, mikä aiheuttaa olennaisen virheen tarkastuksen kohteena olevassa tilinpäätöksessä (Halbouni 2015, 117). Suomessa väärinkäytös määritellään rikoslaissa kirjanpitorikoksena. Kirjanpitorikoksia on kolmenlaisia: Kirjanpitorikos, törkeä kirjanpitorikos sekä tuottamuksellinen kirjanpitorikos (Rikoslaki, 31.1.2003/61, § 9–10).

Halbounin (2015, 122) tutkimuksessa nousi esille, että tilintarkastajat pitävät väärinkäytösriskiä merkittävänä ongelmana Yhdistyneissä Arabiemiirikunnissa. Halbounin (2015, 120) tutkimuksessa tuotiin esille se, että ulkoisella tilintarkastajalla on lain velvoite hankkia riittävä määrä evidenssiä tarkastuksesta sekä havaita näin virheet. Tutkimuksessa huomattiin, että alalla nähdään sisäisten tarkastajien rooli eräänlaisina ”vahtikoirina” ja koettiin, että ulkoisen tilintarkastajan rooli tässä ei kuitenkaan ole tämän tutkimuksen kontekstissa niin merkittävä kuin sisäisen (Halbouni 2015, 127). Tutkimuksen mukaan siis tilintarkastajat lähtökohtaisesti luottivat sisäisiin tarkastajiin ja näkivät heidän roolinsa merkittävänä nimenomaan petoksien ja väärinkäytösten etsimisessä ja estämisessä. Ulkoiset tilintarkastajat näkivät sisäiset tarkastajat tilintarkastuksen sisäisinä vastinpareina ja näin tunnustivat ammatillisen yhteistyön olevan tärkeää. Tilintarkastuksessa iso rooli on siis tilintarkastajan kyvyllä analysoida sisäisen valvonnan luotettavuus ja kontrollien riittävyys. Tutkimuksessa tilintarkastajat eivät yleisesti olleet sitä mieltä, että he ovat vastuussa kokonaisvaltaisesti väärinkäytösten löytämisestä, vaan ainoastaan siltä osin, mitkä ovat tilintarkastuksen kannalta olennaisia. (Halbouni 2015, 127.) Tilintarkastajalla on Suomessa myös lain suoja, mikäli tarkastettava tuottaa tarkoituksellisesti harhaanjohtavaa tietoa (Rikoslaki

19.12.1889/39, § 9–10a). Kyseisessä rikoslaissa ei suoraan mainita tilintarkastajan oikeuksista, mutta laista käy ilmi, että mikäli henkilö tai yritys tarjoaa taloudellisesti harhaanjohtavaa tietoa, voidaan hänet tuomita kirjanpitorikoksesta. Mikäli tilintarkastus on suoritettu tästä huolimatta asianmukaisesti, eikä virheitä löytynyt, on epätodennäköistä, että tilintarkastaja joutuisi vastuuseen.

Tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä vaikuttaa tutkimuksien mukaan tilintarkastajan henkilökohtaiset ominaisuudet (Mubako & O'Donnel 2017, 55). Mubako ja O'Donnel (2017, 55–56) nostivat tutkimuksessaan esiin, että tilintarkastajalla on riski muuttua vähemmän skeptiseksi, kun hän oppii, että kirjanpitoon liittyvät petoksien riskit ovat erilaiset eri tileillä. Näin ollen oppimisen tuloksena, tilintarkastajan havaitsemiseen liittyvä kriittisyys saattaa heikentyä, mitä enemmän työvuosia tilintarkastajalla on. Julkisen edun yhteisöjen tilintarkastajien rotaatiosääntö on yksi säädäntö, millä pyritään alentamaan tätä eräänlaista turtumisen riskiä yritysten liiketoimintaa kohtaan, mikä toisaalta saattaisi vaikuttaa tarkastajan ammatillisen skeptisyyden heikentymiseen. (Mubako & O'Donnel 2017, 63.) Rotaatio oli yksi tilintarkastusreformin tuloksia ja liittyi siihen, ettei 2000-luvun kaltaisia skandaaleja enää tapahtuisi (KPMG 2016, 1). Mubakon ja O'Donnelin (2017, 60–62) tutkimuksessa nousi myös esille, että kun tilintarkastaja tiedostaa petoksen riskin olemassaolon, vaikuttaa tämä tilintarkastajan tapaan tehdä tarkastusta. Kuitenkin tilintarkastajan keskittyessä vain korkean riskin tapahtumiin, on johdolla teoriassa mahdollisuus sijoittaa petokseen liittyvä toiminta tileihin, mitä ei luokitella korkeariskiseksi.

Yang ym. (2017, 85) esittelivät tutkimuksessaan tilintarkastajan tunneällyn merkitystä tilintarkastajan kriittisyyteen. Tutkimuksessa tutkittiin erityisesti tunneällyn vaikutusta tarkastuksen laatuun sekä tilintarkastajan ja asiakkaan suhteita. Tutkimuksessa nousi esille, että tilintarkastajat, joilla on korkea tunneäly, tekivät varovaisempia huomioita altistuessaan kovalle työpaineille, kuin tarkastajat, joilla oli matalampi tunneäly. Lisätutkimuksessa nousi esille, että mitä korkeampi tunneäly tilintarkastajalla on, sitä korkeampi ammatillinen skeptisyys tarkastajalla on (Yang ym. 2017, 85). Ammatillinen skeptisyys on tilintarkastajan yksi tärkeimpiä työkaluja ja tutkimuksen valossa voimme päätellä, että tilintarkastajan tunteilla ja ajatuksilla on merkitystä itse tarkastuksessa. Tämä on keskeinen huomio erityisesti tilintarkastajan ja tarkastettavan vuorovaikutukseen sekä liiketoiminnallisten elementtien esilletuloon liittyen.

Tilintarkastajien yksilöllisyys voi vaikuttaa tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä (Fathil & Schmidtke 2010, 165). Vaikka lainsäädäntö ei tällaista

erilaisuutta huomioi, voidaan sen kuitenkin ajatella vaikuttavan tilintarkastajien työhön. Fathil ja Schmidtke (2010) tutkivat yksilöiden erojen yhteyttä kykyyn havaita väärinkäytöksiä. Tutkimuksessa nostettiin esille, että vaikka tilintarkastajalla on rooli johdon lisäksi väärinkäytöksiä havaitsemisessa, ovat mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä kyseenalaiset. Henkilökohtaiset piirteet kuten esimerkiksi kokemusvuodet, kyky tunnistaa valehtelu, tunnollisuus, rehellisyys, skeptisyys ja tietotaito vaikuttavat tilintarkastajan kykyyn havaita ja ehkäistä väärinkäytöksiä. (Fathil & Schmidtke 2010, 166–168.) Tilintarkastajan rooli on laissa kuvattu tietynlaiseksi, mutta todellisessa tilintarkastuksessa tilintarkastajan rooliin vaikuttavat siis useat tekijät.

Khomsiyah ym. (2019) käsittelivät tutkimuksessaan tilintarkastajan mahdollisuuksia havaita väärinkäytöksiä. Tutkimuksen teema on hyvin lähellä tätä tutkimusta, mutta rajoittuu enimmäkseen teeman havaitsemispuoleen. Khomisiyah ym. (2019, 2355) tutkivat erityisesti ammatillisen skeptisyyden, kommunikaatiotaitojen, tietotekniikan käytön ja tutkivan tilintarkastajan koulutuksen vaikutusta tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Tutkimuksessa todettiin, että ammatillinen skeptisyys, tietotekniikan käyttö sekä tutkivan tilintarkastajan koulutus vaikuttavat positiivisesti tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Kommunikaatiotaitojen ei tutkimuksessa todettu vaikuttavan näihin mahdollisuuksiin. Kuitenkin Yanti ym. (2016, 56–57) nostivat tutkimuksessaan esille, että tilintarkastajan kommunikaatiotaidoilla on merkittävä positiivinen vaikutus tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä esimerkiksi tilanteissa, missä tilintarkastaja saa johdon keskusteluissa tietoa mahdollisista väärinkäytöksistä tai riskeistä kommunikaatiotaitojen avulla. Tämä tieto ei ilman tilintarkastajan kommunikaatiotaitoja välttämättä nousisi esille.

Useita vuosia jatkunut keskustelu siitä, mikä on tilintarkastajan rooli havaita ja ehkäistä väärinkäytöksiä, on johtanut sääntelyn jatkuvaan tiukentamiseen. On selvää, että tilintarkastajan rooli on muuttunut vuosien saatossa sekä tilintarkastajan mahdollisuudet havaita ja ehkäistä väärinkäytöksiä ovat parantuneet sääntelyn ja informaatioteknologian kehittymisen ansiosta. (Holm ym. 2011, 80.) Euroopan komissio on määritellyt, että lakisääteisen tilintarkastuksen tehtävänä on varmentaa yritysten tilinpäätös eli antaa sidosryhmille, kuten sijoittajille ja osakkeenomistajille lausunto yritysten kirjanpidon paikkansapitävyydestä. Näin ollen lakisääteinen tilintarkastus edistää markkinoiden moitteetonta toimintaa parantamalla tilinpäätösten eheyttä ja luottamusta siihen. (EC 2017.)

Tutkielmassa haetaan uudenlaista empiriaa siihen, miten tilintarkastaja voi motivoida yritystä toimimaan eettisesti oikein ja parantamaan näin henkilökohtaisilla ominaisuuksillaan tilinpäätösdatan luotettavuutta. Halbounin (2015) tutkimuksessa ehkäisyn ja havaitsemisen teemat ovat vahvasti toisiaan lähellä ja tämä on hyvin loogista, sillä molemmat liittyvät tilintarkastajan ammatillisiin rajoituksiin ja eettiseen toimintaan. Tutkielmassa syvennetään ymmärrystä siitä, miten suomalaiset alan ammattilaiset kokevat tilintarkastajan velvollisuudet ja mahdollisuudet havaita sekä ennaltaehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä.

1.2 Tutkimuksen tavoite ja rajaukset

Tämän tutkimuksen avulla voidaan rakentaa käsitys siitä, millaiset ovat tilintarkastajan mahdollisuudet ehkäistä ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä Euroopan Unionin tilintarkastus uudistuksen jälkeisessä Suomessa. Teemaan liittyviä tutkimuksia on tehty vielä toistaiseksi vähän ja tutkimuksella on näin mahdollisuus tuoda lisäarvoa tiedeyhteisölle. Tutkimuksessa on tavoitteena rakentaa käsitys siitä, miten suomalaiset asiantuntijat näkevät omat mahdollisuutensa ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä ja miten kansainvälinen teoria integroituu käytäntöön paikallisesti Suomessa. Tutkimuksen tavoitteena on vastata seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

- Millainen rooli tilintarkastajalla on väärinkäytösten ehkäisijänä?
- Millaiset ovat tilintarkastajan mahdollisuudet ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä EU:n tilintarkastusreformin jälkeisessä tilintarkastusprosessissa?

Yllä mainittujen kysymysten lisäksi voidaan tutkimusta tarkentaa seuraavilla lisäkysymyksillä:

- Miten tilintarkastaja voi motivoida yritystä toimimaan eettisesti ja laillisesti oikein?
- Miten tilintarkastaja voi ennaltaehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä?
- Miten suomalaiset alan ammattilaiset kokevat tilintarkastajan mahdollisuudet havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä?

Suomalaiselle tilintarkastusalalle ja tiedeyhteisölle tämänkaltainen tutkimus antaa laajempaa käsitystä siitä, miten empiirisesti tilintarkastuksen mahdollisuudet ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä koetaan Suomessa sekä miten alan kansainvälinen teoria ja tutkimukset ovat kytköksissä suomalaiseen käytäntöön.

Tässä tutkimuksessa jätetään sisäisen ja ulkoisen tarkastajan vertailu pois ja keskitytään ainoastaan ulkoisen tilintarkastajan mahdollisuuksiin. Tutkimuksessa huomioidaan tilintarkastajan velvollisuus tarkastaa myös sisäinen valvonta ja se tuodaan esiin tilintarkastustoimenpiteissä. Tässä tutkimuksessa huomioidaan myös tarkastettavan yrityksen koko, mutta tästä tehdään vain laadullista analyysiä osana empiiristä tutkimusta. On oleellista, miten tilintarkastajan mahdollisuudet vaihtelevat pienten ja suurien yritysten välillä. Suomessa pieniä ja keskisuuria yrityksiä on huomattavasti enemmän kuin suuria yrityksiä ja monesti pääkaupungin ulkopuolella toimivat tilintarkastajat työskentelevät suurimmaksi osaksi pienissä toimeksiannoissa. On siis selvää, että varsinaista sisäisen valvonnan prosessia ei ole samassa mittakaavassa kuin suurissa.

Tutkimus keskittyy tilintarkastajan ja -tarkastuksen mahdollisuuksiin ja rajoituksiin. Tilintarkastusprosessi tuodaan esille tutkimuksessa, ja sitä käytetään rakentamaan tilintarkastusprosessin vaiheisiin kulminoituva tutkimuksen struktuuri. Myöskin yksittäiset menetelmät tehdä tilintarkastusta ja menetelmät havaita väärinkäytöksiä otetaan tarkastelun kohteeksi. Tutkimuksessa asiantuntijat nostavat esille jonkin verran menetelmiä, millä haastateltavat perustelivat ajatuksia esimerkiksi väärinkäytösten havaitsemisen mahdollisuuksista. Tämä vuoksi on asianmukaista tutkia kokonaisuutena tilintarkastusprosessia.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimus lähtee liikkeelle johdannosta, jossa tutkimuksen käsiteanalytiikka on keskeisessä roolissa. Johdannossa tuodaan esille tutkimuksen taustaa ja rakennetaan tutkimukselle teoreettinen viitekehys. Tässä luvussa myös esitetään aiheen ympärillä oleva keskeinen tieteellinen keskustelu sekä motivoidaan lukijaa tutkimuksen teemaan. Luvussa myös perustellaan tutkimuksen tarpeellisuus. Ensimmäisessä luvussa käydään läpi tutkimuksen taustaa ja tavoitteita sekä tutkimuksen rakennetta. Ensimmäinen luku rakentaa pohjan sille, mistä ja miksi tutkimus tehdään.

Toisessa luvussa käsitellään perusteellisesti tilintarkastusprosessi. Tilintarkastusprosessi toimii tutkimuksessa keskeisenä runkona ja prosessin avulla tutkimuksessa tuodaan esiin eri vaiheissa tutkimuksen teemaan assosioituvat asiat.

Toisessa luvussa tarkoitus on kuitenkin vain avata prosessi ja tuoda lukijalle keskeinen käsitys siitä, millainen tilintarkastusprosessi on.

Kolmannessa luvussa muodostetaan juridiikan ja teorian avulla käsitys siitä, mitkä ovat tilintarkastajan velvollisuudet, mahdollisuudet ja rajoitteet ehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä. Tässä luvussa käydään läpi alan tutkimuksissa nousseita elementtejä, mitkä ovat keskeisiä tilintarkastajan henkilökohtaisten ominaisuuksien kannalta.

Neljännessä luvussa tuodaan esille tilintarkastajan mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä myötäillen aikaisemmin esitettyä tilintarkastusprosessia. Luvussa tutustutaan alalla voimassa olevaan juridiikkaan ja sen avulla muodostetaan käsitys tarkastuksen velvoitteista. Juridisen tutkimisen rinnalla tarkastellaan alan teoriaa sekä mahdollisuuksia ja rajoitteita mitä liittyy kirjanpidon väärinkäytöksiä havaitsemiseen tilintarkastuksen näkökulmasta.

Viidennessä luvussa käsitellään tutkimuksen menetelmät ja aineisto. Luvussa esitetään tutkimuksen keskeisimmät menetelmät sekä niiden mahdolliset haasteet. Lisäksi tuodaan esiin tutkimuksen kannalta tärkeää eettistä pohdintaa, sekä esitetään tutkimuksen aineistoa. Luvussa käsitellään myös tutkimuksen kannalta relevantit tietosuojan ja kriittisesti tutkimukseen vaikuttavat asiat sekä analysoidaan, liittyykö tutkimukseen merkittäviä riskejä.

Kuudennessa luvussa käsitellään tutkimuksen empiirinen osuus. Empiirisessä osuudessa haetaan tutkimuskysymyksiin vastausta haastattelujen muodossa. Luvussa käsitellään ja tulkitaan litteroidut haastattelut. Luvussa keskustelea empiiriset löydökset, teoreettinen tausta sekä tutkija keskenään tutkimuksen tuloksista

Viimeinen luku rakentuu johtopäätöksistä. Luvussa tehdään varovaisia johtopäätöksiä tutkimustuloksista ja tunnustellaan tieteellistä varovaisuutta noudattaen mahdollisia yleistyksiä, mitä tutkimuksesta voidaan tehdä. Tutkimuksen johtopäätöksissä ja tulkinnoissa käytetään niin akateemista kuin ammatillista osaamista, ja pyritään myös herättämään lukijassa ajatuksia. Tutkimuksen tämän vaiheen tavoite on, että lukijalla herää myös kysymyksiä ja mahdollisesti ajatuksia lisätutkimusmahdollisuuksista.

2 TILINTARKASTUS JA SEN ERI VAIHEET

Tässä luvussa avataan lukijalle tilintarkastuksen prosessi ja vaiheet. Luvun tavoite on antaa lukijalle käsitys siitä, mitä tilintarkastusprosessi pitää sisällään ja miten tilintarkastusprosessi etenee sekä miten tilintarkastus päätetään. Luvussa esitettyä tilintarkastusprosessia tullaan käyttämään jatkossa myös tutkimuksen runkona. Tilintarkastuksen vaiheissa pystytään osoittamaan havainnollisesti, miten tilintarkastaja pystyy havaitsemaan kirjanpidon väärinkäytökset. Myöhemmin tutkimuksessa tutkitaan vielä sitä, missä vaiheessa tapahtuu väärinkäytöksiä ennaltaehkäisevä työ. Luvussa rakennetaan käsitys tilintarkastusprosessista mukaillen Halosta ja Steineriä (2009). Halosen ja Steinerin (2009) prosessi mukailee ISA-standardeja. Myös esimerkiksi Knetchel ja Salterio (2017, 89) ovat esittäneet tilintarkastusprosessin. Heidän esittämä prosessi etenee seuraavasti: asiakkaan hyväksyminen, suunnittelu, tarkastuksen yleiskatsaus, kommunikointi tarkastuksen tuloksista ja lopuksi yhteenveto. Käytämme tässä tutkimuksessa kuitenkin Halosen ja Steinerin esittämää tilintarkastusprosessia, sillä se on alalla, varsinkin Suomessa, vakiintunut tapa suorittaa tilintarkastus. Prosesseissa ei myöskään ole merkittäviä eroja, sillä tilintarkastus mukailee aina ISA-standardeja. Vaikka Halosen ja Steinerin (2009) painos on tehty ennen tilintarkastusreformia, ei itse prosessiin ole tullut tämän tutkimuksen kannalta olennaisia muutoksia. Suurin osa tilintarkastusreformin uudistuksia liittyi enemmänkin dokumentointiin kuin itse prosessiin. Näiden vaiheiden perusteella rakennetaan käsitys siitä, millainen on tilintarkastusprosessi kokonaisuudessaan

Tilintarkastusprosessi jaetaan kolmeen prosessiin:

- Suunnitteluvaihe
- Toteutusvaihe
- Päättämisvaihe. (Halonen & Steiner 2009, 54–60.)

Tässä pääluvussa noudatetaan Halosen ja Steinerin (2009) esittämää rakennetta tilintarkastusprosessille. Luku rakentuu kolmesta alaluvusta, missä pureudutaan yksityiskohtaisesti näihin kolmeen prosessiin.

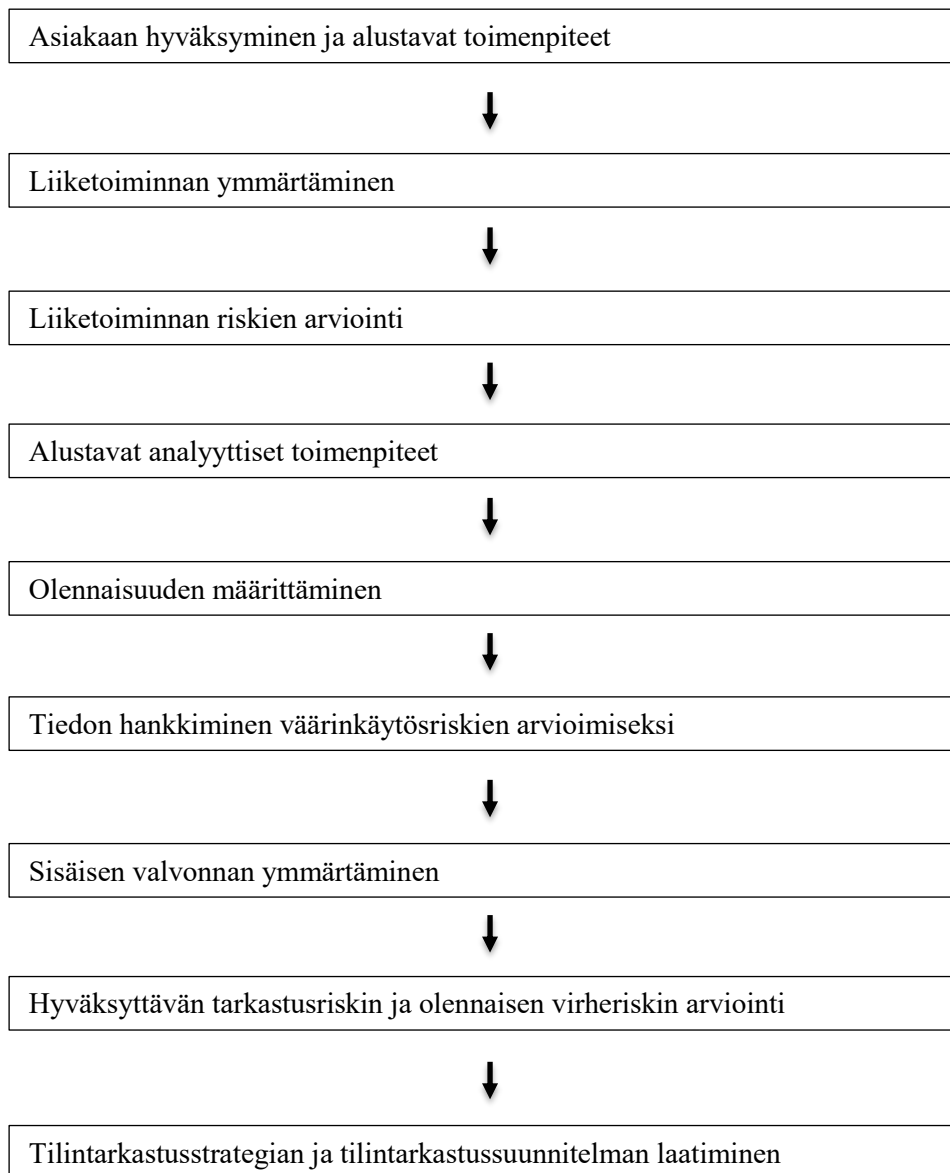
Hallituksen esityksen mukaan tilintarkastajan rooli on määritelty seuraavasti (HE 212/2014):

” Tilintarkastaja on toimivasta johdosta ja hallituksesta riippumaton, itsenäinen toimielin, joka tarkastaa yhteisön tai säätiön kirjanpidon, toimintakertomuksen ja tilipäättöksen sekä hallinnon. Osana tilintarkastusta tilintarkastaja tarkastaa, että säännöksiä ja määräyksiä on noudatettu. Tähän sisältyy myös se, ettei tietoihin sisälly esimerkiksi väärinkäytöksestä johtuvaa olennaista virheellisyttä. Tilintarkastajalla on siten rooli toiminnan laillisuusvalvonnassa.

Tilintarkastuksen tarkoitus on tuottaa luotettavaa tietoa yrityksen sidosryhmille ja parantaa informaation laatua. Tilintarkastus on merkittävässä roolissa kansainvälisen yritysmaailman informaation varmistuksessa (EC 2017). Tätä myötäillen Knetchelin ja Salterion (2007, 7) mukaan tilintarkastaja on luotettava tiedonvälittäjä. Jotta tämä toteutuu, tilintarkastajan tulee noudattaa tilintarkastajan ammatille asetettuja vaatimuksia ja sääntöjä. Tilintarkastajan työssä korostuu ammattieettiset periaatteet ja niiden noudattaminen kaikissa tilanteissa. Fathil & Schmidtke (2010, 163) nostivat esimerkkinä epäeettisestä toiminnasta tilintarkastusyhteisö Arthur Andersenin ja siihen liittyvään Enron skandaalin. Yhteisö menetti lupansa ja hajosi vuonna 2002 johtuen kirjanpidon väärinkäytöksistä.

2.1 Suunnitteluvaihe

Koko tilintarkastus lähtee liikkeelle tilintarkastuksen suunnittelusta. Suunnitteluvaihe on hyvin tärkeä osa, sillä sanonta ”hyvin suunniteltu on puoliksi tehty” ei poikkeakaan tässä teemassa. Suunnittelemalla tilintarkastus asianmukaisesti, voidaan saavuttaa haluttu lopputulos. Huolellinen suunnittelu on myös olennaista tilintarkastajan oikeusturvan näkökulmasta, sillä tällä varmistutaan tilintarkastuksen asianmukaisuudesta ja riittävydestä. Tässä tutkimuksessa esitetään suunnitteluvaihe mukailen Halosen ja Steinerin (2009, 55) yhdeksän kohdan jaottelua. Jaottelu esitetään kuviossa 1 ja on rakennettu ISA standardien mukaan.

Kuvio 1: *Suunnitteluprosessi (mukaellen, Halonen & Steiner 2009)*

Suunnitteluprosessi ei tarkoita vain tilintarkastuksen alussa tehtäviä toimenpiteitä, vaan se on jatkuva prosessi. Usein tilintarkastustoimeksiannot ovat jatkuvia toimeksiantoja ja silloin suunnittelussa on hyvä huomioida jatkuva tilintarkastus, esimerkiksi kauden aikainen tarkastus. Tilintarkastusta on hyvä suunnitella siis koko tilikauden ajan ja tehdä näin tarvittavia muutoksia. (Halonen & Steiner 2009, 54–55.) Knetchelin & Salterion (2017, 104) esittämässä tilintarkastusprosessissa suunnitteluvaiheen asiakkaan hyväksyminen on erillään omana vaiheena. Lisäksi suunnitteluvaiheeseen kuuluu vielä erityistilanteiden tarkastelu, mitkä voivat vaikuttaa tilintarkastussuunnitteluun.

ISA 300 mukaan tilintarkastuksen suunnittelu on osa tilintarkastajan velvollisuuksia. Suunnitteluun kuuluu standardin mukaan kokonaisstrategian sekä kokonaissuunnitelman laatiminen. Kuten prosessista nähdään, hyvällä suunnitelmalla voidaan vaikuttaa tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita ja ehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä. Suunnitelma alkaa asiakassuhteen hyväksymisellä ja tilintarkastuksen alustavien toimenpiteiden suorittamisella. Tämän jälkeen halutaan ymmärtää asiakkaan liiketoimintaa ja ympäristöä, missä asiakas toimii. Kun on saavutettu riittävä ymmärrys liiketoiminnasta, arvioidaan siihen liittyvät riskit ja valmistellaan tarvittavat analyttiset toimenpiteet sekä asetetaan asianmukainen olennaisuus. Olennaisuus on tilintarkastuksessa se rahamäärä, minkä alittaviin eriin ei suoriteta merkittävästi tarkastustoimenpiteitä. Olennaisuuden alittavista eristä voidaan todeta, että vaikka ne olisivat väärin, eivät erät vaikuta olennaisesti taloudellisen raportoinnin oikeellisuuteen. Tilinpäätös olisi olennaisilta osilta oikein, vaikka olennaisuuden alittavat erät olisivatkin väärin. Olennaisuuden määrittämisestä siirrytään hankkimaan riittävä tieto, jotta voidaan arvioida väärinkäytösriskiä ja asiakkaan sisäistä valvontaa. Lopuksi määritellään hyväksyttävä tilintarkastusriski ja arvioidaan olennainen virheellisuuden riski. Tämän jälkeen laaditaan tarkastukselle strategia sekä tarkastussuunnitelma. (Halonen & Steiner 2009, 54–56.)

Tilintarkastussuunnitelma valmistaa tilintarkastajan, tilintarkastustiimin sekä asiakkaan tilintarkastukseen. Tarkastuksen suunnitteluun kuuluu myös paljon keskustelua johdon kanssa ja tästä syystä suunnitteluvaiheessa korostuu tilintarkastajan omat henkilökohtaiset ominaisuudet eli esimerkiksi kommunikointitaidot. Tilintarkastussuunnitelma auttaa tilintarkastajaa ainakin seuraavissa asioissa:

- auttaa tilintarkastajaa fokusoimaan huomioita olennaisuuteen
 - auttaa tilintarkastajaa tunnistamaan riskit ja ongelmat ajoissa
 - auttaa tilintarkastajaa organisoimaan tarkastus asianmukaisesti
 - auttaa tilintarkastajaa valitsemaan sopivan tilintarkastustiimin toimeksiantoon
 - helpottaa toimeksiantotiimin työtä ja antaa siihen ohjeita
 - auttaa myös tilintarkastustiimin ulkopuolisten asiantuntijoiden koordinoinnissa.
- (Halonen & Steiner 2009, 114–115; ISA 300.)

Suunnitteluvaiheen prosessit on hyvä tunnistaa myös tämän tutkielman kontekstin yhteydessä. Mitä tulee tilintarkastajan mahdollisuuksiin ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä, hyvä suunnittelu on avainasemassa. Tähän liittyen tutkielman fokus suunnittelun osalta on liiketoiminnan riskien arvioimisessa, virheellisyyden riskin arvioimisessa, keskusteluissa johdon kanssa sekä sisäisen valvonnan ymmärtämisessä. Olennaisuuden perusteena käytettävän luvun määrittely on myös keskeinen asia, sillä olennaisuuden tulee olla asianmukaisella tasolla. Pelkästä olennaisuuden virheellisestä määrittämisestä voi aiheutua merkittävä ongelma, jos olennaisuus on liian iso ja toisaalta ylimääräistä työtä, jos olennaisuus on liian pieni.

2.2 Toteutusvaihe

Suunnitteluvaiheesta siirrymme tilintarkastuksen toteutusvaiheeseen. Toteutusvaihe on tilintarkastuksen ydin ja siinä tosiasiallisesti käydään läpi yrityksen kirjanpito ja hallinto. Toteutusvaiheella on Halosen & Steinerin (2009, 57) mukaan kaksi keskeistä tarkoitusta:

- hankkia tilintarkastusevidenssiä, mikä tukee suunnitteluvaiheen päätelmiä
- hankkia tilintarkastusevidenssiä, millä todennetaan yrityksen hallinnon ja kirjanpidon oikeellisuus.

Jotta suunnitteluvaiheen päätelmiä voidaan tukea, on syytä tarkastella yrityksen käytössä olevia kontrolleja. Kontrollitestauksessa pystymme saamaan käsityksen yrityksen sisäisistä kontrolleista ja prosesseista. Kirjanpidon oikeellisuus taas tarkastetaan aineistotarkastustoimenpiteillä kuten myös osittain hallinnon tarkastus. Hallinnon tarkastus tarkoittaa aineistotoimenpiteissä sitä, että pöytäkirjojen asianmukaisuus tarkastetaan, sekä todetaan, onko päätöksiä noudatettu. (Halonen & Steiner 2009, 58.) Haluamme selvittää tutkimuksen aiheen tematiikassa, missä toteutusvaiheen osissa tilintarkastajan mahdollisuudet havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä ovat hyvät ja missä ne toisaalta ovat huonommat. Lisäksi haluamme selvittää, mitä riskejä eri vaiheisiin liittyy. Toteutusvaihe voidaan myös jakaa osiin niiden selkeyttämiseksi.

Toteutusvaihe lähtee liikkeelle kontrollien arvioinnista. Halosen ja Steinerin (2009, 57) mukaan kontrolliarviointi tehdään, kun pyritään alentamaan arvioidun kontrolliriskin tasoa. Kontrollitarkastusta tehdään erityisesti silloin, kun kontrollin riski on suuri.

Yrityksen koko saattaa myös vaikuttaa siihen, miten kontrolleja tarkastetaan. Kun kontrollit on arvioitu, voidaan siirtyä itse kontrollitestaukseen. Tämä tarkoittaa käytännössä yrityksen sisäisen valvonnan, sisäisten toimintatapojen ja järjestelmien arviointia. Kontrollitestausta usein ajoitetaan varsinkin suuremmissa toimeksiannoissa kauden aikaiseen tarkastukseen, sillä tilinpäätöksen jälkeen keskitytään yleensä aineistotarkastukseen. (Halonen & Steiner 2009, 57.)

Kontrollien testauksen jälkeen voimme siirtyä kirjanpitoaineiston ja hallinnon tarkastukseen. Aineistotarkastustoimenpiteet voidaan jakaa karkeasti kahteen eri tyyppiin:

- Yksittäisen tapahtuman tarkastustoimenpide
- Analyytinen aineistotarkastus. (Halonen & Steiner 2009, 246.)

Analyytisessä tarkastuksessa voidaan esimerkiksi vertailla lukujen suhdetta toisiinsa ja vertailla muutoksia edellisvuoteen. Yksittäisten tapahtumien tarkastuksessa pureudutaan johonkin tiettyyn erään ja tarkastellaan kirjauksia ja niihin liittyviä tositteita. On tyypillistä, että nämä kaksi eri toimenpidettä yhdistetään riittävän varmuuden saamiseksi. Vaikka olennaista virheellisyyttä ei arvioitaisi yrityksessä, on silti tehtävä aina aineistotarkastustoimenpiteitä. Tämä liittyy kahteen asiaan. Ensinnäkin siihen, että tilintarkastajan tekemä riskienarviointi tehdään harkinnanvaraisesti, eikä tällöin välttämättä ole osattu tunnistaa kaikkia riskitekijöitä. Toiseksi hyvinkin suunniteltu sisäinen valvonta sisältää rajoitteita ja pystyy vain vähentämään mahdollisia riksejä, muttei kokonaan niitä kitkemään pois. Koska ei ole tarkoituksenmukaista tarkastaa jokaista kirjanpidon erään, keskitytään riskien pienentämiseen ja olennaisuuden noudattamiseen. Aineistotarkastustoimenpiteitä voidaan tehdä esimerkiksi hankkimalla vahvistuksia kolmansilta osapuolilta ja tarkastamalla laskujen oikeellisuutta. (Halonen & Steiner 2009, 250–251.)

Aineistotarkastustoimenpiteiden jälkeen arvioidaan tilinpäätöksen virheiden todennäköisyyttä. Eli tarkastellaan, onko toimenpiteissä noussut esille jotain, mikä vaikuttaisi olennaisesti tilinpäätöksen informaatioon. Tämän jälkeen tehdään analyytisiä tarkastustoimenpiteitä, joiden tarkoituksena on auttaa tilintarkastajaa tekemään johtopäätös tilinpäätöksen informaatiosta kokonaisuudessaan sekä suoritetaan korkean riskin eriin tarkastustoimenpiteitä. Tässä lausutaan, että antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan yrityksen toiminnasta ja taloudellisesta asemasta ja onko tilinpäätös

oikein esitetty. Samalla lausutaan myös, onko hallinnon toiminta raportoitu asianmukaisesti ja onko päätöksiä noudatettu. Mikäli tässä vaiheessa herää epäilyksiä, voidaan vielä suorittaa tilinpäätöksen eriin tarkastustoimenpiteitä. (Halonen & Steiner 2009, 248.)

Tilintarkastuslaki ja säädökset antaa hieman tarkastajalle joustoa suunnitella tarkastus yritykselle sopivaksi. Tämä prosessi ei välttämättä ole yhdenmukainen kaikissa käytännön tilanteissa ja jotkut toimenpiteet saattavat jäädä pois tai tapahtua päällekkäisesti toisen toimenpiteen kanssa. Yleiskäsityksen saavuttamiseksi tämä ei kuitenkaan ole ongelma tutkimuksen kannalta.

2.3 Päättämisvaihe

Päättämisvaihe on tilintarkastuksen kolmas ja viimeisin vaihe, missä tutkitaan tilinpäätöstä kokonaisuutena. Tässä vaiheessa tarkastellaan tilintarkastusevidenssiä ja arvioidaan, onko se tarkoituksenmukaista. Vaiheessa myös arvioidaan, onko haluttu riskitaso saavutettu. Tilintarkastusevidenssin kerääntyessä, päättämisyvaiheessa tulee arvioida, onko kumuloitunut tarkastusevidenssi riittävää. Päättämisvaihe jaetaan Halosen ja Steinerin mukaan 5 osaan. (Halonen & Steiner 2009, 59.)

Päättämisvaihe lähtee liikkeelle tilintarkastusevidenssin arvioinnista. Se, onko tilintarkastuksessa kerätty riittävä määrä evidenssiä, liittyy vahvasti tilintarkastajan ammattitaitoon. Tilintarkastajan tulee arvioida, onko suoritettu tarkastus saavuttanut evidenssin osalta riittävän tason ja että onko evidenssi riittävän luotettavaa. Tilintarkastajan tulee huomioida ainakin seuraavat tekijät:

- Virheellisyysien olennaisuus
- Toimivan johdon toiminta
- Yrityksen menneisyys ja siihen liittyvät kokemukset
- Kerätyn informaation laatu
- Evidenssin vaikuttavuus
- Kokonaiskäsitys yrityksestä. (Halonen & Steiner 2009, 444.)

Evidenssin arvioinnin jälkeen arvioidaan koko tarkastusprosessi ja tarkastushavainnot. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että arvioidaan havaintojen merkitsevyyttä tilinpäätöksen kannalta. (Halonen & Steiner 2009, 444–445.) Knetchel ja

Salterio (2017, 501–502) jakavat päättämisvaiheen kahteen osaan: 1) evidenssin koostamiseen ja taloudellisen raportoinnin viimeistelyyn sekä 2) tilintarkastusraportointiin.

Kun kokonaisarviointi on tehty, on aika antaa tarkastuksesta tilintarkastuskertomus. Tilintarkastuskertomus pitää sisällään kaksi keskeistä asiaa: 1. antaako tilinpäätös ja toimintakertomus oikean ja riittävän kuvan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä 2. ovatko toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia. Tilintarkastuskertomuksia on kolmea lajia: vakiomuotoinen, mukautettu ja ehdollinen tai kielteinen lausunto. Näiden yksityiskohtainen avaaminen ei ole tarkoituksenmukaista tässä tutkimuksessa. Vakiomuotoinen tarkoittaa normaalia kertomusta, missä raportointi on hyväksyttävällä tasolla. Mukautetussa kertomuksessa taas saattaa olla joitain informaatioon negatiivisesti vaikuttavia asioita tai tilinpäätöstä on huomautettu. Ehdollinen tai kielteinen on kyseessä, kun tilintarkastaja ei pysty antamaan lausuntoa ollenkaan esimerkiksi puuttuvan evidenssin vuoksi. (Halonen & Steiner 2009, 450–451.)

Kun kertomus on annettu, vuorossa on kommunikointi yritykseen, erityisesti yrityksen hallinnolle. Hallintoelinten kommunikoinnissa tilintarkastajalla on Halosen ja Steinerin (2009) mukaan 4 keskeistä tavoitetta.

1. Kertomaan hallintoelimille tilintarkastajan velvollisuuksista sekä luomaan yleiskäsitys tarkastuksen laajuudesta sekä aikataulusta
2. Saamaan hallintoelimiltä tilintarkastukseen liittyen relevanttia evidenssiä
3. Tuomaan esiin merkittävät havainnot
4. Edistämään hallinnon ja tilintarkastajan kaksisuuntaista vuorovaikutusta. (Halonen & Steiner 2009, 476.)

Viimeisensä vaiheena on dokumentoinnin viimeistely. Dokumentaatiota tehdään eteenkin tilintarkastusreformin jälkeen erittäin paljon ja dokumentaatio kumuloituu koko tarkastuksen ajalla. Tärkeää päättämisvaiheessa on varmistaa, että dokumentaatio on riittävällä tasolla ja että dokumentit on arkistoitu asianmukaisella tavalla. On myös tärkeää käydä dokumentit läpi ja varmistaa että niiden merkinnät ja huomiot ovat riittävät ja että dokumenteista saa mahdollinen kolmas osapuoli käsityksen, mitä tarkastuksessa on tehty. (Halonen & Steiner 2009, 480–481.)

3 VÄÄRINKÄYTÖKSEN TEORIA SEKÄ TILINTARKASTAJAN JA TILINTARKASTUKSEN LUONNE

Tässä vaiheessa tutkimusta esitellään kirjanpidon väärinkäytöksen teoriaa ja tarkastellaan erilaisia teemoja tilintarkastajan ja tilintarkastuksen luonteesta. Luvussa pureudutaan väärinkäytöksen teoriaan sekä tarkastellaan tilintarkastajan niitä henkilökohtaisia ominaisuuksia, mitkä voivat vaikuttaa tarkastukseen. Lisäksi tarkastellaan tilintarkastuksen luonnetta ja siihen liittyviä asioita mitkä ovat relevantteja tutkimuksen kannalta.

3.1 Väärinkäytöksen teoria ja tilintarkastajan ominaisuudet

Suomessa väärinkäytös määritellään rikoslaissa kirjanpitorikoksena. Kirjanpitorikoksia on kolmenlaisia: kirjanpitorikos, törkeä kirjanpitorikos sekä tuottamuksellinen kirjanpitorikos. Kirjanpitorikos luetellaan rikoslaissa seuraavasti:

Jos kirjanpitovelvollinen, tämän edustaja, kirjanpitovelvollisessa oikeushenkilössä tosiasiallista määräysvaltaa käyttävä tai se, jonka tehtäväksi kirjanpito on toimeksiannolla uskottu,

- 1) laiminlyö liiketapahtumien kirjaamista tai tilinpäätöksen laatimista vastoin kirjanpitolainsäädännön mukaisia velvollisuuksia,*
- 2) merkitsee kirjanpitoon vääriä tai harhaanjohtavia tietoja taikka*
- 3) hävittää, kätkee tai vahingoittaa kirjanpitoaineistoa*

ja siten vaikeuttaa oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta tai taloudellisesta asemasta, hänet on tuomittava kirjanpitorikoksesta sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.
(Rikoslaki, 31.1.2003/61, 9 §.)

Kirjanpitorikoksen törkeä muoto on vastaava kuvaus kuin kirjanpitorikoksessa, mutta törkeä kirjanpitorikoksesta asetettu tuomio vaatii sananmukaisesti törkeämmän ja olennaisesti vakavamman ja merkittävämmän rikoksen. Tuottamuksellinen kirjanpitorikos listataan seuraavasti:

Jos kirjanpitovelvollinen, tämän edustaja, kirjanpitovelvollisessa oikeushenkilössä tosiasiallista määräysvaltaa käyttävä tai se, jonka tehtäväksi kirjanpito on toimeksiannolla uskottu, törkeästä huolimattomuudesta

1) laiminlyö kokonaan tai osaksi liiketapahtumien kirjaamisen tai tilinpäätöksen laatimisen taikka

2) hävittää, hukkaa tai vahingoittaa kirjanpitoaineistoa

ja siten olennaisesti vaikeuttaa oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan taloudellisesta tuloksesta tai taloudellisesta asemasta, hänet on tuomittava tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi. (Rikoslaki, 31.1.2003/61, § 10.)

Laki on yksiselitteinen ja siitä käy ilmi mitä kirjanpitorikos tarkoittaa lain silmissä. Tässä tutkimuksessa tutkitaan sitä, miten tilintarkastajan on mahdollista havaita ja ehkäistä tässä laissa mainittu kirjanpidon väärinkäytös.

Tilintarkastusstandardien lausunnon (Standard of Audit Standards, SAS) mukaan väärinkäytös on tarkoituksellista toimintaa, mikä aiheuttaa olennaisen virheen tarkastuksen kohteena olevassa tilinpäätöksessä. ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) määrittelee väärinkäytöksen toisen henkilön hyväksikäyttöä henkilökohtaisen edun saavuttamiseksi väärinkäyttäen tai harhaanjohtaen organisaation varoja tai resursseja. (Halbouni 2015, 117; AICPA, SAS No. 99; ACFE 1996.)

Tilintarkastajalla on velvollisuus ammatissaan noudattaa ammatillista skeptisyyttä. Ammatillinen skeptisyys tarkoittaa tilintarkastajan asennoitumista tehtävään tietyllä tavalla. Tämä tapa pitää sisällään yleisen kyseenalaistamisen ja tarkkaavaisuuden seikoista, mitkä saattavat viitata virheellisyyteen tai väärinkäytökseen sekä aineiston kriittisen arvioinnin. Tilintarkastajan tulee myös arvioida mahdollisesta epärehellisyydestä johtuvaa virheellisyyttä. Tilintarkastajan skeptisyys on säilytettävä, vaikka tilintarkastajalla olisi pidempi kokemus asiakkaasta. Skeptisyys on erityisen tärkeässä roolissa, kun tarkastellaan yrityksen toiminnan jatkuvuuteen vaikuttavia asioita. (HE 70/2016.)

Tilintarkastajan mahdollisuudet ehkäistä väärinkäytöksiä liittyvät tässä tutkielmassa tilintarkastuksen alkuun ennen tilintarkastusta ja tilintarkastuksen päättämiseen ja päättämisen jälkeiseen aikaan. Huomion kohteena tässä tutkimuksessa on tältä osin siis aiemmin esitetty suunnitteluvaihe ja päättämisvaihe. Ehkäisevään toimintaan voidaan ajatella vaikuttavan vahvasti nimenomaan tilintarkastajan ammatillinen skeptisyys ja

ammattitaito nähdä evidenssistä mahdolliset väärinkäytökset. Havaitseminen toisaalta liittyy erityisesti itse tilintarkastukseen ja tässä tutkimuksessa tutkitaan tältä osin erityisesti toteutusvaihetta. Tutkimuksen jaottelusta huolimatta havaitseminen ja ehkäiseminen ovat molemmat elementtinä sellaisia, että ne ovat läsnä tilintarkastusprosessissa kaikissa vaiheissa enemmän tai vähemmän. Tutkimuksen selkeyttämiseksi on kuitenkin asianmukaista tehdä tämä jaottelu.

Yhtenä ominaisuutena tilintarkastajan tunneäly voi vaikuttaa tilintarkastajan arviointikykyyn. Vaikka laki ei varsinaisesti tunnista inhimillisiä piirteitä, ei ihmisten tehdessä tarkastuksia näitä voida sulkea pois. Tilintarkastaja altistuu useille paineille samanaikaisesti, erityisesti kiireaikoina. Kiireaikoina korostuu useiden työtehtävien suorittaminen tietyssä aikarajassa ja samanaikaisesti tarkastajan on pidettävä yllä asiakassuhdettaan. Korkean tunneälyn omaavat tilintarkastajat pystyvät suoriutumaan tästä kaksisuuntaisesta paineesta paremmin kuin alhaisen tunneälyn omaavat tilintarkastajat. Korkean tunneälyn tilintarkastajat pystyvät pitämään yllä skeptisyyttä ja arviointikykyä korkean paineen tilassa, kun taas alhaisen tunneälyn tilintarkastajat eivät kykene tähän samalla tavalla. (Yang ym. 2017, 85.) Tämä on tutkielman kannalta erittäin relevantti havainto, sillä voimme todeta, että tunneälyyn liittyvään tematiikkaan liittyy mahdollisuuksia ja rajoitteita tilintarkastukseen liittyen.

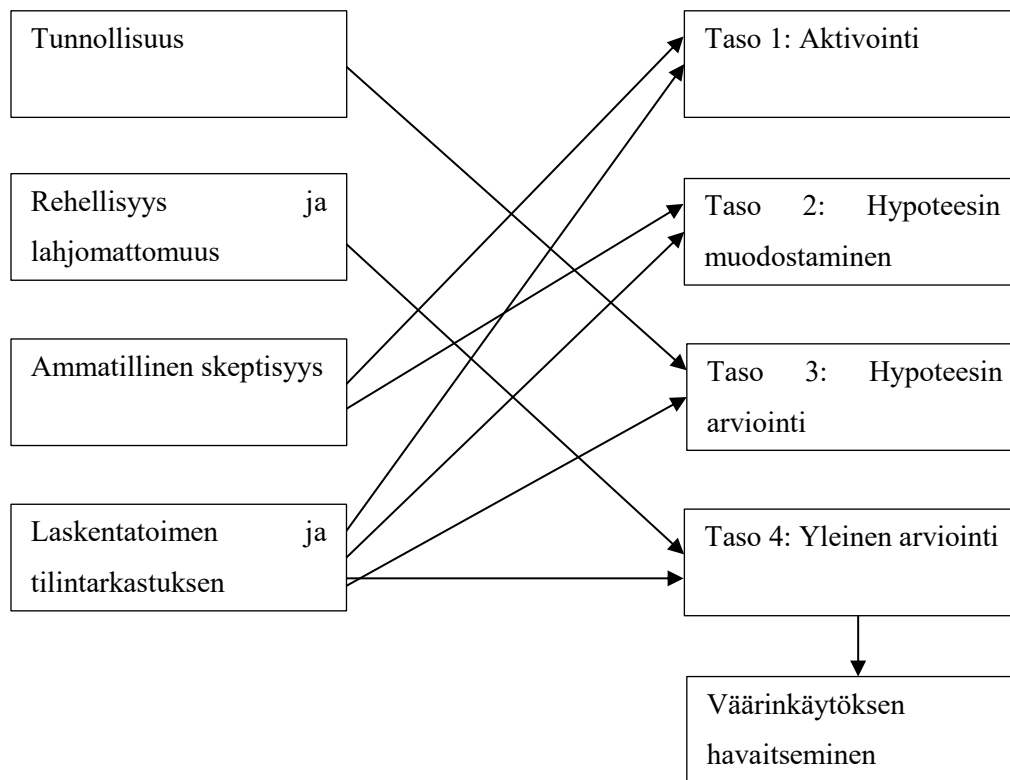
Tilintarkastajan työnkuvaan kuuluu myös tunnistaa tilit ja erät, joihin liittyy korkea riski ja tunnistaa tässä yrityksien välillä eroavaisuudet. Tilintarkastaja voi kuitenkin altistua manipuloinnille tilanteessa, missä fokus keskittyy suurelta osin ainoastaan korkean riskin eriin, mitkä on määritelty yrityskohtaisesti. Tällöin huomio voi herpaantua liikaa muista eristä ja se antaa tarkastettavalle yritykselle mahdollisuuden väärinkäytöksiin näihin alhaisen riskin eriin. Tilanteessa, jossa tilintarkastaja, kuka ymmärtää riskierot eri tilien välillä, arvioi alhaisen riskien eriin liittyvät virheellisyyden riskit väärin samanaikaisesti, kun johto ohjaa aggressiivista taloudellista raportointia juuri näihin alhaisen riskien eriin, voi tilintarkastuksen laatu vaarantua. Tämä liittyy tilintarkastajan velvollisuuteen arvioida evidenssiä mikä voisi viestittää virheellisyydestä. Pelkkä tieto eri tilien riskitasoista voi siis vaikuttaa tilintarkastajan ammatilliseen skeptisyyteen erityisesti analyttisiä tarkastustoimenpiteitä suorittaessa. Tällöin yrityksen johto voisi yrittää hyötyä tästä tilintarkastuksen heikkoudesta pyrkimällä fokuksimaan kyseenalaisia tapahtumia eriin, mitkä johto tietää, että tilintarkastaja on asettanut alhaisen riskin luokitukseen suunnitteluvaiheessa. (Mubako & O'Donnel 2017, 56–57.) Tämä Mubakon ja O'Donnelin (2017) lähestymistapa osoittaa meille uuden evidenssin siitä,

että tilintarkastajan henkilökohtaiset ominaisuudet ovat keskeisessä asemassa tilintarkastuksen suunnittelussa. Tilintarkastuksen riskin pienentämiseksi tilintarkastajan tulisi tämän tutkimuksen valossa tunnistaa oma tietotaito ja pyrkiä näkemään omassa tarkastussuunnittelussa ne tekijät, jotka voivat vaikuttaa siihen, että huomio kokonaiskuvasta ja muista eristä herpaantuisi.

Tilintarkastajan yksilölliset erot voivat vaikuttaa siis huomattavasti tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita tilintarkastuksessa kirjanpidon väärinkäytöksiä. Tämä juontaa juurensa aikaisempaan tieteelliseen keskusteluun erimielisyyksistä kokemusvuosien vaikutuksesta tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita kirjanpidonpidon väärinkäytöksiä. Tieteellisissä tutkimuksissa ja tiedeyhteisössä on kahdenlaista näkemystä siihen, miten kokemusvuodet vaikuttavat kykyyn havaita väärinkäytöksiä. Osassa tutkimuksissa todetaan, että kokemusvuodet korreloivat positiivisesti tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Toisissa tutkimuksissa taas todetaan, ettei tällaista yhteyttä ole osoitettu. Tällainen tieteellinen kaksijako herättää mielenkiinnon siihen, mitkä muut tekijät voivat vaikuttaa tähän kykyyn havaita väärinkäytöksiä. Yhtä mieltä ollaan kuitenkin siitä, että kokeneempi tilintarkastaja on parempi arvioimaan riskejä ja suunnittelemaan tarkastusta. On nostettu esille, että tilintarkastajan tavat ja henkilökohtaiset ominaisuudet voivat vaikuttaa kykyyn havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. (Fathil & Schmidtke 2010, 163–164.)

3.2 Harhautuksen teoria

Voimme tutkia näitä havaitsemiseen liittyviä teemoja harhautuksen teorian avulla. Harhautuksen teoriassa tutkitaan yksilön kognitiivisia prosesseja ja käytetään tätä lähestymistapaa havaitsemaan dissosioivia tilanteita. Näistä taas pyritään havaitsemaan yksilöllisten tekijöiden vaikutus harhautukseen altistumiselle. Harhautuksen teoriasta voidaan muodostaa malli kirjanpidon väärinkäytöksen havaitsemiselle. (Fathil & Schmidtke 2010, 165.) Tämä malli sisältää neljä tilintarkastajan keskeistä ominaisuutta ja mallissa on yhdistetty harhautuksen teorian avulla nämä neljä tilintarkastajan piirrettä nimenomaan tähän alkuperäiseen mallin. Malli esitetään kuviossa 2.

Kuvio 2: Väärinkäytöksen havaitsemisen malli (mukaellen, Fathil & Schmidtke, 2010; Grazioli 2004)

Kuvio 2 muodostaa kokonaisuuden harhautuksen ja tilintarkastukseen liittyvien aspektien yhteen muodostamiselle. Kuviossa 2 vasemmalla näkyy yksittäin tilintarkastajan ammattiin liittyvät keskeiset yksilölliset ominaisuudet. Oikealla esitetään teoria siitä, miten harhautukseen liittyvä havainnointi etenee. Nuolilla näytetään, miten tilintarkastajan ominaisuudet ja havaitseminen liittyy keskenään toisiinsa.

Tämä Fathilin ja Schmidtken (2010) esittämä havaitsemisprosessi etenee neljässä tasossa ja päättyy itse väärinkäytöksen havaitsemiseen. Tämän mallin läpikäyminen on tutkielmaa erittäin rikastuttava vaihe ja teemana tämä yhdistää tutkielman monta eri osaa yhdeksi rungoksi. Myöhemmin keskitymme enemmän havaitsemiseen tilintarkastusprosessin kannalta, mutta tässä syvenymme siihen, miten tilintarkastajan yksilöllisyys vaikuttaa havaitsemisprosessiin.

Harhautuksen malli lähtee liikkeelle ensimmäisestä tasosta. Tätä tasoa kutsutaan aktivointitasoksi. Tällöin henkilö huomaa jotain normaalista poikkeavaa odotetussa tapahtumasarjassa tai odotetuissa suhteissa. Tällä tarkoitetaan sitä, että yksilö vertailee jatkuvasti poikkeavia tapahtumia ympäristöstään (Grazioli 2004, 153). Tämä voidaan

arjen esimerkillä ajatella niin, että huomaamme hyvin tavanomaisena huomiona pidetyn epätavallisuuden jonkun ihmisen käytöksessä. Tilintarkastuksessa tällainen ensimmäisen tason aktivointi voisi tarkoittaa esimerkiksi kahden tarkastettavan erän keskinäistä ristiriitaisuutta tai jonkin normaalista poikkeavan toimintamenetelmän huomaaminen. Aktivointitasolla ei asiaa eskaloida sen enempää vaan tiedostetaan vain, että epäsäännöllisyys on tapahtunut ja asiaa tulee tutkia enemmän. Tässä tasossa erityisesti skeptisyys ja ammattiosaaminen korostuvat. Kyky epäsäännöllisten ja liian otollisten tapahtumien havaitsemiseen on oleellinen osa väärinkäytöksen havaitsemista (Grazioli 2004, 153). Tilintarkastajan keskittyminen olennaisuuteen ja korkeariskisiin eriin vaikuttaa myös tähän alkuvaiheen aktivointiin (Fathil & Schmidtke 2010, 165; Mubako & O'Donnel 2017, 56–57). Aktivointivaiheeseen liittyvät teemat ovat tutkimuksen kannalta hyvinkin olennaisia, sillä tässä korostuu nimenomaan yksittäisen tilintarkastajan kyky laukaista aktivoinnin avulla ketju, mikä mahdollisesti johtaisi väärinkäytöksen havaitsemiseen.

Seuraavalla tasolla harhautuksen teoriassa henkilö muodostaa aktivoinnin jälkeen käsityksen mahdollisista hypoteeseista. Näillä hypoteeseilla on tarkoitus ymmärtää tätä aktivointivaiheessa havaittua epäsäännöllisyyttä tai poikkeavuutta. Yksilön on tärkeä ymmärtää, mistä tässä havaitussa poikkeavuudessa tai epäsäännöllisyydessä on kyse. Hypoteesien muodostaminen tapahtuu usein olemassa olevan tiedon ja muistin perusteella (Grazioli 2004, 154). Tilintarkastajan tulee ymmärtää, miten tämä poikkeavuus vaikuttaa tilinpäätösinformaatioon. Erityisesti väärinkäytöstilanteessa tilintarkastajan tulee tulkita poikkeavuus tai epäsäännöllisyys epäillyksi väärinkäytökseksi eikä esimerkiksi tahattomaksi tai vahingolliseksi kirjanpitodataan vaikuttavaksi asiaksi. Kun muodostetaan hypoteeseja, tilintarkastajan ammattiin liittyvät periaatteet jatkavat aktivointitasosta myös tähän toiseen vaiheeseen. Keskiössä on siis tilintarkastajan skeptisyys ja laskentatoimen sekä tilintarkastuksen osaaminen. Mikäli tilintarkastajalla ei riitä tietämys laskentatoimesta tai tarkastuksesta, ei hänellä ole eväitä välttämättä muodostaa hypoteeseja. Lisäksi tilintarkastajan tulisi pystyä ylläpitämään riittävä skeptisyys, sillä liian alhainen skeptisyys ei mahdollista riittävän laajaa hypoteettista analyysiä ja näin väärinkäytös voi jäädä havaitsematta. Näin ollen tilintarkastaja, joka ei pysty muodostamaan hypoteeseja mahdollisista tilanteista, ei myöskään pysty havaitsemaan tätä väärinkäytöstä. (Fathil & Schmidtke 2010, 165.)

Kun siirrytään aktivoinnista ja hypoteesien muodostamisesta seuraavaan vaiheeseen, on vuorossa hypoteesien arviointi. Tässä vaiheessa on tarkoitus arvioida edellisessä

vaiheessa muodostettua hypoteeseja. Hypoteesin arvioinnissa vertaillaan eri kriteereitä mitkä toisaalta ovat riippuvaisia siitä erityisestä määrittelyalueesta missä havainto on tapahtunut (Grazioli 2004, 154). Tässä tasossa voidaan ajatella olevan kaksi teemaa, minkä avulla muodostamme käsitykset tehdyistä hypoteeseista. Ensimmäinen näistä teemoista on epäsäännöllisyyden tai poikkeavuuden tarkoituksenmukainen manipulointi. Eli tarkastelemme tässä havainnon tahallisuutta. Tätä tarkastelua voidaan lähestyä usealla erilaisella tavalla. Tilintarkastaja voi esimerkiksi pohtia tätä havaintoa olemassa olevan tiedon pohjalta. Tarkastaja voi siis pohtia, onko virhe esimerkiksi tyypillinen ja todennäköisesti näin ollen vahinko. Lisäksi tilintarkastaja voi muodostaa testejä hypoteeseille sekä täydentää epäselviä kohtia pyytämällä täydentävää evidenssiä asiakkaalta. Tässä vaiheessa on tärkeää, että asiakkaan suuntaan ei vihjata epäilyksistä liikaa, sillä testaus voi vaarantua sekä mikäli löydös on vain virhe, voi asiakas esimerkiksi loukkaantua. Toinen lähestymistapa on jo aiemmin tuttu olennaisuus. Tarkastelemme siis, miten tämä havaittu poikkeavuus tai epäsäännöllisyys voisi vaikuttaa yrityksen taloudelliseen edustavuuteen. Olennaisuus perustuu yleensä alan säädöksiin ja ammatillisiin standardeihin. Tässä vaiheessa keskiöön nousee tilintarkastajan tunnollisuus laskentatoimen osaamisen lisäksi. Tilintarkastajan yksilöllisyys, määrätietoisuus ja peräänantamattomuus ovat tärkeitä ominaisuuksia laskentatoimen osaamisen ja tilintarkastusosaamisen lisäksi, kun tutkitaan havaittuja hypoteeseja. (Fathil & Schmidtke 2010, 165–166.)

Viimeiseksi siirrymme tasoon, missä on tarkoitus arvioida yleisesti koko tapahtumasarjaa. Tässä tilintarkastaja arvioi kokonaisuutena kaikkea saatavilla olevaa evidenssiä, mikä liittyy tähän havaintoon. Väärinkäytöksen arviointi voi olla yhden vahvan tai usean heikon hypoteesin tulos. Heikoista hypoteeseista voidaan pystyä muodostamaan kokonaisvaltainen arvio. (Grazioli 2004, 155.) On myös hyvä miettiä, onko kyseessä laajempi ongelma, mikä ei välttämättä ole tässä tarkastuksessa tullut esille. Lisäksi on hyvä kokonaisuutena miettiä, mitkä ovat tarkastettavan motiivit mahdolliseen väärinkäytökseen. Tilintarkastajan henkilökohtaiset piirteet korostuvat, kun tilintarkastaja esimerkiksi arvioi sitä, miksi virhe on tapahtunut ja onko tarkastettava tehnyt tämän todellisuudessa tahallisesti vai vahingossa. Tässä on kysymys myös ihmistuntemuksesta. Jotta johtopäätös voidaan tehdä, pitää testattu tai testatut hypoteesit olla todettu todelliseksi sekä löydös todettu tahalliseksi ja olennaiseksi. Tässä viimeisessä vaiheessa korostuu edelleen tilintarkastajan laskentatoimen osaaminen ja sen lisäksi korostuu tilintarkastajan halu tuoda asia esille. Tämä teema liittyy tilintarkastajan

rehellisyyteen ja ammatilliseen moraaliin. Tilintarkastaja ei välttämättä henkilökohtaisista syistä halua tuoda väärinkäytöstä esille. Tähän voi olla montakin syytä, yhtenä esimerkkinä hyvät välit asiakkaaseen. Lisäksi tilintarkastajan pitää olla luottavainen omaan osaamiseensa ja hänen pitää olla varma tuloksista. Mikäli tarkastajalla on epävarmuutta, ei toteamusta välttämättä uskalleta tehdä. (Fathil & Schmidtke 2010, 166.)

Harhautuksen havaitseminen on aistinvarainen sekä kognitiivinen prosessi ja tämä prosessi korostaa tiettyjä henkilökohtaisia ominaisuuksia yli muiden. Tilintarkastajalla tulee olla tietämystä, taitoa ja kykyä tunnistaa harhautus. Tämä taas osoittaa meille sen, että tilintarkastajan kykyyn havaita väärinkäytöksiä voi vaikuttaa esimerkiksi tilintarkastajan persoonallisuus ja tietämys. Koska ihmisillä näissä ominaisuuksissa on eroja, voivat ne johtaa siihen, että tilintarkastajien välillä on eroja tässä suhteessa. Kirjanpidon väärinkäytöksiä havaitsemiseen erikoistuneilla tilintarkastajilla on esimerkiksi todettu dominoivina ominaisuuksina periksiantamattomuus, skeptisyys ja epäileväisyys, rehellisyys ja määrätietoisuus. Tilintarkastajan ammatissa tällaiset ominaisuudet ovat hyvin tyypillisiä ja hyödyllisiä. On myös todettu, että jotkin ihmisten henkilökohtaiset ominaisuudet voivat vaikuttaa ihmisen havaitsemiskykyyn päivittäisistä asioista sekä ne voivat vaikuttaa ihmisen tietoisuuden tasoon. (Fathil & Schmidtke 2010, 166.)

Tilintarkastajan yksilölliset erot, jotka vaikuttavat mahdollisuuksiin havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä, voidaan jakaa neljään osaan:

- Tunnollisuus
- Rehellisyys
- Skeptisyys
- Tietämys. (Fathil & Schmidtke 2010, 167–168.)

Tunnollinen ihminen on yleensä mielletty sellaiseksi, joka on perusteellinen, huolellinen, vastuullinen, eettinen ja hellittämätön (Becker 1998, 158). Näiden ominaisuuksien linkki tunnollisuuteen kertoo niiden yhteydestä myös mahdollisuuksiin havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Erityisesti aiemmin esitetyn kuvion (kts. Kuvio 2) vaiheessa kolme, tunnollisuus korostuu ja tunnollisempi tilintarkastaja pystyy arvioimaan muodostettua hypoteeseja paremmin. Eli toisin sanoen, tunnollisemmat tarkastajat voivat havaita

suuremmalla todennäköisyydellä kirjanpidon väärinkäytöksiä. (Fathil & Schmidtke 2010, 167.)

Toinen keskeinen piirre tilintarkastajalla on rehellisyys. Rehellisyys on keskeisessä asemassa myös tilintarkastusprosessissa (Wells 2003, 76–77). Tilintarkastajan muodostaessa lausuntoa ja näkemystä evidenssistä, rehellinen tilintarkastaja tuo esille todenmukaisesti löytämänsä havainnot ja päätelmät. Tällainen tarkastaja myös asianmukaisesti kertoo, mikä on yrityksen todellinen taloudellinen tilanne. Erityisesti tasolla neljä (kts. Kuvio 2) rehellisyys korostuu, kun tehdään yleistä arviointia ja tilintarkastajan tulisi rehellisesti tuoda omat näkemyksensä esille. Tilintarkastaja ollessaan rehellinen, hän myös ottaa esiin olennaiset virheet, myös ne, jotka tarkastaja uskoo tahallisesti aiheutetuksi. (Fathil & Schmidtke 2010, 167.)

Kuten Grazioli (2004, 153) toteaa tutkimuksessaan, väärinkäytöksen havaitseminen tapahtuu, kun tarkastaja havaitsee epäsäännöllisyyksiä, muodostaa hypoteeseja ja tämän jälkeen arvioi niitä. Tilintarkastajan skeptisyys on tärkeä osa tilintarkastajan ammatillista luonnetta. Skeptisyys on keskeinen työkalu, kun pyritään havaitsemaan kirjanpidollisia väärinkäytöksiä. Korkealla tasolla oleva skeptisyys lisää todennäköisyyttä siihen, että tilintarkastajaa havaitsee tarkastettavassa materiaalisissa tai toiminnassa epäsäännöllisyyksiä ja pystyy paremmin arvioimaan mahdollisia tarkoituksellisia syitä näille havaituille epäsäännöllisyyksille. Skeptisyydessä on myös erilaisia tasoja. Tässä yhteydessä korkeampi skeptisyys ei ole aina paras mahdollinen vaihtoehto. Tilintarkastajat, joilla on alhainen skeptisyyden taso altistuvat helposti luottamusharhalle ja eivät näin välttämättä yhtä tehokkaasti havaitse kirjanpidon väärinkäytöksiä. Toisaalta liian korkea skeptisyys taas aiheuttaa ilmapiirin, jossa tilintarkastaja pitää lähtökohtaisesti kaikkia epäluotettavina. On siis tärkeää löytää skeptisyydessä näiden kahden ääripään väliltä taso, jossa skeptisyys on riittävällä tasolla väärinkäytösten havaitsemiseksi, mutta myös samalla maltillinen, ettei epäluottamuksen illuusio harhaanjohda tilintarkastajaa. Kun tehdään töitä maltillista skeptisyyttä ylläpitäen, on myös todennäköistä, että tilintarkastaja pystyy muodostamaan paremmin hypoteeseja mahdollisesta väärinkäytöksestä. (Fathil & Schmidtke 2010, 167–168.)

Näistä asioista voimme tehdä yhteenvedon, että tilintarkastajan tulee työssään myös tuntee ala. Tilintarkastajan tietämys tilintarkastuksesta, kirjanpidosta ja liiketoimista yleisesti ovat tärkeitä työkaluja. Tilintarkastajan kokemus ja koulutus ovat tässä yhteydessä isossa roolissa. Tilintarkastajan tietämyksen taso voidaan selittää sillä, miten tilintarkastaja ymmärtää tilintarkastusprosessin, väärinkäytöksen, väärinkäytöksen tyypit

sekä työkalut ja metodit väärinkäytöksiin tunnistamiseen. Tilintarkastajan tulee tietää tarkastaessaan liiketoimintaa, että mitä hän tekee. Erityisesti väärinkäytöksiin keskittyneenä tilintarkastajan tulee tietää, mitä hän hakee. Tietämys on merkittävässä roolissa jokaisessa tilintarkastuksen vaiheessa ja tilintarkastajan tulee aina viimekädessä nojata ammatilliseen osaamiseensa. Tilintarkastajan kokemus on myös tärkeässä roolissa. Pitkä kokemus on hyvä työkalu erityisesti kirjanpidon väärinkäytöksiin tunnistamiseen. Mitä korkeampi koulutustaso siis tilintarkastajalla on ja mitä kokeneempi tilintarkastaja on, sitä todennäköisempää on, että tilintarkastaja havaitsee paremmin kirjanpitoon liittyvät väärinkäytökset sekä toimintaan liittyvät epäkohdat.

4 VÄÄRINKÄYTÖKSEN EHKÄISY JA HAVAITSEMINEN

Tässä luvussa käsitellään kirjanpidon väärinkäytös tilintarkastuksen eri vaiheissa. Luvussa liitetään aiemmin esitetty teoria Halosen ja Steinerin (2009) esittämään tilintarkastuksen prosessin vaiheisiin.

4.1 Ehkäisy ja havaitseminen ennen käytännön tilintarkastusta

Tilintarkastus lähtee liikkeelle tilintarkastuksen suunnittelusta. Suunnitteluvaiheen ollessa tilintarkastuksen ensimmäinen vaihe ja varsinaista toteutusta edeltävä vaihe, ovat mahdollisuudet ehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä keskittyneet tämän vaiheen ympärille.

Suunnitteluvaiheessa katse kohdistuu erityisesti yrityksen ymmärtämiseen ja näin ollen johtoon ja kontrollijärjestelmiin. Suunnitteluvaiheessa tilintarkastajalla on mahdollisuus tehdä ennaltaehkäisevää työtä, ettei väärinkäytöksiä tapahdu ja ettei yrityksellä ole motivaatiota toimia vastoin lakeja ja säädöksiä.

Halbounin (2015, 122) tutkimuksessa tuotiin esille tilintarkastajan rajalliset mahdollisuudet estää ja havaita väärinkäytöksiä. Tilintarkastajan mahdollisuudet rajoittuvat pintapuolisiin tekijöihin tai tekijöihin, mitä on mahdollista tarkastaa tilintarkastuksessa ja kohtuullisessa ajassa. Syvällistä tarkastusta sisäisen tarkastajan tavoin on vaikeampaa toteuttaa ja harvoin sellainen on ulkoisen tilintarkastajan intressissä, kun mikään erillinen lainsäädäntö ei velvoita tällaiseen. Halbounin (2015, 127) tutkimuksessa todettiin, ettei tällainen syvälinen tarkastus ole edes tarkoituksenmukaista, vaan tarkoitus on ymmärtää yrityksen sisäiset kontrollit ja valvontaympäristö ja näin keskittyä niiden analysoimiseen.

Euroopan komissio esittelee käsikirjassaan ennaltaehkäisevään tilintarkastukseen liittyvää kolme dimensiota, joita tilintarkastajan tulisi tarkastella:

- johto ja kontrollijärjestelmät
- kulurakenne ja operaatiot, sekä
- vuosikertomus ja johdon julistukset. (EC 2014.)

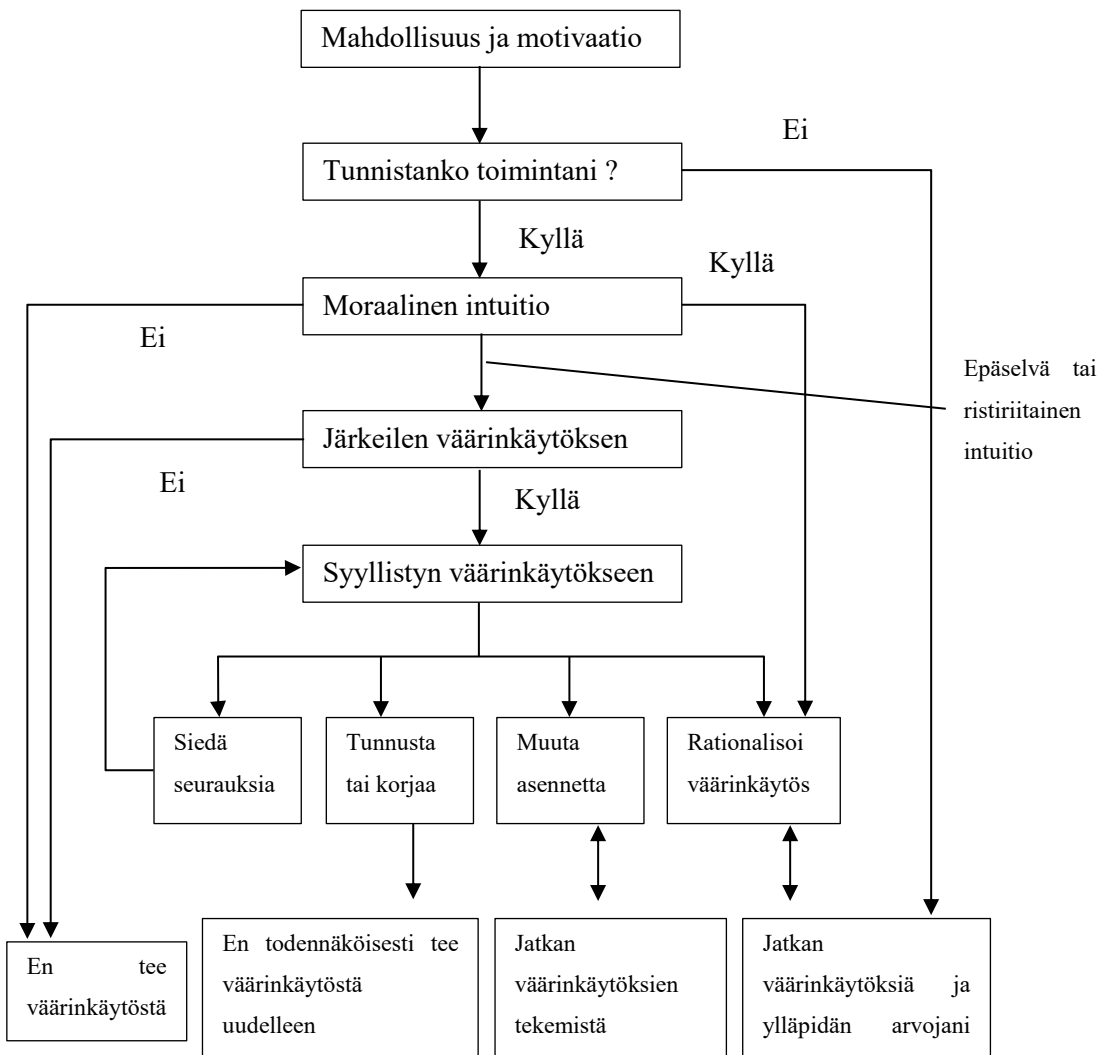
ISA 240 määrittelee lisäksi tilintarkastajalle viisi keskeistä teemaa, mitä tarkastajan tulee huomioida ennaltaehkäisevässä tarkastuksessa, kun epäillään väärinkäytöstä. Näistä kolmas liittyy keskeisesti suunnitteluvaiheen tarkastukseen:

- tilintarkastajilta odotetaan, että väärinkäytös löydetään vain, jos se ylittää olennaisuuden rajan;
- jos tilintarkastajalla herää epäily petoksesta, tilintarkastajan tulee toimia asian vaatimalla tavalla;
- tilintarkastajien tulee ottaa huomioon erityiset väärinkäytösten riskitekijät, kun suunnitellaan tilintarkastustoimenpiteitä. Tähän tarkoitukseen olennaisuuteen tulisi olla laadullisia aspektoja;
- kun tavoitellaan riittävää varmuutta, tilintarkastaja on velvoitettu ylläpitämään ammatillista skeptisyyttä läpi koko tarkastusprosessin. Tähän liittyy ajattelu ja toiminta laatikon ulkopuolelta;
- erityistä huomioita tulee kiinnittää kommunikointiin ja dokumentointiin tilanteissa, missä väärinkäytöksiä epäillään. (EC 2014.)

Tilintarkastuksen ennaltaehkäisy mukaillen Euroopan Komission säädöksiä, liittyvät vahvasti henkilön kykyyn tunnistaa tilintarkastuksessa tekijöitä, jotka saattaisivat johtaa väärinkäyttöön tulevaisuudessa. Näitä tekijöitä voivat olla esimerkiksi seuraavat asiat:

- mahdollisuus hyödyntää väärinkäytöstä
- kannuste tai paine tehdä väärinkäytös
- asenne ja rationalisointi. (Murphy & Dacin 2011, 4–5.)
-

Seuraavaksi esitellään Murphyn ja Dacinin (2011) esittämää viitekehystä väärinkäytöksen tekemiseen johtavaa psykologista väylää. Tässä on keskeiseksi nostettu neljä kohtaa ja näiden avulla pystymme tulkitsemaan tarkastettavan liiketoiminnassa tapahtuvaa prosessia, joka saattaa päättyä väärinkäytöksen tekemiseen. Tilintarkastajan tunnistessa prosessin elementtejä, voi hän nähdä mahdollisuuksia myös estää näitä väärinkäytöksiä ja rakentaa pohjaa tarkastuksen toteutusvaiheelle, jossa väärinkäytöksiä voidaan paremmin havaita. Psykologinen väylä väärinkäytöksen tekemiseen on esitetty kuviossa 3.

Kuvio 3: Psykologinen väylä väärinkäytöksen tekemiseen (mukaellen, Murphy & Dacin 2011)

Suunnitteluvaiheen keskeisimpiä tavoitteita on auttaa tilintarkastajaa keskittymään alueisiin, jotka ovat tarkastuksen kannalta olennaisia, tunnistaa ongelmat ajoissa ja organisoida tarkastus niin, että se tulee suoritetuksi tehokkaasti ja asianmukaisilla resursseilla. Johtuen suunnitteluvaiheeseen liittyvästä kokonaishahmottamisesta ja keskusteluista johdon kanssa, on tilintarkastajalla mahdollisuus kuvion 3 esitettyjen piirteiden avulla tunnistaa asiakkaassa käytöstä, jotka saattaisivat viitata väärinkäyttöön. Kuviossa 3 myös esitetään ratkaisuja kysymyksiin ja niihin liittyvä syy-seuraussuhde, jota myös avataan tässä luvussa. (Halonen & Steiner 2009, 114)

Väärinkäytöksen tekemisen viitekehys lähtee liikkeelle oletuksesta, että motivaatio ja mahdollisuus väärinkäytökselle on olemassa. Mahdollisuudella väärinkäyttöön tarkoitetaan sitä, että liiketoiminnassa on prosesseja, mitä kautta voi väärinkäyttää

kirjanpitoa oman edun tai muun vilpillisen tavoitteen saavuttamiseksi ilman, että kiinnijäämisen riski on merkittävä (PCAOB, 2005, AU 316.07). Tässä tilanteessa väärinkäytöksen riski on suurin, kun tarkasteltavassa tilanteessa tai liiketoiminnossa on mahdollisuus tehdä väärinkäytös jäämättä kiinni ja henkilöllä on jokin motivaatio pyrkiä hyödyntämään kirjanpitoa vilpillisesti. (Murphy & Dacin 2011, 4–5.)

Seuraava vaihe käsittelee teemaa mikä voidaan kiteyttää kysymykseen ”Olenko tietoinen siitä, että toimintani on väärinkäyttöä?”. Jotta yksilö voi käytännössä tietoisesti syyllistyä väärinkäyttöön, tulee hänen tunnistaa oma käytöksensä vilpilliseksi. Tähän tietoisuuteen voi vaikuttaa useat kontekstuaaliset sekä tilannesidonnaiset tekijät. Näitä ovat esimerkiksi auktoriteettia kohtaan osoitettu tottelevaisuus, tarkastettavan yhtiön liiketoimintaympäristö ja organisaation sisäinen kulttuuri sekä yhtiön ja liiketoimintalan tulevaisuudennäkymät. Tähän liittyy myös toinen ongelma, sillä ihmisellä moraaliset arvot usein rajoittavat vilpillistä epäeettistä toimintaa. (Murphy & Dacin 2011, 5–12.) Kay ym. (2004) mukaan yksilön toimintaan voi vaikuttaa yksinkertaiset liiketoimintaan liittyvät houkutukset, mitkä ajavat hänen toimintaa kilpailuhenkiseksi ja näin altistaa mahdollisesti riskille toimia väärin. Kun omaa käytöstä ei kuitenkaan tunnista väärinkäytöksenä, voi henkilö jatkaa toimintaa sellaisenaan kuitenkin ylläpitämällä samalla omia eettisiä ja moraalisia periaatteitaan ja suuntaviivojaan. Jos taas väärinkäytös todetaan tietoiseksi, siirrytään viitekehyksessä seuraavalle tasolle. Tilintarkastajan työhön kuuluu suunnitteluvaiheessa analysoida sitä, onko johto tietoinen toiminnoistaan ja onko käsitys toiminnasta ja kirjanpidosta kokonaisvaltainen. Jos tilintarkastaja huomaa tässä aukkoja, voi olla kyseessä nimenomaan tiedostamaton väärinkäytös. Tilintarkastaja voi myös kohdata tilanteita, jossa tarkastettava ei tunnusta ymmärtävänsä väärinkäytöstä, vaikka hän tämän ymmärtäisi. (Murphy & Dacin 2011, 5–12.) Tässä kohtaa voitaisiin ajatella, että tilintarkastaja pyrkisi motivoimaan asiakasta toimimaan oikein ja kannustamaan eettisiin, sekä lain perusteiden noudattamaan lakia.

Seuraavaksi viitekehyksessä siirrytään moraalisen intuition käsittelyyn. Tähän vaiheeseen päätyessä, olemme todenneet väärinkäytöksen tunnistamisvaiheessa, että väärinkäytös on tiedostettua toimintaa. Tässä moraalisisessa intuitiossa tarkoitetaan sitä, että yksilö kuuntelee ensimmäiseksi vain intuitiotaan. Diekhoff ym. (1999, 343) mukaan niiden kesken, jotka eivät tee väärinkäytöksiä, yhtenä keskeisenä vaikuttajana on syyllisyydentunne. Tämän ylipääsemiseen, ainoa vaihtoehto on teon rationalisointi. Tähän moraaliseen intuitioon vaikuttaa myös tilannesidonnaiset ja kontekstuaaliset tekijät, kuten aikaisempaan vaiheeseen. Vaiheessa pyritään vastaamaan kysymykseen

”kertooko intuitio, että tämän väärinkäytöksen tekeminen on oikein?”. Intuitio voi kertoa, että väärinkäytös on moraalisesti väärin, jolloin väärinkäyttöön ei syyllistyä. Yksilön intuitio voi kuitenkin kertoa myös toisin ja yksilö kokee, että väärinkäytöksen tekeminen on intuitiivisesti hyväksyttävää ja tulla näin tulokseen, missä väärinkäytöksen tekeminen on oikein tai ainakin perusteltua. Tällöin henkilö kykenee rationalisoimaan teon itselleen, eikä väärinkäytöksen tekeminen näin aiheuta hänessä moraalista ongelmaa. Mikäli intuitio ei ole aivan selvä, siirrytään viitekehyksen seuraavaan vaiheeseen, missä yksilö järkeilee tekoa ja pyrkii rationalisoimaan ja perustelemaan väärinkäytöksen tekemisen itselleen. (Murphy & Dacin 2011, 12–14.) Tilintarkastajan tunnistaessa tarkastettavan yhtiön riskejä, voi hän pyrkiä havaitsemaan asiakkaassa moraalisen intuition viitteitä. Rationalisointi on yleensä keino vähentää moraalisen ristiriidan aiheuttamia vaikutuksia yksilössä ja tilintarkastaja voi pyrkiä tunnistamaan myös tekojen rationalisointia. Tämä on melko haastavaa ja tässä myös tilintarkastajan tulee kuunnella omaa intuitiotaan. Tilintarkastajan tunneäly ja empatiakyky myös vaikuttavat asiakkaan moraaliseen arviointiin, mitkä ovat keskeisiä ominaisuuksia tilintarkastajan harjoittaessa lakisääteistä skeptisyyttä tarkastuksessaan. (Murphy & Dacin 2011, 12–14; Fathil & Schmidtke 2010, 166.)

Mikäli henkilön intuitiivinen harkinta ja tunteet ovat sekavat, eikä henkilölle täysin selviä se, mikä on intuitiivisesti oikein, hän siirtyy viitekehyksen seuraavaan tasoon eli järkeilyyn. Järkeilyssä henkilö pyrkii rationalisoimaan väärinkäytöksen tekemisen esimerkiksi punnitsemalla väärinkäytöksestä saavutettavia hyötyjä verrattuna väärinkäytöksen tekemisestä aiheutuviin kustannuksiin. Järkeilyssä on kyse enemmänkin rationaalisesta ja kontrolloidusta prosessista, tässä henkilö ei keskity vahvasti intuitioon vaan keskittyy enemmänkin tietoiseen harkintaan ja pohdintaan. Intuitio ja järkeily eroavat siis keskeisesti siinä, että intuitio tapahtuu nopeasti ja harkitsemattomasti, kun taas järkeily on hidas ja vaatii henkilön osallistuvuutta. Intuitio on automaattinen prosessi ja järkeily on manuaalinen prosessi. Kun henkilö on siirtynyt järkeilyyn ja pyrkii punnitsemaan väärinkäytöksen hyötyjä ja haittoja, on henkilö käytännössä päättänyt tehdä väärinkäytöksen. Kuitenkin järkeilyssäkin voi lopputuloksena olla se, että henkilö toteaa haittojen olevan liian suuret. Myös tilintarkastaja voi toiminnassaan korostaa kirjanpidon väärinkäytöksiä seurauksia, varsinkin jos tilintarkastaja huomaa tarkastettavan olevan tällaisessa vaiheessa. (Murphy & Dacin 2011, 14–16.) Se, kuinka paljon tilintarkastajalla on mahdollisuutta tässä kohtaa analysoida tarkastettavaa ja

huomata näitä piirteitä, on mahdollisesti riippuvainen yrityksestä, tilintarkastajasta ja johdosta eli tilannesidonnaisista ja kontekstuaalisista tekijöistä.

Väärinkäytöksen tekemisellä voi olla useita perusteltuja syitä. Näitä voi olla esimerkiksi taloudellinen etu, sidosryhmille tarjottu illuusio hyvästä menestyksestä tai klostosta. Taustalla voi olla myös pelko yrityksen toiminnan päättymisestä ja näin lukujen vääristämisellä pyritään kaunistamaan tuloksia. Kuten tutkielmassa on aikaisemmin tuotu esille, ovat tapahtuneet kriisit yksi selvä esimerkki siitä, mitä kaunistelu saattaa aiheuttaa yrityksessä. Näitä syitä tehdä väärinkäytöksiä on tilintarkastajan syytä tarkastella ja pyrkiä tunnistamaan. Johdon keskusteluissa voi olla mahdollista tunnistaa tarkastettavassa juuri näitä järkeilyyn viittaavia asioita ja toisaalta tilintarkastajan ammattitaito voidaan nähdä keskeisenä tunnistettaessa esimerkiksi hyvän menestyksen illuusiota tai toiminnan päättymisen riskiä. Tilintarkastaja voi myös pyrkiä tunnistamaan johdon lähipiirissä esimerkiksi motivaatio klostoon tai taloudellisen edun tavoitteluun. Jälkimmäisessä lisäksi yrityksen kontrolliympäristön tulkinta ja mahdollisuuksien kartoitus tällaiseen toimintaan. (Murphy & Dacin 2011, 14–16; Mubako & O’Donnel 2017, 55–57; Fathil & Shmidtke 2010, 167–168.)

Kun järkeilystä ei siirrytä negatiiviseen tulokseen vaan henkilö toteaa, että väärinkäytöksen tekemisen haitat ovat maltillisemmat kuin sen hyödyt, siirrytään vaiheeseen missä väärinkäytös tapahtuu ja keskiössä on negatiivisten vaikutuksien minimointi. Todennäköisesti henkilö myös kokee tässä kohtaa, että etujen ja haittojen rahamääräinen ero on hyvin suuri. Ero voi myös olla esimerkiksi sosiaalinen tai eettinen. Vaiheessa vastataan kysymykseen: ”Kun negatiivista vaikutuksia havaitaan, miten niitä pienennetään?”. Tässä vaiheessa voidaan tunnistaa neljä keskeistä vaihtoehtoa ja teemaa:

- Väärinkäytöksen tekijä sietää seuraukset
- Väärinkäytöksen tekijä tunnustaa tai korjaa väärinkäytöksen
- Väärinkäytöksen tekijä vakuuttaa itselle, puhdistaa omatunnon tai muuttaa asennettaan
- Väärinkäytöksen tekijä rationalisoi teon. (Murphy & Dacin 2011, 16–19.)

Tässä vaiheessa siis tarkastettava keskittyy erityisesti väärinkäytöksen jälkeisen huonon omatunnon korjaamiseen. Kun henkilö rikkoo omia eettisiä arvojaan, on

normaalia, että henkilölle tästä koituu tuskia omatuntoon. Erityisen ongelmallista on, jos tarkastettavalla ei ole tervettä omatuntoa.

Ensimmäinen vaihtoehto on väärinkäytöksen sietäminen. Tässä väärinkäytöksen tekijä on todennut, että väärinkäytöksen tekemisestä aiheutuneita negatiivisia vaikutuksia ei voi vähentää. Tällöin yksilö pyrkii sietämään näitä väärinkäytöksen tekemisestä aiheutuneita tunteita. (Murphy & Dacin 2011, 16–17.) Yksi tapa sietää näitä tunteita on esimerkiksi välttelemällä väärinkäytöksen negatiivisia vaikutuksia (Cromwell & Thurman 2003, 538). Yksilö voi esimerkiksi todeta, ettei ole ajatellut asiaa. Tilintarkastaja voi tarkastuksessaan kiinnittää huomiota tarkastettavan käytökseen, esimerkiksi asiakkaan tapaan vältellä jotain tiettyä osaa liiketoiminnassa tai kirjanpidossa. Tällaisen huomaaminen on erittäin tärkeää, sillä onnistunut rationalisointi tällä tavoin mahdollistaa väärinkäytöksen tekemisen samaan aikaan, kun tekijällä on hyvä omatunto asiasta. (Murphy & Dacin 2011, 16–17.)

Toinen vaihe on väärinkäytöksen korjaaminen oikeaksi tai väärinkäytöksen tekemisen tunnustaminen. Tällainen käytös saattaa vaatia isoakin muutosta väärinkäytöksen tekijässä. On myös todennäköistä, että tällaisen prosessin jälkeen väärinkäytökseen syyllistynyt henkilö ei syyllisty enää toiste vastaavaan tekoon. Tämä liittyy siihen, että henkilö tuntee niin huonoa omatuntoa tekemisistään, että omatunnon kanssa on mahdotonta elää. Tilintarkastaja voi periaatteessa pyrkiä arvioimaan sitä, että jos tarkastettava on esimerkiksi ennen syyllistynyt väärinkäytökseen, onko todennäköisyys syyllistyä uudelleen väärinkäytökseen todellisuudessa laskenut vai kasvanut. Toisaalta mikäli huonosta omatunnosta aiheutuneet mielen rasitteet ovat suuret, mutta väärinkäyttäjä ei usko jäävänsä kiinni väärinkäytöksestä, voi hän pyrkiä korjaamaan tekemänsä väärinkäytöksen ja näin pyrkiä esimerkiksi korjaamaan kirjanpidon kirjauksia tai tekemään anastetun omaisuuden palautusta. Tämä on tilintarkastajalla enemmänkin toteutusvaiheen tarkastukseen liittyvä teema, mutta suunnittelussa voidaan pyrkiä huomiomaan sitä, onko asiakas esimerkiksi erityisen kiinnostunut tilintarkastuksen jostain tietyistä vaiheista ja prosesseista. Tämä voisi viitata pyrkimyksenä selvittää heikkoja kohtia tarkastuksessa mutta voi samalla olla vain puhdasta uteliaisuutta. Tilintarkastajan tunneälyllä on tässä iso rooli, sillä tilintarkastajan tulee pohtia eroja käyttäytymisessä ja miettiä vilpillisen ja aidon uteliaisuuden eroja. (Murphy & Dacin 2011, 17–18.)

Yksi vaihtoehto on myös, että väärinkäyttäjä muuttaa näkökulmaa. Itsensä vakuuttaminen, omatunnon putsaus sekä asenteen muuttaminen ovat myös tapa käsitellä

väärinkäytöksen jälkeisiä ajatuksia. Itsensä vakuuttamisessa on käytännössä kysymys siitä, että yksilöt ovat motivoituneita näkemään itsensä positiivisessa valossa ja mikäli yksilö syyllistyy väärinkäytökseen, saattaa hän haluta parantaa minäkuvaansa jollain toisella tavalla. Väärinkäytöksen tekijä voisi periaatteessa tunnustaa väärinkäytöksen itselleen ja korostaa samalla jotain muuta yhtä arvokasta ominaisuutta itsessään. (Murphy & Dacin 2011, 18–19.) Kuuluisassa lasten elokuvassa ”Robin Hood” tällainen väärintekeminen hyvän tarkoitukseen on tullut kaikille tutuksi. Tällainen käytös on yksi esimerkki ehkä kaksinaismoralistisesta käyttäytymisestä. Jos väärinkäyttäjäksi esimerkiksi piilottelee kuluja ja saa näin kasvatettua tulosta, voisi hän toisaalla lahjottaa osan väärin hankitusta omaisuudesta hyväntekeväisyyteen. Tällöin henkilö pystyy mahdollisesti keventämään omatuntoaan (Murphy & Dacin 2011, 18–19). Tilintarkastaja voisi esimerkiksi pyrkiä kiinnittämään huomiota tällaiseen jalomieliseen käyttäytymiseen ja miettiä myös muita mahdollisuuksia tällaiseen toimintaan. Tässä tulee taas muistaa, että liiallinen skeptisyys voi aiheuttaa tarkastettavassa ristiriitaisia tunteita, jos aidosti anteliasta käytöstä tutkitaan väärinkäytösoletuksena.

Tarkastettava voi myös pyrkiä omatunnon tai mielen puhdistukseen. Yksilö saattaa olla taipuvainen puhdistamaan oman mielensä useammin kuin tavallisesti, mikäli omatuntoa painaa väärinkäytöksen tekemisen aiheuttama rasite. Tällaisen toiminnan havaitseminen voi olla vaikeaa, sillä yksilö tekee tällaista melko itsekseen. Kuitenkin mikäli tällainen toiminta nousee esille, voi tilintarkastaja käyttää sitä yhdenlaisena evidenssinä, ehkä muiden evidenssien ohella. (Murphy & Dacin 2011, 18–19.)

Yksilö voi myös pyrkiä muuttamaan omaa asennettaan. Rajut asenteen muutokset voivat olla signaali yksilön syyllistymisestä väärinkäytökseen. Tämä voi näkyä yksilössä esimerkiksi varovaisena, jopa positiivisena asenteena väärinkäytöksen tekemistä kohtaan, täysin kielteisen sijaan. (Murphy & Dacin 2011, 18–19.) Tilintarkastajalle tarkastettavan asenne on yksi asia mitä voidaan tarkastella ja esimerkiksi positiivinen tai ei-kielteinen asenne kirjanpidon väärinkäytöstä kohtaan on yhdenlainen evidenssi.

Edellä esitettyjen vaiheiden lisäksi väärinkäytöksen tekijä voi myös pyrkiä rationalisoimaan väärinkäytöksen. Rationalisoinnilla tarkoitetaan tässä sitä, että jokin käytös pyritään järjellä perustelemaan, vaikka se ei olisi yhdenmukainen yksilön mielipiteiden kanssa. Cushman ym. (2020, 1–2) esittävät rationalisoinnin sellaisena toimintana, missä jo tehty päätös pyritään perustelemaan järjellä. Tämä tarkoittaa, että se on periaatteessa rationaalisen käytöksen vastakohta. Mikäli rationalisointi onnistuu hyvin, yksilö kokee tällöin tekonsa vähemmän ongelmalliseksi. Rationalisoinnilla

voidaan vähentää väärinkäytöksestä aiheutunutta pahaa tunnetta pyrkimällä perustelemaan teko oikeaksi järjellä. Yksilö tällöin ajattelee edelleen, että teko on väärin mutta perustellessaan sen itselleen yksilö voi keventää omatuntoaan. Yksilöllä voi olla erilaisia mekanismeja, millä hän pyrkii rationalisoimaan tekoaan ja näin parantamaan omaa oloaan. Rationalisointia voidaan tehdä erilaisilla tavoilla. Tekijä voi perustella tekoaan ensinnäkin moraalisesti. Tällöin teosta etsitään moraalisesti jotain korkeampaa merkitystä ja perustellaan väärä teko sillä, että esimerkiksi isommassa kuvassa sen lopullinen moraalinen tarkoitusperä on hyvä. Esimerkiksi kirjanpidon vääristely, jotta työntekijöitä ei tarvitsisi irtisanoa huonoina aikoina, olisi tällaista moraalista rationalisointia. Moraalista rationalisointia voi olla myös esimerkiksi perustelu jonkun tietyn ryhmän hyvinvoinnista, perustelu pakollisuudella ja jonkun järjestelmän arvostelu ja näin sen sääntöjen rikkominen esimerkiksi sen korruptoituneisuudella perustellen. (Murphy & Dacin 2011, 19–20.)

Rationalisointi voi olla myös sitä, että vertaillaan omaa tekoa muihin. Huolimatta siitä, että teko on huono, voi olla mahdollista, että muiden toimintaan verrattuna se näyttää hyväksyttävältä. (Murphy & Dacin 2011, 20.) Tässä voisi tuoda esimerkiksi kahden lapsen riitelyn, missä toinen on esimerkiksi lyönyt ensin, ja toinen on vastannut tähän lyömällä takaisin. Tällöin aloittava osapuoli näyttää pahemmalta ja lapsi saattaa todeta, että ”hän aloitti”. Vastaava esimerkki voisi olla esimerkiksi kauppapaikalla X useiden pienyrittäjien tulojen kirjaaminen kassan ohi, perustellen sillä, että paljon isommat yritykset tekevät myös samoin. Yrittäjä voi myös sanoa, että hän tekee tätä paljon vähemmät kuin muut. Tällöin yrittäjä on pyrkinyt löytämään mahdollisesti jonkinlaisen keskitien rehellisyyden ja täysin väärän toiminnan välissä. Tekijä voi myös pyrkiä esittämään tekonsa niin, että käyttää siitä puhuttaessa monimutkaista kieltä. (Murphy & Dacin 2011, 20–21.) Tämä voi olla tilintarkastajan ammatissa keskeinen hälytysmerkki ja tällaisen toiminnan tunnistaminen voi olla hyvinkin tärkeää.

Rationalisointia voidaan tehdä myös niin, että pyritään minimoimaan, sivuttamaan tai tulkitsemaan väärin teon seuraukset. Tässä esimerkkinä voisi olla esimerkiksi argumentti, että ketään ei satutettu. Tutkimusten mukaan, tämä menetelmä on yleisemmin käytetty ja on yllättävän toimiva. Erityisesti kirjanpidon väärinkäytöksen kaltaisissa teoissa on ehkä helpompaa perustella teon seurauksia sillä, että ketään ei satutettu, sillä kyseessä on rahaan ja yrityksen toimintaan liittyvä eettisesti kyseenalainen tai lainvastainen teko. (Murphy & Dacin 2011, 21.)

On olemassa myös erilaisia mekanismeja, jossa syy siirretään uhrille tai sitten teon vastuu pyritään siirtämään muualle. Tutkimuksen kontekstissa uhrin syyttäminen voisi olla esimerkiksi sellaista, että väärinkäyttöön syyllistynyt henkilö kokee yrityksen ansaitsevan teon. Tällainen käytös on uhrin epäinhimillistämistä, missä uhrin koetaan teoillaan tai käytöksellään ansaitsevan jonkun teon. Kun syy siirretään toisaalle, voi perusteena olla esimerkiksi se, että kun muutkin niin minäkin tai että joku muu on kehottanut käyttäytymään vilpillisesti. Yksi mielenkiintoinen teema on se, että yksilö voi perustella tekoaan sillä, että jotkut suuremmat auktoriteetit tai sääntöympäristöt ovat ajaneet yksilön tekemään väärinkäytöksiä. Tässä yksilö eräällä lailla uhriutuu suurien auktoriteettien eteen. (Murphy & Dacin 2011, 22.)

Kun tarkastelemme näitä mekanismeja kokonaisuutena ymmärrämme, että tilintarkastajan on hyvä tuntea nämä erilaiset mekanismit ja menetelmät ja pyrkiä tarkastuksessaan, erityisesti suunnitteluvaiheessa, kiinnittämään huomiota merkkeihin, mitkä voisivat signaloida rationalisoinnin prosessia. Erityisesti moraaliseen rationalisointiin liittyvät teemat voivat tulla tilintarkastajan työssä vastaan ja tarkastajan tulee olla näistä tietoinen sekä kyetä tunnistamaan tarkastettavassa tällainen toiminta.

4.2 Toteutusvaiheen tarkastus

Suunnitteluvaiheen jälkeen tilintarkastus siirtyy toteutusvaiheeseen. Toteutusvaihe on tilintarkastuksen näkyvin osa, sillä siinä käydään läpi yrityksen käytännön kirjanpitoon liittyvät osat sekä yrityksen kontrollit. Toteutusvaihe muodostuu osto- ja myyntitoimintojen tarkastuksesta, varastotoimintojen tarkastuksesta, henkilöstökulujen tarkastuksesta sekä näihin liittyvien ja muiden yrityksen kontrollien tarkastuksesta, mikäli sellaisia on. Toteutusvaiheessa tarkastetaan myös yrityksen rahoitustoiminnot, mikä tarkoittaa käytännössä taseen tapahtumia. Lisäksi tarkastetaan hallinto, tilinpäätös ja mahdollinen toimintakertomus sekä rahoituslaskelma. (Halonen & Steiner 2009, 230–431.)

Toteutusvaihe on tilintarkastusprosessissa tarkoin strukturoitu vaihe ja empiirisessä tutkimuksessa ei noussut esille merkittäviä tekijöitä, missä väärinkäytösriski olisi erityisen suuri. Tutkimuksessa nousi esille, että jos tilintarkastus suoritetaan standardien mukaan, on väärinkäytöksen riski hyvin pieni. Toteutusvaiheessa huolet väärinkäytöksestä liittyvät suurelta osin harkinnanvaraisiin eriin.

Tämän tutkimuksen näkökulmasta toteutusvaiheeseen kuitenkin liittyy vahvasti erityisesti väärinkäytöksiä havaitseminen, kun taas suunnitteluvaiheessa tämän ohella

myös ennaltaehkäisy. Wilks ja Zimbelman (2004, 179–180) toivat tutkimuksessaan esille peliteorian ja strategisen järjelyn työkaluna kirjanpidon väärinkäytösten havaitsemiseen. Tutkimuksessa tarkasteltiin peliteorian implementointia tilintarkastuksen riskienarviointiin, suunnitteluun ja suunnittelun implementointiin. Näistä viimeisin liittyy vahvasti juuri toteutusvaiheen tarkastukseen. Implementointiin liittyviä havaitsemiseen liittyviä riskejä jaettiin kahteen osaan: oppimiseen tilintarkastuksen aikana sekä vanhoihin johtopäätöksiin nojautumiseen. Näistä ensimmäinen liittyy siihen, että tilintarkastajan tulisi oppia myös tarkastuksen aikana uutta yrityksestä ja sitä, miten yrityksen järjestelmät toimivat. Tämä nähtiin tutkimuksessa ongelmana, sillä standardit eivät anna tarpeeksi mahdollisuuksia prosessin aikana oppimiseen ja esimerkiksi muutoksiin. Yksi hyvä keino oppia yrityksestä olisi keskustella yrityksen henkilöstön kanssa. Ajallisista syistä kuitenkin harvoin johtoa alemmalla portaalla tehdään syventäviä haastatteluja. Tilintarkastajan tulisi myös virheitä havaitessaan tehdä johtopäätöksiä siitä, onko teko tehty tarkoituksellisesti vai ei. Tällöin tilintarkastajalla olisi hyvä olla laajamittaisesti käytössä myös henkilöstön näkemyksiä asioihin, jolloin tilintarkastaja voisi laajamittaisesti arvioida syy-seuraussuhteita. (Wilks & Zimbelman 2004, 179–180.)

Tilintarkastukseen liittyy myös riski siitä, että tilintarkastaja ankkuroituu liikaa aikaisempiin johtopäätöksiin. Tällöin tilintarkastaja ei keskity siihen tarpeeksi, mitä tarkastuksessa nousee esille, vaan nojaa enemmän aikaisempiin johtopäätöksiin. Jos tilintarkastaja esimerkiksi on arvioinut aikaisemmin joissain kontrolleissa tai johdon käytöksessä riskin väärinkäytöksille olevan suuri, voi tilintarkastaja perustaa tarkastustaan liikaa tälle aikaisemmalle johtopäätökselle. Tällöin mikäli tarkastuksessa nousee esille tekijöitä, mitkä saattaisivat osoittaa väärinkäytösriskin alenemista tai olemattomuutta, sitä evidenssiä ei aseteta tarpeeksi painavaksi. Aikaisempi käsitys yrityksestä ei todennäköisesti muutu, vaikka tarkastuksessa nousisi esille evidenssiä, mikä osoittaisi sen, että aikaisempi korkealle asetettu riskiarvio tulisi laskea matalammaksi. Tutkimuksen mukaan, tilintarkastajat laskevat epätodennäköisesti riskiarviotaan takaisin alhaiseksi, sen jälkeen, kun ovat suunnitteluvaiheessa sen nostaneet korkeaksi. Ankkuroinnin riskiä lisää vielä se, että tilintarkastaja on aikapaineen alla ja haluaa suorittaa tarkastuksen tehokkaasti sekä rationaalisesti. Tällöin ei välttämättä kiinnitetä huomiota tarkastuksessa nousseeseen uuteen evidenssiin. Tilintarkastusstandardit pitäisi näiden asioiden valossa kannustaa enemmän

objektiivisempaan tarkasteluun, eikä aikaisemmin esitettyyn suunnitteluvaiheen tulkintoihin ankkuroimiseen. (Wilks & Zimbelman 2004, 181.)

4.3 Tilintarkastuksen arviointi ja päättäminen

Toteutusvaiheen jälkeen tilintarkastuksessa siirrytään tilintarkastuksen arviointiin ja päättämiseen liittyviin toimenpiteisiin. Tutkimuksen näkökulmasta arviointi ja päättäminen liittyvät enemmän tulevaisuuden ennakkointiin ja siihen, että mitä tilintarkastajan tulee huomioda tarkastettavan käytöksessä jatkossa. Lisäksi edellisen tarkastuksen päättyessä, eli kun kertomus on annettu, siirtyy katse tilikaudenaikaiseen tarkastukseen, mikäli tarkastettavalle on sellaista tehty. Nämä ovat yleensä hieman isompia yrityksiä. Tilintarkastajalla on tämän tutkimuksen näkökulmasta päättämisvaiheessa erityisesti tarkastelussa lopussa käytävät keskustelut johdon kanssa. Näissä keskusteluissa tilintarkastaja voi pyrkiä arvioimaan asiakkaan tulevaa käyttäytymistä samalla, kun saavuttaa kokonaiskuvan jo tehdystä tarkastuksesta.

Murphy ja Dacin (2011) ovat esitelleet psykologisen väylän väärinkäytöksen tekemiseen (kts. Kuvio 3). Samassa tutkimuksessa on tuotu esille myös se, miten tarkastettavan käyttäytyminen voi jatkua tarkastuksen päättymisen jälkeen, tai sen jälkeen, kun väärinkäytöksen tekemiseen liittyvä psykologinen prosessi on käyty läpi.

Tilintarkastuksen jälkeen voidaan ajatella, että tarkastettavalla on neljä mahdollista skenaariota, mitkä esittävät tulevaisuuden käytöstä. Nämä skenaariot ovat seuraavat:

1. En tee väärinkäytöstä
2. En todennäköisesti tee väärinkäytöstä
3. Todennäköisesti teen väärinkäytöksiä jatkossa
4. Teen jatkossa väärinkäytöksiä ja pidän samalla yllä omia moraalisia arvojani.

(Murphy & Dacin 2011, 23–25)

Näiden neljän skenaarion arviointi voisi mahdollistaa tilintarkastajalle keinoja ennakoida tarkastettavan toimintaa. Ensimmäinen kohta tarkoittaa sitä, että tilintarkastajalla ei ole syytä epäillä, että tarkastettava tekisi väärinkäytöksiä tai olisi tehnyt niitä aiemmin. Tällöin riskiluokitus on hyvin alhainen ja tilintarkastajalla ei ole syytä epäillä tarkastettavan vilpillisyyttä. (Murphy & Dacin 2011, 23.) Tämän tutkimuksen empiirisen osion mukaan, tällainen käsitys on yleinen Suomalaisessa tilintarkastusympäristössä. Tällaisissa tilanteissa tilintarkastaja on tilintarkastuksen

vaiheissa tehnyt johtopäätöksen ja kokee, että tarkastettavan päästä ei ole tullut minkäänlaisia viitteitä väärinkäytökseen syylistymisestä (Murphy & Dacin 2011, 23). Murphyn ja Dacinin (2011) tutkimuksessa tarkastelun ulkopuolelle jäi se, vaikuttaako tilintarkastajan mahdollisuuksiin estää ja havaita väärinkäytöstä asiakkaan pitkäaikainen arviointi kohtaan yksi ja yhtäkkinen siirtymä kohtaan kaksi, kolme tai neljä. Empiirisessä tutkimuksessa nousi kuitenkin esille se, että tilintarkastusprosessin ollessa standardoitu ja tutkittavien käyttäessä, pitkistä asiakkuuksista huolimatta, aina tilintarkastajan ammatillista harkintaa ja skeptisyyttä, jää tällainen riski suhteellisen pieneksi.

Seuraavat kohdat liittyvät enemmän juuri siihen, että tarkastuksessa on havaittu väärinkäytös. Kohta yksi on tyypillisin tilanne Suomalaisessa tilintarkastusympäristössä, mutta kohtien kaksi, kolme ja neljä tilanteita tulee myös vastaan ja niitä tulee arvioida tutkimuksen kontekstin näkökulmasta. Toisessa kohdassa arvioidaan, että tarkastettava ei todennäköisesti syylisty väärinkäytökseen uudelleen (Murphy & Dacin 2011, 24). Tässä tarkastettava on syylistynyt aikaisemmin väärinkäytökseen, tunnustanut sen ja korjannut sen. Tällaisessa tilanteessa on tyypillistä, että väärinkäytökseen syylistynyt ihminen ei halua enää samaa tunnetta, mikä väärinkäytöksen tekemisestä ja kiinnijäämisestä syntyi. Tilanne voi kuitenkin olla myös sellainen, että jos tarkastettava on pystynyt anonymiteetin suojissa korjaamaan tekemänsä väärinkäytöksen, voi hän olla psykologisesti sellaisessa tilassa, että pystyisi tekemään väärinkäytöksen uudelleen. Tämä johtuu siitä, että tarkastettava ei ole kokenut sitä ikävää tunnetta tunnustamisesta ja teon vastuunkannosta. (Murphy & Dacin 2011, 24.)

Mikäli asiakas todellisuudessa syylistyy väärinkäytökseen, on tilintarkastajan pohdittava erilaisia kysymyksiä. Esimerkiksi sitä, että oliko teko tahallinen ja jos näin oli, millainen motiivi teon takana oli? Päätämismvaiheessa tilintarkastajalla on tavoite analysoida asiakkaan jatkokäyttäytymistä. Kohdassa kaksi tutkimusten mukaan voidaan kuitenkin yleisesti ottaen arvioida, että tarkastettava ei todennäköisesti syylisty uudelleen väärinkäytökseen ja anonymiteetin turvissa lisäväärinkäytökset eivät ole todennäköisiä (Murphy & Dacin 2011, 24).

Kohdassa kolme on tultu johtopäätökseen, että tarkastettava todennäköisesti jatkaa vilpillistä käyttäytymistä. Tässä lopputulemassa tarkastettava tunnistaa oman käyttäytymisensä vääräksi, mutta pystyy vakuuttamaan itselle teon tarpeellisuuden, puhdistaa omatuntonsa ja muuttaa asennettaan tilannetta kohtaan. Näistä menetelmistä oikeastaan vakuuttaminen ja puhdistus ovat sellaisia keinoja, mitä tilintarkastaja voisi tarkastettavassaan havaita. Sen sijaan asennemuutokset ovat niin subjektiivisia asioita,

että niitä on ulkopuolisen vaikea havaita varsinkaan tilintarkastuksessa. Esimerkiksi, mikäli arvioidaan, että asiakas syyllistyy väärinkäytökseen ja samaan aikaan lahjoittaa varoja hyväntekeväisyyteen, voisi tilintarkastaja käyttää näitä molempia perusteena sille, että tarkastettava pyrkii hyvittämään tekojaan tekemällä jotain hyvää vastineeksi. Kuitenkaan hyväntekeväisyyteen lahjoittaminen ei sellaisenaan ole ”punainen vaate”. Kuitenkin kokonaiskuvan hahmottamisessa siinä voi olla tilintarkastajalla mahdollisuus ehkäistä tulevia väärinkäytöksiä. (Murphy & Dacin 2011, 24–25.)

Lopputulema neljä on lopputulemista ehkäisyn ja havaitsemisen kannalta hieman haastavampi tilintarkastajalle. Tässä kohdassa tarkastettava jatkaa vilpillistä käytöstä, mutta ei kärsi samoja omatuntoon liittyviä ongelmia kuin aikaisemmissa kohdissa. Kohdassa neljä tarkastettava pystyy tekemään väärinkäytöksiä ja tulee tekemään niitä jatkossakin sekä pystyy samalla ylläpitämään henkilökohtaisia moraalisia arvoja. Tällainen tilanne on tarkastuksen näkökulmasta kaikkein haastavin, sillä keinot motivoida asiakasta toimimaan oikein ovat vähäiset. Tässä iso rooli on teon rationalisoinnilla. Myöskin vahvat tilannesidonnaiset tekijät voivat sumentaa väärinkäytöksen tekijän käsityksiä siitä, mitä on todellisuudessa oikein ja väärin. Tässä lopputulemassa tilintarkastajan katse tulisi kääntää juuri rationalisoinnin tunnistamiseen. Tarkastettavan kanssa käytävistä loppukeskusteluista voidaan tehdä johtopäätöksiä siitä, pyrkiikö tarkastettava rationalisoimaan joitain havaittuja väärinkäytöksiä ja tästä tekemään johtopäätös, että syyllistyykö tarkastettava todennäköisesti jatkossakin väärinkäytöksiin. (Murphy & Dacin 2011, 25–26.)

5 TUTKIMUKSEN MENETELMÄT JA AINEISTO

5.1 Tutkimusmenetelmät

Tämä tutkielma on toiminta-analyyttinen laskentatoimen tutkimus. Tutkimus toteutetaan laadullisena tutkimuksena. Neilimon ja Näsin mukaan (1980) tämä tutkimusote tuo ihmiset tutkimuksen keskipisteeseen ja on näin asianmukainen tutkimusote tarkastelemaan tilintarkastajien käsityksiä tutkittavista teemoista ja pyrkimyksenä ymmärtää tilintarkastajien näkemyksiä. Laadullinen tutkimus vastaa kysymyksiin ”miten?” ja ”millainen?”. Laadullisessa tutkimuksessa haetaan vastauksia sosiaaliselle todellisuudelle ”Kyllä” ja ”Ei” vastauksien sijasta. Tutkimusta lähestytään tavalla, missä pyritään havaituista yksittäisistä näkemyksistä muodostamaan käsitys kokonaisuuksista.

Tutkimuksen uskottavuuden ja tarpeellisuuden varmistamiseksi sen taustalle rakennetaan teoreettinen viitekehys käsiteanalyytisesti. Näin pystymme johtamaan tutkimusta jo olemassa olevien teorioiden pohjalta. Olemassa olevat teoriat ovat myös mahdollistaneet tutkimuskysymysten johtamisen sekä tutkimusongelman muodostumisen. Vahva teoreettinen pohja on tieteellisen tutkimuksen perusta. Käsiteanalyytisellä tutkimuksella laadullisen rinnalla saamme myös rakennettua tarpeellista tieteellistä keskustelua olemassa olevan teorian, tutkimuslöydösten sekä tutkijan välillä. Teorian pohjana käytetään mahdollisimman tuoretta alan kirjallisuutta. Tästä tehdään poikkeuksia, mikäli tutkimuksessa katsotaan teorian olevan laadukas ja ajantasainen. Teoria koostuu enimmäkseen verkkojulkaisuista ja lainsäädännöstä. Taustalla käytetään kirjallisuutta niin kotimaisista kuin kansainvälisistäkin lähteistä. Kirjallisuuden teemat liittyvät laajasti aiheen eri osa-alueisiin ja tarkoitus on yhdistää kirjallisuutta kirjanpidon väärinkäytöksen ennaltaehkäisystä ja havaitsemisesta. Lainsäädännöllinen teksti on suurimmaksi osaksi suomalaista, lukuun ottamatta kansainvälisiä standardeja.

Tieteellisessä tutkimuksessa on asianmukaista myös pohtia tutkimuksen eettisiä näkökulmia. Tutkimuksessa eettiset näkökulmat ovat huomioitu ja tutkimuksessa ei ole noussut esiin erityisiä eettisiä ongelmia. Aiheen ollessa hieman arkaluontoinen, johtuen väärinkäytöksen tematiikasta, on tutkimuksessa pohdittava haastattelujen runkoa tarkasti ja pidettävä eettinen näkökulma koko ajan tutkimusta suunniteltaessa ja toteutettaessa. Haastatteluissa ei noussut esiin eettisiä ongelmia ja haastateltavat eivät tuoneet esiin kysymyksien asettelussa tai muussa tutkimusprosessissa seikkoja, mitkä he kokisivat

eettisesti kyseenalaiseksi. Haastateltavat eivät myöskään esittäneet muutoksia alkuperäiseen haastattelurunkoon tai tutkimussuunnitelmaan, vaan haastattelut käytiin suunnitellusti.

Näin ollen voidaan todeta, että tutkimuksessa on huomioitu eettinen näkökulma ja tutkimuksen asianmukaisuutta, laatua tai tieteellistä kontribuutiota vaarantavia eettisiä ongelmia ei ole.

Tutkimuksen empiirinen osuus rakennetaan asiantuntijahaastatteluista. Haastattelumenetelmänä on puolistrukturoitu teemahaastattelu. Tämä on liiketaloustieteessä laajasti käytetty menetelmä ja antaa haastattelulle laajat mahdollisuudet syventyä teemaan. Tarkoituksena on muodostaa teemat valmiiksi ja tarjota haastateltaville avustavia kysymyksiä. Tarkoituksena on herättää ajatuksia, löytää näkemyksiä ja antaa haastateltavien vapaasti tuoda esille asioita ilman tarkasti rajattuja kysymyksiä ja teemoja. Tämä mahdollistaa teemojen laajemman ymmärtämisen sekä niihin liittyvien syvempien merkityksien löytämisen ja ymmärtämisen. Tutkimuksen kohteena on tilintarkastusalan asiantuntijoita. Hyvin toteutettu teemahaastattelu mahdollistaa pienellä otoksella syvällisemmän ymmärtämisen tutkimuksen kohteena olevista teemoista. Tutkimuksessa kartoitettiin tilintarkastajien käsityksiä ja kokemuksia tilintarkastajan mahdollisuuksista ehkäistä ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Tutkimuksessa käytettiin liitteenä olevaa (Liite 1) kysymyslistausta, minkä tarkoitus oli muodostaa haastateltaville käsitys tutkimuksen kulusta kuitenkin sitä liikaa rajaamatta. Tutkimuksessa päädyttiin teemahaastatteluun, sillä se palveli tutkimuksen tavoitteita parhaiten. Teemahaastattelu puolistrukturoituna mahdollisti tutkittavien kanssa interaktiivisen keskustelun sekä keskustelun myös kysymyslistauksen ulkopuolelta. Käsitemaalyttisesti kerättyä tietoa sovellettiin empiiriseen tutkimukseen ja näiden kahden menetelmän avulla pyrittiin vastaamaan tutkimuksen alussa esitettyihin kysymyksiin.

Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 34) mukaan haastattelujen edut liittyvät siihen, että tutkija ja tutkittava ovat välittömässä vuorovaikutuksessa. Tämä antaa tutkijalle mahdollisuuden suunnata tiedonhankintaa itse haastattelussa. Samalla tutkijalla on mahdollisuus tarkastella vastausten takana olevia motiiveja. Lisäksi on mahdollista vaikuttaa haastattelun järjestykseen, mikäli nousee esille, että järjestyksen muuttaminen on tutkimuksen kannalta asianmukaista. Myöskin haastateltavien ilmeiden ja eleiden, sekä kielen tulkinta voivat tuoda tutkimukseen lisäarvoa.

5.2 Tutkimuksen aineisto

Asiantuntijahaastattelut tulee suunnitella huolellisesti. Laadullinen tutkimus ei ole yksinkertainen prosessi. Laadullisen tutkimuksen tekeminen ei vaadi ainoastaan useiden taitojen, kuten intensiivisen kuuntelun ja huomiooninnin taitoja, vaan myös huolellista suunnittelemista sekä valmistelua. (Qu & Dumay 2011, 239–240.) Tutkimukseen valittiin neljä KHT tilintarkastajaa. Haastateltavilla on useamman vuoden kokemus tutkimuksen teemaan assosioituvalta alalta. Haastateltavat osoittavat erityistä mielenkiintoa aihetta kohtaan. Haastattelujen tavoitteena on se, että niiden avulla saadaan nostettua esiin tilintarkastusalalta syventäviä näkemyksiä. Niillä pyritään myös rakentamaan laajempaa käsitystä siitä, miten tilintarkastajan rooli nähdään väärinkäytöksiin liittyvässä tematiikassa. Teema on myös osittain hieman arkaluontoinen, joten haastateltavien asiantuntijoiden on harkittava vastauksiaan, ettei vääristyneitä käsityksiä pääse muodostumaan. Haastatteluissa on tavoitteena saada asiantuntijoilta käytännön esimerkkejä, jolla voidaan paremmin perustella ja selittää ajatuksia sekä näkemyksiä.

Tutkimuksen aineiston tietosuojaan liittyviä kysymyksiä on arvioitu ja niiden on todettu olevan asianmukaisella tasolla. Riittävän tietosuojan varmistamiseksi tutkimuksessa on tehty asianmukaiset toimenpiteet. Haastateltaville on myös lähetetty tietosuojaa koskeva tiedote. Tutkimuksen haastattelut nauhoitetaan älypuhelimella ja äänitiedostot säilytetään älypuhelimien ”Sanelin”- sovelluksessa. Sovelluksessa on pilvivarmuuskopio ja tiedostot ovat puhelimen suojauksen takana. Puhelin on suojattu koodilla sekä kasvojentunnistuksella. Ääninauhoitteet puretaan tekstiksi, eli litteroidaan, erillisiin tiedostoihin. Jokaisella haastateltavalla on oma tiedostonsa. Litterointi tallennetaan yliopiston pilvipalveluun, mikä on yliopiston tunnuksilla suojattu. Litterointia käytetään tutkimuksen aikana ja litteroinnit sekä äänitiedostot hävitetään tutkimuksen päätyttyä. Tiedostoja käsitellään pääosin tutkijan henkilökohtaisella tietokoneella. Tietokoneessa on salasana sekä biometrinen suojaus, minkä lukituksen avaamiseen käytetään tutkijan sormenjälkeä.

Haastattelututkimuksen teemat muodostettiin tutkimuksen alussa esitettyjen tutkimuskysymysten mukaan. Kysymysten rakenne on strukturoitu käsiteanalyttisesti kerätyn aineiston pohjalta ja haastattelun luonteesta johtuen, tutkimustuloksia saatiin myös tutkimuksen rakenteen ulkopuolelta. Tutkimuksessa tarkasteltiin tilintarkastuksen kaikkia vaiheita, kuitenkin painopisteenä erityisesti suunnittelu ja toteutusvaihe. Rakenne muodostui kuitenkin pääpiirteittäin tutkimuksen pääteemojen mukaan, mikä oli ehkäisy

ja havaitseminen. Näiden lisäksi tarkasteltiin yleisteemallisia asioita, jotta teemasta saadaan yleiskäsitys sekä tutkimusta täydennettiin lisäkysymyksillä. Lisäkysymykset veivät osassa haastatteluja keskustelua pois alkuperäisestä rakenteesta, mutta keskustelu toi toisaalta paljon lisäarvoa tutkimukseen.

Puolet haastatteluista suoritettiin Microsoft Teams haastatteluina ja puolet läsnäolohaastatteluina. Teams haastatteluissa ei käytetty kameraa, sillä sen ei katsottu vaikuttavan haastatteluun. Lisäksi haastattelutilanne haluttiin pitää rentona, mitä kameroiden poissaolo edesauttoi. Läsnäolohaastattelut pidettiin toimistotiloissa. Haastattelussa haastateltiin neljää tilintarkastuksen ammattilaista, joilla oli kaikilla myös KHT auktorisointi. Kaikilla haastateltavilla oli mahdollisuus tutustua haastattelujen teemoihin etukäteen. Tällöin haastateltavilla oli paremmat mahdollisuudet tuoda tutkimukseen enemmän näkökulmia ja pohtia henkilökohtaisia kokemuksia sekä esimerkkejä tilanteista.

Tutkimusaineistoa analysoitiin haastattelujen aikana sekä haastattelujen jälkeen äänitallenteiden avulla. Tutkimuksessa keskitytti haastattelijoiden kirjaimellisiin vastauksiin sekä mahdollisiin piilomerkityksiin, mitkä oli helppo huomata. Tällä tarkoitetaan sitä, että jos haastateltava käyttää kuvaillessaan teemaa esimerkiksi epäsuoraa sanontaa, voidaan sanonnan perusteella tehdä tulkinta (esimerkiksi: ”*nähdä metsä puilta*”, ”*kroppa kestää enemmän merivettä*”). Tutkimuksessa vältettiin ”rivien välistä” tulkitsemista ja keskittyi enemmän haastateltavien luomaan ilmapiiriin ja käyttämään kirjaimelliseen verbaliikaan.

Tutkimus rakentui kolmesta pääosasta ja lisäkysymyksistä. Tutkimus lähti liikkeelle yleisteemallisista kysymyksistä. Tämän jälkeen tutkimuksessa tarkasteltiin tilintarkastajan mahdollisuuksia ehkäistä väärinkäytöksiä ja viimeisenä tilintarkastajan mahdollisuuksia havaita väärinkäytöksiä. Lopuksi avattiin keskustelu lisäkysymyksistä. Tutkimuksen perusrakenteena oleva kysymyspatteristo muodosti yhteensä 16 haastattelukysymystä. Tutkimuksen aikana haastateltaville luotiin mahdollisuus ja ilmapiiri poiketa kysymyksistä ja tuoda esille uusia asioita, mitä ei välttämättä perusrakenteeseen ole sisällytetty. Kovinkaan runsaasti tilintarkastajat eivät lähteneet tuomaan teemojen ulkopuolelta ajatuksia. Tästä voimme päätellä, että kysymyslistauksen strukturointi on onnistunut hyvin.

Asiantuntijat työskentelevät tilintarkastuksen alalla. Tutkimuksessa on haastateltavia valittaessa keskitytty asiantuntijuuden ja kokemuksen lisäksi myös haastateltavien keskinäisiin eroihin. Tarkoituksena oli valita hieman erityyppisiä tilintarkastajia

erilaisilta vastuualueilta tai erilaisella historialla. Näin tutkimukseen saadaan varianssia. Tutkimuksessa on ollut tarkoitus tarkastella tilintarkastajan yksilöllisyyttä, joten varianssi on tässäkin suhteessa tutkimuksen lisäarvoa parantava tekijä. Tutkijalla itsellään on kokemusta tilintarkastuksen alalta ja hänellä on esitietämystä tutkittavasta teemasta sekä tilintarkastusalalta yleisesti. Tämän ansiosta tutkijalla on kyky lähestyä haastatteluja myös haastateltavan näkökulmasta sekä kyky luoda ilmapiiri, missä haastateltavat mahdollisesti tuovat teeman kannalta oleellista evidenssiä enemmän esille.

Koska tutkimuksen luonne käsittelee väärinkäytöksiä, ymmärretään, että tutkimuksen luonne on arkaluontoinen. Tästä syystä tutkimus suoritettiin täysin haastateltavien anonymiteettiä kunnioittaen. Haastateltavien nimiä tai yritystä, missä he työskentelevät, ei tuoda esiin haastattelussa. Kaikilla haastateltavilla on KHT auktorisointi tutkimuksen tekohetkellä. Tilintarkastajat toimivat aluejohdossa, osakasasemassa, vastuullisina tarkastajina, riskienhallinnassa sekä rekrytoinnissa. Työtehtävät muodostuivat pk-yrityksien sekä suuryrityksien tilintarkastustoimeksiannoista sekä lisäksi mahdollisesti muista tilintarkastusyhtiön tarjoamista palveluista. Näitä ovat esimerkiksi yritysjärjestelyt, konsultointi, varmennuspalvelut sekä verotukseen liittyvät asiantuntijapalvelut. Koulutukseltaan haastateltavat olivat kaikki kauppatieteiden maistereita sekä kaikilla oli vähintään viiden vuoden työkokemus tilintarkastajan työstä. Haastateltavista 75 % oli miehiä sekä 25 % naisia. Sukupuolen perusteella ei ole tehty valintoja haastatteluihin, vaan ammatillinen tausta sekä nykyinen asema ovat olleet kriteereitä haastatteluun valitsemiselle.

Taulukossa 1 näemme haastattelujen koontitaulukon, mikä havainnollistaa haastattelujen rakennetta. Tutkimuksen ajankohta huomioiden, COVID-19 leviäminen ei olennaisesti vaikuttanut tutkimukseen.

Taulukko 1: *Haastatteluyhteenveto*

Haastateltava	Kokemusvuodet	Rooli	Haastattelun kesto	Haastattelun ajankohta
Haastateltava 1	5-8	KHT-tarkastaja	00:36:30 h (Teams)	9.12.2020
Haastateltava 2	30-35	KHT-tarkastaja	01:07:40 h (Toimisto)	9.12.2020
Haastateltava 3	5-8	KHT-tarkastaja	00:27:07 h (Teams)	17.12.2020
Haastateltava 4	10-14	KHT-tarkastaja	00:38:13 h (Toimisto)	17.12.2020

Tutkimuksen neljästä osallistujasta käytetään nimimerkkejä ”Haastateltava 1”, ”Haastateltava 2”, ”Haastateltava 3” ja ”Haastateltava 4”. Läsnaolohaastattelut tehtiin haastateltavien 2 ja 4 kanssa, kun taas haastateltavien 1 ja 3 kanssa haastattelut tehtiin Microsoft Teamsin välityksellä.

Haastateltava 1 toimii manager tittelillä, mikä tarkoittaa vastuullista tarkastajaa ja on toiminut tilintarkastuksen alalla 5–8 vuoden ajan. Haastateltava 2 on kokenut tarkastaja ja toimii partnerina. Hän on toiminut tilintarkastuksen alalla 30–34 vuotta. Haastateltava 3 toimii tilintarkastuksen lisäksi myös tilintarkastusyhteisön riskienhallintaan liittyvissä tehtävissä. Hänelle on kertynyt kokemusvuosia 5–8 vuotta. Haastateltava 4 toimii tilintarkastusyhteisössä esimiehenä ja lisäksi myös partnerina. Hän on ollut tilintarkastuksen alalla 10–14 vuotta.

6 EMPIIRINEN TUTKIMUS

Tutkimuksessa tarkasteltiin tilintarkastuksen ammattilaisten näkemyksiä siitä, millaisia mahdollisuuksia tilintarkastajalla on estää ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Auktorisoidut (KHT) ja kokeneet tilintarkastajat kertoivat ammatillisesta näkökulmastaan, miten tilintarkastajan persoona, asiakkaan käyttäytyminen sekä alan lakiympäristö vaikuttavat tutkimuksen kontekstissa tutkittaviin ennaltaehkäisyyn ja havaitsemisen keinoihin.

6.1 Tutkimustulokset

6.1.1 Yleisteemalliset tutkimustulokset

Tutkimuksen alussa tarkasteltiin sitä, millainen tilintarkastusprosessi on nykyään. Tässä pyrittiin selvittämään sitä, mitä etuja nykyisenkaltaisessa tilintarkastusprosessissa on ja mitä parannettavaa siinä olisi. Myöskin tilintarkastusreformiin liittyvien asioiden vaikuttavuutta haluttiin kartuttaa. Yrityksen kokoon liittyvät vaikutustekijät pyrittiin selvittämään sekä se, millainen työkalu intuitio on tilintarkastajalle. Tilintarkastajan tunneäly ja henkilökohtaiset ominaisuudet on todettu vaikuttavan tilintarkastajan kykyyn estää ja havaita väärinkäytöksiä (Mubako & O'Donnel 2017, 55–57; Yang ym. 2017, 84–86). Näin ollen on asianmukaista tutkia myös intuitiota tilintarkastajan työssä. Tutkimuksessa myöhemmin tutkitaan sitä, miten erityisesti henkilökohtaiset ominaisuudet vaikuttavat tarkastukseen.

Tilintarkastusprosessiin liittyvät näkökulmat olivat hieman erilaiset haastateltavien kesken. Kuitenkin kaikki olivat yhtä mieltä, että prosessi on perusrakenteeltaan hyvä.

Haastateltava 1: *...siitä kun olen sen vajaa 6 vuotta sitten aloittanut tilintarkastuksessa niin ollaan menty niinkun vuosi vuodelta enemmän ja paremmin niinkun ISA standardien edellyttämään suuntaan siinä prosessissa, että ainakin mun kokemus silloin ensimmäisinä vuosina oli sellanen, että se oli vähän semmosta sillisalaattia... Se missä meillä vielä niinkun yleisesti on vielä on parannettavaa ... ei pelkästään meillä vaan ihan yleisesti, on riskien arviointi ja se suunnitteluvaiheeseen panostaminen, eli edelleen me laitetaan niinkun liikaa panoksia, aikaa ja energiaa siihen tilinpäätöstarkastukseen ja niihin erien niinku täsmäyttelyyn ja sen sellaiseen kun sitä pitäis niinku saada viel enemmän siirrettyä sinne riskienarviointiin ja suunnitteluvaiheeseen...*

Haastateltavalle 1 esitettiin myös tarkentavia kysymyksiä tästä riskienarviointiin ja suunnitteluvaiheeseen liittyvistä kehittämistarpeista. Tutkimuksen kontekstiin liittyen haastateltavalta kysyttiin, voiko nämä kehittämiskohteet aiheuttaa riskiä tilintarkastajan mahdollisuuksiin ehkäistä ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä.

Haastateltava 1: ...se väärinkäytös voi olla niinkun missä tahansa paikassa, ikäänkun millä tahansa henkilötasolla siel yritykses... voisin kuvitella että ne nyt yleensä kohdistuu niinkun jollain tavalla rahaan ...kyllän me niinkun kuitenkin tarkastuksessa pyritään ihan kohdentamaan tarkastustoimenpiteitä puhtaasti ehkäisemään niitä väärinkäytöksiä. Mutta en tiedä pystyttäiskö me niinkun panostamalla enemmän siihen suunnitteluvaiheeseen kuitenkin sit niihin väärinkäytöksiin, virheisiin kyllä, mut ei varmaan kyllä väärinkäytöksiin...

Haastattelussa nousi esille se, että tilintarkastusprosessi on kehittynyt huomattavasti vuodesta 2015-2016 tutkimuksen tekohetkeen, mikä oli 2020 loppuvuosi. Vuonna 2016 Euroopan Unionin tilintarkastusreformi kiristi sääntelyä tilintarkastukseen liittyen ja Suomessa tilintarkastusvalvonta siirtyi Patentti- ja rekisterihallitukselle (PRH, 2020). Tämä uudistus siis mukailee tilintarkastajan kokemuksia. PRH:n myötä tilintarkastusprosessi on kehittynyt nopeasti. Nykyään ollaan käytännön prosessissa lähempänä ISA standardeja sekä tarkastus on strukturoidumpi. Kehittämiskohteita nousi erityisesti suunnitteluvaiheen tarkastuksessa. Tilintarkastusresursseja laitetaan haastateltavan mukaan edelleen liikaa tilinpäätöstarkastukseen, eikä prosessin alkuvaiheisiin, eli suunnitteluun ja riskienarviointiin. Haastateltava 1 ei kuitenkaan kokenut, että lisäpanostukset suunnitteluun ja riskienarviointiin antaisivat merkittäviä hyötyjä väärinkäytösten ehkäisyyteen ja havaitsemiseen liittyen. Haastateltava perusteli tätä sillä, että koska väärinkäytökset yleensä liittyvät rahamääräisiin eriin, tulee ne suurella todennäköisyydellä havaittua tilinpäätöstarkastuksessa ja erien täsmäytyksillä.

Kysyttäessä tilintarkastusreformista, haastateltava 2 ei aivan ymmärtänyt heti, mistä on kysymys. Tutkimuksessa heräsi ajatus siitä, että akateemisessa kielessä reformiin viitattaessa samaa termiä ei välttämättä käytetä työelämässä. Suomessa tunnetaan paremmin se, kun siirryttiin PRH auktoriteetin alle. Tämä tietysti liittyy Euroopan Unionin tilintarkastusreformiin.

Haastateltava 2 toi esille hieman erilaisen näkökulman kuin haastateltava 1. Haastateltava 2 ei kokenut merkittäviä muutoksia tilintarkastuksen ydinprosesseissa, mutta nosti esiin huolen kuitenkin siitä, että tarkastuksen lähtökohdat ovat hieman hämärtyneet. Hänen mukaansa kun eri prosesseihin ja tekniikkoihin on tullut paljon yksityiskohtaistuksia ja tarkennuksia, on se prosessin lähtökohtia hieman hämärtänyt. Tutkimuksessa voidaan kuitenkin tulkita, että hän tarkoitti näitä samaisia muutoksia kuin haastateltava 1, vaikkakaan ei viitannut näihin suoraan ongelmana vaan kehityksenä. Tämä tulkinta pohjautuu siihen, että suurimmat reformiin liittyvät muutokset ovat juuri näitä kontrolleihin ja substanssitarkastukseen, aineistotarkastukseen, yksityiskohtaisten erien läpikäyntiin liittyviä uudistuksia.

Haastateltava 2: ...tilintarkastuksen se lähtökohta asiakkaan tunteminen ja siinä riskiarviointi, suunnittelu ja painopistealueiden määrittely, niin ne ovat kuten ennenkin. Ehkä sen mä niinkun tällä kokemuksella sanoisin, että tämä lähtökohdan painottaminen on hieman hämärtynyt. Että tähän on tullut niin paljon muita näitä kontrolleihin ja substanssitarkastukseen, aineistotarkastukseen, yksityiskohtaisten erien läpikäyntiin liittyviä niinkun sitä semmosta yksityiskohtaisuutta niihin tekniikkoihin ja prosessiin, että siinä on riski, että siinä hämärtyy se kaikkein tärkein se liikkeellelähtö, suunnittelu, riskien arviointi... siinä niinkun on iso vastuu sillä päävastuullisella tarkastajalla, jolla pitäisi olla sitten se paras kokemus ja kompetenssi nähdä sitä kohdetta niin, että hän näkisi sitten sen metsän puilta sieltä niiden tietenkin välttämättömien tarkastustoimenpiteiden joukosta ... hyvää on tietenkin just se tässä prosessissa ja metodologiassa, että se antaa meille varmuutta, että me voidaan luottaa siihen, että se kattavuus tulee jos me tehdään näitten standardien mukaan..

Haastateltava 2 esitti huolen siitä, että kun huomio kohteen tarkastuksesta siirtyy yksityiskohtaisiin asioihin ja tehdään vain se mitä pitää, voidaan tarkastuksessa liikkua eräällä lailla laput silmillä, ja ei nähdä kokonaiskuvaa samalla tavalla. Mubako ja O'Donnel (2017, 60–62) myös nostivat esille tilintarkastajan työhön liittyvää turtumisen riskiä, mikä saattaa heikentää tilintarkastajan mahdollisuuksia estää ja havaita väärinkäytöksiä. Haastateltavan esimerkki ja Mubakon ja O'Donnelin (2017) tutkimus hieman kontekstuaalisesti eroavat toisistaan, mutta ne ovat teoriassa vertailukelpoisia. Haastateltava 2 korostaa vastuullisen tarkastajan vastuita ja velvollisuuksia nähdä kohteessa kokonaiskuva näiden yksityiskohtaisten tarkastustoimenpiteiden takaa.

Haastateltava kiteyttää lopussa sen, että reformin edut ovat uusien toimenpiteiden antamassa turvassa sekä siinä, että voidaan varmistua tarkastuksen kattavuudesta. Varjopuolina haastateltava 2 toi haastateltava 1 tapaan sen, että riskienarviointi ja suunnitteluvaiheeseen tulisi käyttää enemmän resursseja, sillä reformin uudistukset ovat koskeneet enemmän käytännön tarkastusta.

Haastateltava 3 näkee, että uudistukset ovat ohjanneet tilintarkastusprosessia oikeaan suuntaan ja resurssit keskittyvät nyt juuri näihin merkittäviin eriin. Haastateltava 3 toi esiin varjopuolena sen, miten vähän data-analytiikkaa käytetään tarkastuksissa erityisesti pienissä toimeksiannoissa. Varsinaisia odottamattomia ongelmia ei tullut esiin haastattelussa.

Haastateltava 3: No mun mielestä tämä nykyaikainen tilintarkastusprosessi on kehittynyt paljon siihen verrattuna, että kun mä vaikka olen aloittanut tilintarkistusalalla. Eli on tullut paljon data-analytiikkaa mukaan ja sit toisaalta myöskin me tehdään näitä tarkastustoimenpiteitä eri tavalla... Eli toisaalta mun mielestä hyvää on ollut se että nykyään keskitytään enemmän niihin oikeisiin asioihin eli tarkastetaan oikeasti niitä merkittäviä eriä... parannettava puoli on se, että ehkä niinku enemmän edelleen toivoo sitä että pystyttäisiin hyödyntämään automaatio tietyis toimenpiteissä ja sitten ehkä niin kun data-analyysin käyttöä pitäisi pystyä yhä enemmän käyttämään myös näissä pienissä asiakkuuksissa...

Haastateltava 3 ei koe samanlaista ongelmaa siinä, että riskienarviointiin ja suunnitteluun ei suunnattaisi tarpeeksi resursseja. Hän on työssään tekemisissä riskienhallinnan parissa, joten on mahdollista, että tästäkin syystä hänen mielipiteensä suunnitteluvaiheen resursseista eriävät muiden kanssa jonkin verran. Haastateltava haluaisi ottaa data-analytiikan vahvemmasi osaksi tarkastusta. Data-analytiikan lisääntymisestä tilintarkastuksessa ja ulkoisessa laskentatoimessa ylipäätään voitaisiin tehdä erillinen tutkimus, sillä se on teemana niin uusi ja laaja. Tässä tutkimuksessa se sivutetaan. Haastateltava 3 ei koe, että reformin jälkeen olisi esiintynyt merkittäviä ongelmia.

Haastateltava 4 nosti esiin myös data-analytiikan, mutta hieman eri tavalla kuin haastateltava 3. Haastateltava koki, että data-analytiikkaa käytetään nykyään paljon. Tässä haluan huomauttaa, että haastateltavilla on kokemuseroja, joten vertailukohdat ovat myös hyvin erilaiset.

Haastateltava 4: Mä en oikein koe et se reformi on välttämät vaikuttanut tähän käytännön työhön ihan hirveesti ainakaan vielä, mutta nykyaikaises tilintarkastusprosessis hyvää on se, että me käytetään paljon sitä data-analytiikkaa hyödyksi ja mikä tietysti helpottaa ns. sitä tilintarkastajan henkisen kapasiteetin käyttöä siinä mielessä että sun ei niinku tarvii sieltä kaivaa niitä riskisimpää mahdollisia väärinkäytöskohteita ja muita tämmöisiä, vaan koko aineisto tulee käyty läpi ja sieltä pystyy tietyil speksi havaitsee niit mahdollisii riskisiä kohteita jos näin voi sanoo... Huonoo mikä siinä on, on se, et se koko prosessi on suunniteltu näyttämään hyvältä, ei olemaan hyvä, eli se tilintarkastus on tän nykyisen käsityksen mukaan tehty hyvin jos sulla on mahdollisimman paljon lippulappuja tai muita juttuja täytettynä... asiakkaan ymmärtäminen ja asiakkaan niinku motiivien ja johdon motiivien ymmärtäminen niin sille ei anneta niinku käytännös mitään painoarvoa täs prosessis...

Haastateltava 4 nosti esille, että lisääntynyt data-analytiikan käyttö on mahdollistanut tilintarkastajan henkisen kapasiteetin käytön laajemmin. Lisäksi haastattelussa nousi esille huoli lisääntyneestä byrokratiasta, ja siitä, että tarkastus on tarkoitus näyttää hyvältä, muttei välttämättä olemaan hyvä. Tämä huoli byrokratiasta nousi esiin myös haastateltavan 2 kohdalla, missä keskusteltiin tarkastuksen lähtökohtien sumentumisesta.

Tilintarkastusprosessiin ja tilintarkastuksen reformiin liittyvän keskustelun jälkeen, kartoitettiin haastateltavilta sitä, miten yrityksen koko vaikuttaa prosessiin. Tämän tarkoituksena on tutkimuksessa rakentaa käsitys siitä, onko tilintarkastajalla erilaiset mahdollisuudet ehkäistä ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä yrityksen koosta riippuen.

Haastateltava 1 toi esille yritysten erilaisuuden. Mahdollisuudet ovat hänen mukaansa erilaiset, muttei ottanut kantaa, onko isossa tai pienessä yrityksessä mahdollisuudet helpommat tai haastavammat. Kuten Halonen ja Steiner (2007, 57) toivat esille, yrityksen koko voi vaikuttaa tilintarkastukseen ja kontrollien tarkastukseen. Haastateltava 1 ei kuitenkaan näe kontrollien puuttumista pienessä yrityksessä niin ongelmallisina, koska kirjanpitoaineiston analysointi kokonaisuudessaan on helpompaa ja ajallisesti mahdollista.

Haastateltava 1:... Pienempiä yhtiöitä on tietysti helpompi hallita ja aineistoa on sillä tavalla vähemmän, että me pystytään, vaikka jollain hyvin simppelillä pääkirja-

analyysillä käytännössä niinku perkaamaan koko sen yrityksen niin kuin tilikauden kaikki tapahtumat ... mutta sit niissä taas niinku toiselta kantilta niin on aika ohut yleensä taloushallinnon organisaatio jollon siellä on varmaankin ja hyvin usein onkin vaarallisia työyhdistelmä jollon sit tietysti se väärinkäytösten riski kasvaa eikä me pystytä niinku niillä tarkastustoimenpiteillä mitä me tehdään tilinpäätöksen oikeellisuuden varmistamiseksi ni välttämättä taklaamaan niitä kaikkia.

Haastateltava 1 näkee pienien yhtiöiden etuina helpon hallittavuuden ja ongelmaksi hajauttamattoman taloushallinnon, mikä toisaalta luo riskejä vaarallisten työyhdistelmien kautta. Isommissa yhtiöissä etuina on erityisesti kontrollit ja niiden tuoma läpinäkyvyys ja toisaalta ongelmana sitten riittävän kattavuuden saanti.

Haastateltava 1: ...isoissa on paremmat ne kontrollit, jotka ehkäsee niinku ihan siellä talon sisällä niitä, sekä vaarallisia työyhdistelmiä, että sitte niinkun väärinkäytöksiä sitä kautta mutta sitten taas ei me millään voida isoihin datamassoihin mitä isoissa yrityksissä on ni saada samanlaista kattavuutta... en voi sanoa että kummassa olisi niinku isossa vai pienessä yrityksessä niinku helpompi havaita väärinkäytöksiä mutta erilaisia ne on niinku tässä mielessä.

Haastateltava 2 nosti esille, että yrityksen kokoon liittyvä korrelaatio ei ole varsinaisesti merkittävä vaan enemmänkin yrityksen liiketoiminta. Yrityksen liiketoiminta ja sen kompleksisuus vaikuttaa enemmän mahdollisuuksiin estää ja havaita väärinkäytöksiä.

Haastateltava 2: ... Jos meil on monimutkainen yritys rakenne tai monimutkainen järjestelmäympäristö, se voi olla pienemmässäkin... Isossa voi olla tosi hyvät systeemit ja sitä kautta se läpinäkyvyys ja luottamuksen rakentuminen hyvä, että ne eivät sillä tavalla korreloi tähän, että miten niitä väärinkäytöksiä pystytään havaitsemaan... Pienemmässä voi juuri helposti tulla se vaikka omistajayrittäjän manipulaatio mukaan kuvaan, varasto ja myyntisaatavat. Kun sitten taas isommassa organisaatiossa voi olla oma valvontaorganisaatio, raportointikäytännöt, analyysit ja kaikki, että se on niinkun et ei välttämättä ole sitä korrelaatiota, että iso on ongelmallisempi.

Haastattelussa nousi esiin pienessä yrityksessä johdon manipulointiriski ja suuremmassa sitten taas vahva valvontaorganisaatio, mikä voi vähentää merkittävästi väärinkäytösriskiä. Mubako ja O'Donnel (2017, 60) toivat tutkimuksessaan esille, että tilintarkastaja voi suurpiirteisyydessään altistua esimerkiksi manipuloinnille, varsinkin jos tarkastaja keskittyy vaan välttämättömiin osiin tarkastuksessa. Tämä riski on niin suurissa kuin pienissäkin yhtiöissä. Liiketoimintamallit, eli yrityksen tavat tehdä liiketoimintaa, vaikuttavat enemmän siihen, miten väärinkäytöksiä voidaan havaita.

Haastateltava 3 otti esille hyvin samankaltaisia teemoja kuin aikaisemmissa haastatteluissa. Hän nosti esille myös sen, että paino on liiketoiminnassa ja yrityksen koko ei suoraan vaikuta väärinkäytösrisktiin. Tähän hän esitti esimerkkinä pienen yrityksen kirjanpitomateriaalin pienen määrän sekä suuren yrityksen laadukkaat kontrollit. Nämä samat teemat toistuivat haastateltava 1 ja 2 vastauksissa myös. Haastateltava 3 korosti myös pienten yhtiöiden vaarallisia työyhdistelmiä riskinä väärinkäytöksille.

Haastateltava 4 kommentoi teemaa vastaavalla sävyllä kuin aikaisemmat haastateltavat. Hän ei nähnyt, että yrityksen koko merkittävästi vaikuttaa näihin mahdollisuuksiin ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä vaan juuri tarkastettavan yhtiön kontrolliympäristö. Haastateltava nosti esille saman teeman kuin muutkin, että pienessä yhtiössä on helpompaa käydä laajemmin aineistoa läpi kun taas suuressa yhtiössä on etuina laadukkaampi kontrolliympäristö. Hän korosti tilintarkastajan roolia erityyppisissä tarkastuksissa. Tilintarkastaja voi suurimmissa toimeksiannoissa ohjeistaa yritystä suunnittelemaan kontrolleja uudelleen mikäli ne eivät ole suunniteltu havaitsemaan tai estämään väärinkäytöksiä. Pienissä yhtiöissä kun kontrolleja ei monesti ole, niin keskiössä on tilintarkastajan omat panokset siihen, että hän pystyy havaitsemaan väärinkäytöksiä evidenssistä.

Haastateltava 4: ... jos se prosessi tai kontrolli ei oo niinkun suunniteltu jollain tavalla estämään tai havaitsemaan niit väärinkäytöksiä niin sit sä pystyt suosituksilla ns ehkä ohjaamaan sitä yritykstä. Mut sit taas pienis yrityksis ei oo mitää prosessei eikä niil oo henkilökuntaa eikä resurssei ylläpitää semmosii prosessei ni kaikki nojaa enemmän just siihen et sul on itsellä sillon se aika ja muu niinku sielt aineistosta havaita niitä.

Ensimmäisen osion viimeisessä vaiheessa tutkittiin sitä, miten tilintarkastajat kokevat intuition työkaluna. Intuitio on mielenkiintoinen tarkastelun kohde, sillä tässä tutkimuksessa haluttiin erityisesti selvittää, miten tilintarkastajan henkilökohtaiset

ominaisuudet vaikuttavat mahdollisuuksiin ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä. Tilintarkastajan harjoittaessa ammatillista skeptisyyttä ja hänen tulkitessa asiakasta, nousee kysymys intuitiosta. Haastateltavat kommentoivat hyvin yksimielisesti intuition roolia tarkastuksessa.

Haastateltava 1: Se on varmaan aika merkittäväkin työkalu ... mä oon tosi nopea päätöksentekijä, eli aika äkkiä pystyn niinku saamastani informaatiosta kasaamaan jonkun lopputuleman, mut se ei välttämättä se mun intuitio sen saadun tiedon perusteella oo oikea jolloin se voi ajaa niinkun vikaankin siinä mielessä, että kun mä saan vaan uskottavan selityksen niinkun vaikka asiakkaan suunnalta johonkin asiaan niin, mä saatan olla hirveen tyytyväinen, sit taas semmonen jolla on enemmän ehkä tämmöistä ammatillista skeptisyyttä ja on harkitsevaisempi niinkun persoonaltaan, niin kyselee vielä vähän niinku lisää eikä niinku luota siihen ekaan filikseen mikä tulee.. usein kun menee sinne niin kun vaikka inventointikäynnille tai muun tarkastuksen yhteydes käy siel varastossa ni siinä niinkun heti jotenkin havaitsee niistä ihmisistä ja siitä et miten siellä asiat on ja miten siellä toimitaan ja miten ne ihmiset niinkun tuntee ja tietää niin kun ne omat tuotteet siellä varastossa, niin siinä niinkun se intuitio kertoo et onkse homma hallussa vai ei...

Haastateltava 1 toi esiin kaksi näkökulmaa. Toinen liittyi siihen, että intuitio voi hyväuskoisella ihmisellä ohjata harhaankin, mikäli selitys on uskottava. Toisaalta jos harjoittaa ammatillista skeptisyyttä, ei välttämättä luota tähän ensimmäiseen intuitiiviseen ajatteluun mikä tilanteessa herää. Tällöin tarkastaja hakee lisäevidenssiä esimerkiksi keskustelun avulla.

Haastateltava 2: Minusta tämä on erittäin tärkeää ja siihen kytkeytyy se kokemus, toimialaosaaminen, laskentakäytäntöjen osaaminen ovat osa tiettenkin, no ne ovat substanssi osaamista, mutta ne ovat myös intuition taustalla, että sinulle voisi sellainen intuition muodostua, että sä pystyisit myös semmoisia potentiaalisia väärinkäytösriskejä havaitsemaan ...

Haastateltava 3: No kyl se vaikuttaa. Eli tietyl taval niinku kokemuksen myötä tulee sellaisia niin kuin näkemyksiä ja pystyy ehkä niinku miettimään tiettyjen tapahtumien sellaista loogista ketjua...

Haastateltavat 2 ja 3 toivat esiin kokemuksen tuoman lisäarvon. Vastauksissa korostui erityisesti se, että tilintarkastajan käyttäessä intuitiota ammatissaan, tulisi hänellä olla kokemuksen kautta muodostunut ammatillinen käsitys tarkastuksesta. Tällöin intuitiota voi käyttää työkaluna.

Haastateltava 4. *...se on mun mielestä niinku ensiarvoisen tärkeet täs, koska kyllä sä pystyt aika pitkälti sanomaan siin jossain vaiheessa kun jos sul on aikaa ja mahdollisuuksia ymmärtää sitä yrityksen johdon sen motiiveja ja sitä logiikkaa mil se toimii niin kyllä sul siit nousee niinku semmonen tietty fiilis että onks tämä firma semmoinen missä a) halutaan tehdä asiat oikein vai b) mis tehdään mitä halutaan, et siel on niinkun muut asiat tärkeämpiä kuin se että meneekö kaikki ihan by the book aina...*

Haastateltava 4 näki intuition samalla tavalla kuin haastateltava 1. Kun on aikaa ja mahdollisuuksia perehtyä yritykseen, voidaan intuition avulla saada kokonaiskäsitys siitä, millaisen tarkastettavan kanssa ollaan tekemisissä. Kaikki haastateltavat kuitenkin olivat sitä mieltä, että intuitiolla on rooli tilintarkastuksessa. Haastatteluissa nousi esille juuri suunnitteluvaiheen tarkastus sekä tilikauden aikaisessa tarkastuksessa tehtävät inventaariokäynnit. Näissä korostui kuitenkin ennen kaikkea tarkastettavan kohtaaminen. Murphy ja Dacin (2011, 12–14) nostivat esille sen, että yksilö viimekädessä kuuntelee vain intuitiotaan. Intuition tutkiminen ja sen aiheuttama keskustelu tutkimuksessa antaa hyvän pohjan tutkimuksen seuraaville osioille.

6.1.2 Tilintarkastajan mahdollisuudet ehkäistä väärinkäytöksiä

Tässä osiossa tutkittiin, miten asiantuntijat kokevat tilintarkastajan mahdollisuudet ehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä. Tutkimuksen lähtökohdat olivat, että ennaltaehkäisevä toiminta sijoittuu tilintarkastuksen suunnitteluvaiheeseen. Kuitenkin haastateltavia kannustettiin kertomaan myös ajatuksia suunnitteluvaiheen ulkopuolelta, mikäli sellaisia heräsi.

Osiossa tarkasteltiin sitä, miten tilintarkastajat omassa työssään pyrkivät ennaltaehkäisemään väärinkäytöksiä sekä mahdollisuuksia näin tehdä. Lisäksi tarkasteltiin näkökulmia eettiseen motivointiin ja yksilöllisyyden merkitystä tilintarkastusprosessissa. Lisäksi haluttiin saada käsitystä siitä, pyrkiikö tilintarkastaja analysoimaan asiakkaan luonnetta ennen tarkastusta.

Haastateltava 1: *No kyllä mä tässäkin niinku luotan siihen ISA standardien mukaisen ohjeistukseen, eli mihin me nyt varsinkin viime vuosina, on erityisesti kiinnitetty huomioon ne muistiotositetarkastukset... mikä meillä vielä vähän on niinku puutteellista on se riskien arviointi ja se suunnitteluvaihe niin jos me niinku panostettaisiin siihen niin me kohdistettaisiin tarkastusta enemmän just niihin niin kuin kaikista riskisimpiin eriin joka nyt aika usein on esimerkiksi se myynti... Viel ehkä semmosena perinteisenä mitä ennen tehtiin tosi paljon... ehkä nykyäänkin nois pienemmissä yhtiöissä, niin tällast pääkirja-analyysiä eli kun joku maksu on esimerkiksi kvartaaleittain tai kuukausittain toistuva niin aika nopeasti pystyy tekemään niin kun pääkirjalta katsoen...*

Haastateltava 1 esitti kehityskohteena arviointiin ja suunnitteluvaiheeseen liittyvät toimenpiteet. Näihin ei haastateltavan mukaan käytetä vielä niin paljon resursseja kuin olisi tarpeen. Haastateltava korosti omassa työssään ISA standardien roolia.

Haastateltava 2: *No varmaan, niin kuin tarkastuskohdetta ajatellen niin se ennaltaehkäisemisen mahdollisuus sitten syntyy siinä että täytyy varmaan ensin käydä läpi niitä prosesseja ja kontrolleja siinä kohteessa, että pystyy sitä kautta arvioimaan että toimivatko ne ennaltaehkäisevästi ja jos ei niin käydä sitten johdon ja vastuuhenkilöiden kanssa keskustelua siitä että mitä niitten suhteen olisi hyvä kehittää että ne toimisivat ennaltaehkäisevästi.*

Haastateltava 2 toi esille työkaluna johdon haastamisen ja tätä kautta johdon keskustelujen peilaamisen käytännön prosesseihin. Tätä kautta prosesseja ja kontrolleja voidaan arvioida. Haastateltava 3 toisaalta korosti tarkastettavan asiakassuhteen pituutta. Ennaltaehkäiseviin toimenpiteisiin vaikuttaa se, miten hyvin tunnemme asiakkaan entuudestaan.

Haastateltava 3: *...jos meillä on joku aikaisempi kokemus tästä yhtiöstä että millaiset, esimerkiksi työyhdistelmät siellä on, niin se ratkaisee jo vähän sitä suunnitelmallisuutta, että miten me tarkastetaan eli tietyllä tavalla jos siel on esimerkiksi näitä vaarallisia työyhdistelmiä paljon niin silloinhan meidän pitäis sitte enemmän tehdä sitä aineistotarkastustakin...*

Haastateltava 4 jakoi ennaltaehkäisevät toimenpiteet kahteen osaan. Ensimmäisenä on se, että tarkastettavalla on aktiivinen tilintarkastus. Toisena oli mahdolliset havainnot puutteista prosesseissa ja kontroleissa. Prosesseihin ja kontroleihin liittyvä tematiikka on samansuuntaista kuin haastateltavan 2 kommentissa.

Haastateltava 4: Ensinnäkin a) yleensäkin se että sulla on aktiivinen tilintarkastus joka näkyy yrityksessä... vaikkei me suoranaisesti kohdennettaisikaan niitä toimenpiteitä väärinkäytöksiin... se luo semmoisen fiiliksen et ihmisillä on joku semmoinen käsitys että me niinku tutkittais ehkä väärinkäytöksiä enemmän ku oikeasti tutkittaisikaa... toinen on sit see, et kyllähän mä ainakin pidän aika vahvasti kiinni siinä että jos me havaitaan niinku puutteita siinä prosessissa siinä mielessä että se prosessi ja kontrollit mahdollistaa väärinkäytökset niin me kerrotaan niistä sille yrityksen johdolle.

Haastateltava 4 toi esiin mielenkiintoisen huomion tilintarkastusprosessista. Hänen mukaansa tilintarkastus ei ole varsinaisesti suunnattu väärinkäytöksiin vaan siihen, että tilinpäätös on oikein. Tietysti tähän liittyy se, että mahdollisia väärinkäytöksiä kitketään pois ja alennetaan riskiä niiden olemassaololle tilintarkastuksessa.

Haastateltava 4: Mut mitenkään tarkastustoimenpiteet ei oo suunnattu siihen että havaittaisiin niit kirjanpidon väärinkäytöksiä vaan tarkastustoimenpiteit suunnataan siihen että se tilinpäätös on oikein, mutta osana sitä on tietysti sitten se että jos siellä on väärinkäytöksiä niin silloinhan se on väärin... se ennaltaehkäisee osittain että se johto sit ottaa meidän huomiot vakavasti

Tilintarkastajien omassa työssä käytettävät ennaltaehkäisevät toimenpiteet olivat hyvin samankaltaisia. Haastatteluissa korostui yrityksen kontrolliympäristön tunteminen, ISA standardeihin nojaaminen sekä informointi. Tilintarkastuksella ja sen näkymisellä myös koettiin olevan sellaisenaan auktoriteettia ennaltaehkäisemään väärinkäytöksiä. Kuten ISA 240 standardi linjaa, tilintarkastajien tulee ottaa huomioon erityiset väärinkäytöksen riskitekijät kun suunnitellaan tilintarkastustoimenpiteitä. Tähän tarkoitukseen olennaisuuteen tulisi olla laadullisia aspektoja (EC 2014).

Halonen ja Steiner (2009, 57) esittämässä tilintarkastusprosessissa kontrollien arviointi on ensimmäisenä tilintarkastuksen alkuvaiheessa. Tämä tukee myös vastaajien näkemystä asiasta. Kontrollien arviointiin vaikuttaa useat tekijät, mutta tutkimuksen

kannalta keskeiset teemat liittyvät aikaisemmin esitettyyn väärinkäytöksen havaitsemisen malliin (kts. Kuvio 2), sekä malliin väärinkäytöksen tekemiseen tarkastettavan puolella (kts. Kuvio 3). Tästä voidaan myös tehdä yhteenveto, että kaikki tarkastettavat tiedostavat väärinkäytösriskin olemassaolon ja pyrkivät työssään minimoimaan riskejä kirjanpidon väärinkäyttöön ennaltaehkäisevästi. Myöskin Halbouni (2015, 120) nosti esille, että kontrollitarkastus ja sisäisen valvonnan tarkastus on tilintarkastajan päätehtäviä.

Seuraavassa osiossa tarkasteltiin sitä, miten tilintarkastajat kokevat omat mahdollisuutensa ennaltaehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä. Haastateltavat jakautuivat kokemuksissaan hieman kahtia. Puolet koki mahdollisuudet ennaltaehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä hyväksi kun taas toinen puolikas koki mahdollisuuksien olevat heikot, mutta eivät nähneet sitä ongelmana kun toimitaan lain mukaan.

Haastateltava 1: *No en koe... tää on niinku mun mielestä sellanen hyvä asia painottaa ja painotankin usein sekä asiakkaille että varsinkin näille hallituksille... me ei pystytä vannomaan että kun me voidaan allekirjoittaa puhdas tilintarkastuskertomus siitä, että tilinpäätös on olennaisesti oikein niin se ei tarkoita sitä etteikö sinne mahtuis just vaikka sitä väärinkäytöstä tai jotain pienempää virhettä...*

Haastateltava 2: *Kyllä se on ihan semmoista oikeastaan niinku jokapäiväistä työtä meille. Menettelyyn kuitenkin kuuluu ihan kiinteästi se sisäisen valvonnan ja sisäisten kontrollien toimivuuden arviointi ja varmistumaan siitä että taloudellinen informaatio on oikeaa ja relevanttia...*

Haastateltavalta kysyttiin myös täydentävä kysymys siitä, kokeeko hän omat mahdollisuudet ennaltaehkäistä väärinkäytöksiä hyväksi:

Haastateltava 2: *Kyllä*

Haastateltava 3: *Kyl sitä joskus miettii että tekeekö riittävästi toimenpiteitä sen eteen, että niitä pystyisi ennaltaehkäisee, mut sit toisaalta jos ne on huomioinu suunnitelmassa ja niitten osalta on tehty toimenpiteitä ja on arvioitu että on tehty riittävästi niin se on sitten niin kuin tilintarkastajan kannalta se ammatillinen arvio mikä on todettu siinä kohtaa riittäväksi...*

Haastateltavalta kysyttiin myös täydentävä kysymys siitä, kokeeko hän mahdollisuudet ennaltaehkäistä väärinkäytöksiä hyväksi:

Haastateltava 3: *Kyllä joo*

Haastateltava 4: *Totta kai ne on jollain tavalla vähän rajallisen ja emmä koe et se väärinkäytösten ennaltaehkäiseminen on tilintarkastaja niinku pääduuni, että siel on yrityksen hallinto joka tekee päätökset... jos mä oon raportoinut johdolle et tääl on väärinkäytösmahdollisuus... ni kyl mä koen että mä olen silloin niinku täyttänyt velvollisuuteni siihen kohtaan. Se että toteuttaakse johto ja ottaakse niinku mun jutut niinku huomioon niin se on sitten heidän asiaa.*

Haastateltava 4 teki vielä yhteen vetävän puheenvuoron siitä, ettei koe ehkäisemismahdollisuuksien olevan kovin korkeat.

Haastateltava 4: *Sanotaan näin, että koen että mahdollisuudet ennaltaehkäistä väärinkäytöksiä ei ole kauhean korkeat mut se ei oo myöskään suuri ongelma koska se ei oo mun yritys mitä mä tarkastan.*

Halbouni (2015, 123) nosti tutkimuksessaan esille, että tilintarkastajat eivät yleisesti olleet sitä mieltä, että he ovat vastuussa kokonaisvaltaisesti väärinkäytösten löytämisestä, vaan ainoastaan siltä osin, mitkä ovat tilintarkastuksen kannalta olennaisia. Tilintarkastajalla on Suomessa myös lain suoja, mikäli tarkastettava tuottaa tarkoituksellisesti harhaanjohtavaa tietoa (Rikoslaki 19.12.1889/39, § 9–10a). Halbounin (2015) tutkimus ja rikoslaki ovat samassa linjassa näkemysten kanssa, että tilintarkastajalla on vastuuta vain tiettyyn pisteeseen asti. Toiset vastaukset taas käsittelivät enemmänkin sitä, että tämä lain edellyttämä syvyys tarkastuksessa on riittävä antamaan hyvät mahdollisuudet ehkäisemään väärinkäytöksiä.

Seuraavaksi tutkimuksessa siirryttiin tarkastelemaan tilintarkastajien kokemuksia siitä, miten he kokevat pystyvänsä motivoimaan tarkastettavaa eettiseen toimintaan ja kokevatko tilintarkastajat, että motivoinnin tarpeellisuus erilaisissa tilanteissa on itsessään riski. Tilintarkastajat olivat melko yhtä mieltä että yleisesti eettiseen toimintaan on ehkä haastavampaa vaikuttaa, mutta kun puhutaan etiikasta ja väärinkäytöksistä, niin keinoja on enemmän.

Haastateltava 1: *No tietysti paljon annetaan meidän raportoinnissa suosituksia parhaista käytännöistä kontrolliympäristön kehittämistä tai sit ihan niin kuin tällai keppi ja porkkana tyyppisesti että tosiaan suositellaan ja kun meillä on tietysti kokemusta hyvin erityyppisistä yrityksissä ... tai sitten sitä keppiä eli annetaan niinku huomautus siitä että se kontrolliympäristö on niinku tosi altis virheille ja väärinkäytöksille...*

Haastateltava 1 nosti esille eräänlaisen ”keppi & porkkana” – menetelmän tarkastuksessa. Haastateltava kuitenkin toi esille myös sen, että jos rahanpesu on kirjanpidossa kirjattu oikein ja peitelty hyvin, on tilintarkastajalla teoriassa mahdollisuus antaa puhtaat paperit. Tällä hän viittaa tilintarkastuksen rooliin kirjanpidon ja tilinpäätöksen oikeellisuuden varmistajana, eikä se näin ollen tähtää väärinkäytösten havaitsemiseen erityisesti. Tämä ajatus on samanlainen kuin haastateltava 4 nosti aikaisemmin esille.

Haastateltava 2: *...täällä meillä Suomessa on onneksi ollut lähtökohta ja perustaa aika hyvin kunnossa ja motivaatio yrityksessä jo valmiiksi siihen eettiseen toimintaan kyllä... mun kokemuksen mukaan meillä ei oo lähtökohtaisesti vaikeuksia motivoida toimimaan eettisesti koska täällä meillä jo kulttuuri pohjalla on aika hyvä sen suhteen... jos ei asiat ole kunnolla niin meidän pitää raportoida niin sitten varmaan yleensä ne laitetaan kuntoon ennen kuin me raportoimme ulos. Ehkä ne Suomessa onkin olleet perinteisesti niitä ikävimpiä esimerkkejä ne asunto-osakeyhtiöiden isännöitsijäkavaltamiset, siinä se etikka on pettänyt sitten totaalisesti tietenkin isännöitsijän/toimitusjohtajan toimesta ...*

Haastateltava 2 toi esille Suomen kansallisen yrityskulttuurin ja korosti sen rehellisyyttä. Suomessa on yleisesti tahto tehdä oikein ja väärinkäytökset eivät ole yleisiä. Haastateltava pystyi pitkän kokemuksen takaa nostamaan esille vain asunto-osakeyhtiö kavalluksia. Ne ovat valitettavia, mutta ovat melko matalan profiilin rikkomuksia kun verrataan esimerkiksi globaaleihin kriiseihin johtaneita väärinkäytöstilanteita (Enron ym.). Tästä voimme myös muodostaa käsityksen, että Suomessa yrityskulttuuri on luotettavampi kuin Halbounin (2015) tutkimuksen kohteena ollessa Yhdistyneissä Arabiemiirikunnissa. Haastateltava 3 kommentoi hyvin samankaltaisesti kuin haastateltava 2. Hän koki, että mahdollisuudet motivoida ovat hyvät ja tähän motivointiin

on paljon työkaluja. Hän koki myös, että riski, mikä muodostuu motivoinnin tarpeellisuudesta, on hyvä pitää mielessä koko tarkastuksen.

Haastateltava 4: Totta kai tiettyyn rajaan asti pystyy niinku motivoimaan. Niitä on niin erilaisia jos me ajatellaan et meillä on joku yritys minkä johto on jo vähän prone että ne ei toimi välttämät eettisesti eikä näe sen eettisyyden tai tällöisen niinku yritys vastuun tai tällöisen niinku tärkeyttä ni ei niit kyl yleensä hirveästi kiinnosta mitä tilintarkastajakaa sanoo... Se on ehkä niinku riski...

Eettisyys ei aina välttämättä tarkoita sitä, että tehdään lainvastaisesti. Haastateltava 4 korostikin kommentissaan, että jos yrityksen johto ei toimi eettisesti ja tekee liiketoimintaa periaatteessa keinolla millä hyvänsä, niin tilintarkastajan kommentit eivät välttämättä saavuta merkittävää painoarvoa tällaisessa tilanteessa. Haastateltava kokee, että tiettyjen asiakkaiden kohdalla on mahdollisuuksia, toisten kohdalla taas ei.

Becker (1998, 158) nosti esille, että tunnollinen ihminen on yleensä mielletty sellaiseksi, kuka on perusteellinen, huolellinen, vastuullinen, eettinen ja hellittämätön. Tilintarkastajat kuitenkin kokivat, että huolimatta siitä, että tarkastettava ei välttämättä toimi eettisesti, on keinot ennaltaehkäistä väärinkäytökset kuitenkin hyvät. Eettinen toiminta ei nähty olevan välttämättä korrelaatiossa suoraan väärinkäytöksen kanssa. Tutkimuksessa heräsi kysymys, ymmärsivätkö tutkittavat kysymyksen etiikan ja väärinkäytöksen näkökulmasta, mutta tarkentavilla kysymyksillä saatiin vahvistettua, että epäeettinen toiminta ei aina tarkoita väärinkäytöstä tai lain vastaista toimintaa. On myös nostettava esille, että tilintarkastajat hyvin vähän korostivat omia kykyjään motivoida tarkastettavaa, vaan enemmänkin sitä, että sääntely ja työkalut ovat riittävällä tasolla. Tästä voidaan tehdä varovainen johtopäätös, että tilintarkastajat uskovat olevansa osaamisellaan riittävällä tasolla, ja väärinkäytöksen ennaltaehkäisyyn kuitenkin vaikuttaa enemmän siihen suunnitellut työkalut ja menetelmät.

Seuraavaksi tutkittiin sitä, miten tilintarkastajat kokevat henkilökohtaisten ominaisuuksien roolia tilintarkastuksessa. Yang ym. (2017, 85) esittelivät tutkimuksessaan tilintarkastajan tunneälyn merkitystä tilintarkastajan kriittisyyteen. Tutkimuksessa nousi esille, että tilintarkastajat, joilla on korkea tunneäly, tekivät varovaisempia huomioita altistuessaan koviin työpaineille, kuin tarkastajat, joilla oli matalampi tunneäly. Lisätutkimuksessa nousi esille, että mitä korkeampi tunneäly tilintarkastajalla on, sitä korkeampi ammatillinen skeptisyys tarkastajalla on. Henkilön

omat piirteet kuten esimerkiksi kokemusvuodet, kyky tunnistaa valehtelu, tunnollisuus, rehellisyys, skeptisyys ja tietotaito vaikuttavat tilintarkastajan kykyyn havaita ja ehkäistä väärinkäytöksiä (Fathil & Schmidtke 2010, 166–168). Näin ollen on syytä tarkastella myös tilintarkastajan yksilöllisyyttä empiirisesti. Tässä pyrittiin selvittämään, voisiko eri tilintarkastajat tulla erilaiseen lopputulokseen samassa tarkastettavassa ja millaisia ajatuksia teema yleisesti herättää.

Haastateltavat olivat kaikki samalla linjalla vastauksiensa kanssa. Kaikki haastateltavat kokivat, että tilintarkastajan henkilökohtaisilla ominaisuuksilla on suuri merkitys tilintarkastuksessa. Tilintarkastajat myös olivat varmoja siitä, että erilaiset tilintarkastajat päätyvät erilaisiin johtopäätöksiin tarkastettavassa. Voidaan siis sanoa, että aikaisempi tutkimus asiasta on yhdenmukainen tilintarkastajien näkemysten kanssa. Henkilökohtaiset ominaisuudet vaikuttavat siihen, miten tilintarkastaja voi ehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä.

Haastateltava 1 koki, että henkilökohtaiset ominaisuudet vaikuttaa vahvasti siihen, millaiseen lopputulokseen tilintarkastaja päätyy. Hän nosti esille, että kaksi tilintarkastajaa voivat samassa tarkastuskohteessa päätyä täysin erilaisiin johtopäätöksiin.

Haastateltava 1: *...kun käydään keskusteluja siitä että pitäiskö tuota kertomusta mukauttaa niin joku toinen sanoo et ihan puhtaalla kertomuksella voidaan mennä ja toinen olisi melkee antamasta kielteisen kertomukset et kyl siin on niinku tosi laaja skaala...*

Myös haastateltava 2 näki henkilökohtaisten ominaisuuksien olevan tärkeitä ja ne vaikuttavat merkittävästi lopputuloksiin. Haastateltava näki sen vahvistavan tilintarkastajan mahdollisuuksia ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä. Toisaalta negatiivisessa tilanteessa jos tilintarkastajalla ei ole henkilökohtaisia ominaisuuksia mitä vaaditaan ammatissa, voisi tarkastaja olla esimerkiksi yritysjohton manipuloidavissa.

Haastateltava 2: *...Se vahvistaa tilintarkastajan kompetenssia kyllä huomattavasti, että pystyisin jälleen kerran niitä mahdollisia väärinkäytöksiäkin sitten tunnistamaan ja arvioimaan juuri niitä kriittisiä osa-alueita missä niitä saattaisi päästä syntyään...*

Haastateltava 3: *Kyl mä uskon siihen, että tosiaan se oma olemus ja käytös ja toisaalt sit se oma osaaminen niin se antaa kyllä tietynlaisen niinku suunnan siihen*

tilintarkastukseen et jotenkin ehkä se että pystyy keskustelemaan asiakkaan kanssa silleen hyvin avoimesti niin sä saatat saada niissä keskusteluissa esimerkiksi ihan erilaisia tietoja asiakkaasta irti. Eli tietyl tavalla täytyy tässäkin työssä osata käyttää sellaista tietynlaista pelisilmää asiakkaitten kanssa että sä osaat lukea niitä asiakkaita ja osaat kysyä oikeat kysymykset... jos otetaan esimerkiksi vaikka niin kun joku huomautus tilintarkastuskertomuksessa, kyllä varmasti moni tilintarkastaja päätyy erilaiseen lopputulokseen esimerkiksi sen kertomuksen osalta että antaako sitä huomautusta kuinka herkästi vai raportoiko sen sitten jollain muulla tavalla et ei nosta välttämättä tilintarkastuskertomukseen.

Haastateltava 3 korosti samoja asioita kuin haastateltava 1. Tilintarkastuskertomus ja siihen liittyvät huomautukset voivat jakaa tilintarkastajia niin, että alalla on merkittäviä eroja tilintarkastajien välillä. Yanti ym. (2016, 56–57) nostivat tutkimuksessaan esille, että tilintarkastajan kommunikaatiotaidoilla on merkittävä positiivinen vaikutus tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä esimerkiksi tilanteissa, missä tilintarkastaja saa johdon keskusteluissa tietoa mahdollisista väärinkäytöksistä tai riskeistä kommunikaatiotaitojen avulla. Haastateltava 3 korosti samoja etuja kommunikaatiotaidoissa, kuin Yanti ym. (2016).

Haastateltava 4 koki muiden haastateltavien tapaan, että eri tilintarkastajat päätyvät erilaisiin lopputuloksiin. Tilintarkastajien henkilökohtaisten ominaisuuksien eroavaisuudet vaikuttavat siihen, että alalla on hyvin erilaisia tilintarkastajia, joilla on eri näkemykset asioista. Mikäli tilintarkastaja ei koskaan pysähdy pohtimaan sitä, miten yritys operoi, ei hän sieltä todennäköisesti mitään muuta havaitsekaan, kuin esimerkiksi sen, että laskujen jaksotukset eivät mahdollisesti mene oikein.

Haastateltava 4: *...muutaku sen et TyEL lasku ei oo jaksotettu oikein, mil ei oo mitää merkitys mihinkään.*

Mahdollisuuksissa ehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä tarkasteltiin viimeisenä sitä, miten tarkastajat suhtautuvat asiakkaan käytökseen. Tässä pyrittiin selvittämään, tulkitsevatko tarkastajat tarkastettavan luonnetta ja pyrkivät näin analysoimaan, onko tarkastettava altis syyllistymään väärinkäytökseen. Tutkimuksessa haluttiin myös selvittää, onko haastateltavilla eroja suhtautumisessa uusien ja vanhojen tarkastettavien välillä.

Haastateltavat olivat kaikki yhtä mieltä siitä, että asiakkaan luonnetta ja asiakkaan käytöstä pyritään tarkastelemaan kirjanpidon väärinkäytöksiin ehkäisyä silmällä pitäen tarkastuksen suunnitteluvaiheessa. Tarkastajat näkivät, että erityisesti johdon luoma ilmapiiri ja käytös keskusteluissa voi antaa tärkeää informaatiota tarkastettavan kohteen osalta.

Haastateltava 1: Joo kyllä sitä tulee tehtyä ja siinä ehkä tulee tää intuitio myös sit et mimmonen fiilis sulla tulee niinku asiakkaan johtohenkilöistä myös ISA standardi vaatii ottamaan kantaa siihen asiaan... täkin liittyy siihen riskianalyysiin et mikä on se johdon niinku motivaatio jotenkin tehdä asiat oikein niin kyllä mä muistan itse asiassa ihan pörssiyhtiö tasolla että ollaan myös raportoitu, hyvin kaunissanaisesti, mutta kuitenkin ollaan raportoitu sen tyypisestä asiasta, että ei ikäänkun luoteta talousjohdon jotenkin sanomaan....

Haastateltava 1 nosti esille sen, että luottamuspuola on joskus jopa raportoitu johdon raporttiin, esimerkiksi niin, että on jouduttu kirjaamaan tarkastusdokumentaatioon johtoon liittyviä henkilöriskejä tai luottamuspuolaan liittyviä ajatuksia.

Haastateltava 3: kyllä se niinku se ihmisen luonteen analysointi on tässäkin tärkeää...

Haastatteluissa nousi esille, että uusia tarkastettavia katsotaan oletusarvoisesti skeptisemmin ja ollaan enemmän varpaillaan. Haastateltava 4 näki tässä tilanteessa intuitiolla ison roolin eikä kokenut, että uutta katsottaisiin erityisesti skeptisemmin välttämättä.

Haastateltava 1: kyl sitä automaattisesti niinku uutta asiakasta katsoo jotenkin ehkä skeptisemmin kuitenkin kun se on vieras ja ei oikein tiedä mitä sieltä voi tulla... meil tietysti on olemassa firmarotaatiot ja henkilörotaatiot et kun jotenki se tulee liian tutuksi sen johto ja se yritys että jotenkin se hämärtyy ... ei ole niin skeptinen enää, uskoo paremmin kaikki selvitykset mitä saa kun se asiakas on ollut sulla monta vuotta.

Haastateltava 4: Totta kai siin on tietyl taval eroja, mutta se ei tarkoita sitä että uusia aina kattois skeptisemmin, vaan lähinnä siin on se on puhdas pöytä ja sitten se keskustelut ja ne fiilikset.

Haastateltava 4 kommentoi teemaa vielä seuraavasti:

Haastateltava 4: Joo ilman muuta, just se johdon luonne. Koska se vaikuttaa siihen ilmapiiriin mimmosen se johto luo siihen firmaan ... jos me aatellaan että se on hyvin tämmöistä tarkoitushakuista jollain tavalla se johdon käytös ja fiilis on semmoinen itel valmiiks ilman mitään havaintojakaa niin totta kai se vaikuttaa esimerkiksi siihen sunnitelmaan et miten me tarkastetaan ja se niin kun et millanen lähtökohta sul on et luotaksä siihen...

Tilintarkastaja kysyy esimerkiksi toimintaan liittyviä kysymyksiä, ja täsmäyttää kysymyksien vastaukset laskentainformaation kanssa. Näin saadaan myös määrällistä evidenssiä laadullisen lisäksi. Psykologinen väylä väärinkäytöksen tekemiseen (kts. Kuvio 3) käsitteli juuri tätä tarkastettavassa tapahtuvaa syy-seuraussuhdetta, missä väärinkäytös voisi muodostua. Haastatteluissa ei noussut esille, että tarkastajat käyttäisivät ainakaan tietoisesti juuri tätä menetelmää sellaisenaan tunnistamaan asiakkaan käytöksessä riskejä syyllistyä väärinkäytökseen. Kuitenkin haastateltavat nostivat esille intuition käytön keskusteluista, näkemykset tarkastettavan luomasta ilmapiiristä, sekä huomiot esimerkiksi valehtelusta. Näiden pohjalta voidaan nähdä, että tunnusmerkit väärinkäytöksiin syyllistymisen riskiin ovat hyvin samankaltaiset teoriassa ja käytännössä.

6.1.3 Tilintarkastajan mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä

Kolmannessa osiossa tarkastelemme tilintarkastajan mahdollisuuksia havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Osiossa haastattelijoilta haettiin näkemyksiä siihen, miten he kokevat tilintarkastajan ominaisuudet, muuttuneet dokumentointikäytännöt, yrityksen koon sekä kokemusvuosien vaikuttavat mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Lisäksi tilintarkastajilta haettiin näkemystä siihen, millaisia heikkoja kohtia väärinkäytösten havaitsemisen kannalta tilintarkastusprosessissa on.

Ensimmäiseksi tarkastajilta haettiin näkemystä siihen, miten tilintarkastajan henkilökohtaiset ominaisuudet voi vaikuttaa tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Kuten kirjanpidon väärinkäytösten ehkäisyssä jo huomattiin, henkilökohtaisilla ominaisuuksilla on roolinsa tilintarkastajan kyvyissä ennaltaehkäistä väärinkäytöksiä. Samanlainen huomio nousi esiin kaikkien haastateltavien osalta myös

kirjanpidon väärinkäytöksiä havaitsemiseen liittyen sekä toteutusvaiheen tarkastuksessa.

Haastateltava 1: ...siinä kohtaa kun suunnitellaan ja tehdään sitä riskiarvioon niin yleensä ollaan aika sillain niinku faktaperusteissa ... katsotaan puhtaasti tilinpäätöstä ja niitä erii ja peilataan niinku vanhan dataan mitä meillä on... viel enemmän niinku käytännön toteutus vaiheessa on mun mielestä riski siitä että jos ei ole riittävästi tätä paljon puhuttua ammatillista skeptisyyttä... niin sä niinku tempaudut mukaan siihen niin kuin asiakkaan tarinaan sillä tavalla, että et osaa enää niinku arvioida kriittisesti sitä mitä siinä niinku sulle sanotaan...

Haastateltava 1 näkee toteutusvaiheessa etuna sen, että kun emme ole välittömässä yhteydessä yrityksen avainhenkilöihin, emme ole niin alttiita esimerkiksi aiemmin mainitulle johdon manipuloinnille.

Haastateltava 2 korostaa vastauksessaan tarkastajan kykyä päästä samalle aaltopituudelle muiden yrityksessä toimivien henkilöiden kanssa, ketkä vastaavat yrityksen sisäisestä kontrolliympäristöstä. Toiseksi hän toi esille sen, että jos tilintarkastaja ei osaa suhtautua tarkastukseen riittäväällä vakavuudella. Kuitenkin enemmän haastateltava kytkee nämä ominaisuudet juuri yhteistyökykyisyyteen. Myöskin haastateltava 3 korostaa aiempien vastauksiensa tavoin tilintarkastajan kommunikointikykyä. Hän näkee, että myös toteutusvaiheessa kommunikoinnin avulla voidaan saada tärkeää evidenssiä mitä ei välttämättä saataisi, jos tarkastaja ei pystyisi kommunikoimaan samalla aaltopituudella tarkastettavan kanssa.

Haastateltava 4 myös jatkaa keskustelua kommunikoinnin tärkeydestä.

Haastateltava 4: ... tietyllä tavalla tunneäly totta kai sitä kautta että ku sä osallistut niihin keskusteluihin sen johdon kanssa ja se et miten hyvin sinä pystyt ymmärtämään sitä keskustelukumppanias mitkä siinä on just niinku motiivit... Et onkse semmost tarkoitushakuista vai onko se enemmän semmoista fiilistä että halutaan tehdä oikein...

Haastateltavat nostivat esiin tilintarkastajan skeptisyyden sekä sen, että tarkastaja ei ole niin altis manipuloinnille kun tarkastettavan kanssa ei käydä suoraa keskustelua. Fathil ja Schmidtke (2010, 166–168) nostivat havaitsemisprosessissaan esiin skeptisyyden, millä on suuri rooli havaitsemisessa. Myöskin Fathilin ja Schmidtkin

(2010) esittämässä hypoteesien arviointivaiheessa tarkastelun kohteeksi nousi alttius manipuloinnille. Haastateltava 2 ja 3 toivat lisäksi esille sen, miten tarkastaja tulee yleisesti toimeen asiakkaan kanssa. Haastatteluissa korostettiin, että jos tilintarkastaja on lämpimissä väleissä johdon kanssa, on mahdollista havaita väärinkäytöksiä helpommin, sillä johto saattaa olla avoimempi. Haastateltava 2 nosti esille Fathilin ja Schmidtken (2010) tapaan myös väärinkäytöksen peittämisen mahdollisuuden ja peittämistoimenpiteiden tunnistamisen osana tilintarkastajan työtä.

Seuraavaksi tutkimuksessa tiedusteltiin sitä, miten dokumentaation lisääntyminen on vaikuttanut tarkastajien mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Vuonna 2016 Euroopan Unionin tilintarkastusreformi kiristi sääntelyä tilintarkastukseen liittyen ja Suomessa tilintarkastusvalvonta siirtyi Patentti- ja rekisterihallitukselle (Patentti- ja rekisterihallitus 2020). Tähän liittyen haluttiin selvittää, millaisia ajatuksia tilintarkastajilla on liittyen lisääntyneeseen dokumentaatioon ja samalla regulaatioon. Reformin jälkeinen dokumentaation lisääntyminen jakoi tutkittavia hieman erilleen. Mitä tulee kirjanpidon väärinkäytöksiin, dokumentaation lisääntyminen koettiin neutraalina, negatiivisena tai positiivisena.

Haastateltava 1: *Emmä sanois et se nyt vaikuttais välttämättä siihen. Kylhän se tietty väärinkäytöksiin liittyen niin se tilintarkastuksen perusta on kuitenkin ihan sama. Et ehkä se että noudatetaanko nyt sit enemmän standardistoo ja ennen ehkä tehtiin enemmän just sillä intuitiolla ja fiiliksellä ja tietyl taval noudatettiin semmosta tapaa toimia. Niin ehkä enemmän se, emmä tiedä vaikuttaako se dokumentaation lisääntyminen.*

Haastateltava 1 näki dokumentaation lisääntymisen vaikutukset hyvin neutraalina, mutta toisaalta nosti esiin lisääntyneen dokumentaation negatiiviset puolet. Lisääntyvä dokumentaatio vie aikaa paljon ja sitä jää vähemmän itse tarkastuksen tekemiseen.

Haastateltava 1: *...Siin voi käydä niinkin, että se vie fokuksen ikäänkun väärään suuntaan.*

Haastateltava 2 näki dokumentaation lisääntymisen positiivisena asiana. Hän korosti ISA standardien tuomaa systematiikkaa, mikä on luonut tarkastuksesta selkeämmän. ISA standardien tuomat mahdollisuudet haastateltavan mukaan lisäävät merkittävästi mahdollisuuksia havaita väärinkäytöksiä

Haastateltava 2: *...Kyllä mä sanoisin tähän, että mielestäni se on tää dokumentaation lisääntyminen vaikuttanut positiivisesti mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä.*

Haastateltava 3 näkee dokumentaation lisääntymisen samalla tavalla kuin haastateltava 1. Hän kokee uudistuksen tuomat mahdollisuudet hyvin neutraaliksi ja ei korostanut erityisesti mitään negatiivista myöskään. Hän myös nosti esille, ettei ole työssään kohdannut väärinkäytöksiä. Haastateltava 4:n näkemys dokumentaatiosta oli jyrkempi kuin muilla haastateltavilla ja se oli vahvasti negatiivinen.

Haastateltava 4: *Joo vaikuttaa, se heikentää mun mielestä niinku merkittävästi sitä. Totta kai aika menee siihen lappujen täyttämiseen nii et sä ehdi niinku tommosii juttui kelailemaan sitte. Ja sitku sil ei oo merkitystä mihinkää sit tulee laadunvalvonnast hylsy sen takii et sul on joku checklista täyttämät, jos oot käyttäny aikaa tämmösii juttuihin. Kyllä vaikuttaa. Nimenomaan negatiivisesti.*

Haastattelujen perusteella, voimme päätellä, että dokumentaation lisääntyminen jakaa tarkastajia mielipiteissään hieman erilleen. Vaikka tarkastusvalvonta on siirtynyt PRH:lle ja dokumentaatio on lisääntynyt sekä tarkastus yleisesti on kiristynyt, ei kuitenkaan yleisesti ottaen nähty merkittävästi etua mahdollisuuksiin havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Haastateltavat 2 näki, että mikäli ISA standardeja noudatetaan täydellisesti, voisi se parantaa teoriassa mahdollisuuksia havaita väärinkäytöksiä. Haastateltava 1 ja 4 toivat esille keskittymisen ja ajan siirtymisen liikaa byrokraatiaan, kuin taas esimerkiksi väärinkäytöksiin liittyvien teemojen pohdintaan. Haastateltava 3 ei nähnyt dokumentaatiolla merkittävää roolia väärinkäytösten havaitsemisessa.

Tilintarkastajilta pyydettiin myös ajatuksia tilintarkastusprosessista kokonaisuutena. Tarkastajilta haluttiin selvittää, kokevatko he nykyisen sääntely-ympäristön ja nykyisten prosessien antavan tarpeeksi eväitä kirjanpidon väärinkäytösten havaitsemiseen. Haastateltavat 1-3 olivat yhtä mieltä siitä, että ISA standardien mukainen tarkastusprosessi antaa tarpeeksi eväitä väärinkäytösten havaitsemiseen. Nykyinen sääntely ympäristö nähtiin sellaisena, että sitä noudattamalla tunnollisesti, eväät väärinkäytösten havaitsemiseen ovat hyvät.

Haastateltava 1: *No jos on niin kuin budjettimielessä ja noin niin kuin teknisesti muuten mahdollisuus noudattaa standardistoo ihan sanasta sanaan niin kyllä joo antaa tarpeeksi*

eväitä. Tietysti ymmärretään se että ei se prosessi ole aukoton ... mutta kyllä mä sanon että oikein työnsä tekemällä niin huomattavasti menneitä aikoja paremmat mahdollisuudet on havaita väärinkäytöksiä.

Haastateltava 2: ...kyllä, tää sääntely-ympäristö ja erityisesti nyt sitten kyseessä oleva ISA standardikokonaisuus ja sitten sitä työtä varten luodut prosessit, standardien vaatimuksien täyttävään työhön vaaditut prosessit antaa varmasti tarpeeksi eväitä...

Myös haastateltava 2 näkee sääntely-ympäristön antavan tarpeeksi eväitä väärinkäytöksiä havaitsemiseen. Haastateltava 3 näkee teeman samalla tavalla kuin haastateltava 2. Hänen mukaansa sääntely-ympäristö antaa tarpeeksi eväitä ja ei itse ainakaan kaipaisi enempää sääntelyä, sillä sääntelyä on ainakin väärinkäytösten osalta riittävästi. Haastateltava 4 tuo teemaan erilaisen näkökulman:

Haastateltava 4: Se siirtää niinkun fokusta. Mä ymmärrän sen että sul on niinku tietyllä tavalla tärkeet olla formaali prosessi, mikä sanoo että "sun pitää nyt miettiä tätä asiaa" mut sitku sä mietit sitä asiaa ja sun pitää täyttää sellanen kaksykymmentä sivunen lista, et mitä sä oot miettinyt ni se tarkoittaa sitä että silloin sulle jää vähemmän aikaa miettiä sitä oikeeta asiaa. Kun me puhutaan niin kuin persoonallisuuden ymmärtämisestä ja tunneälystä ja johdon motiiveista ja tän tyyppisist jutuista niin ne ei oo välttämättä semmoisii et sä pystyt niit kauheen formaalisti niit laittamaan mihinkään listamuotoon tai edes välttämättä niinku paperille, vaan se on niinku sun intuitio jostain asioist... Semmonen niinku ajatusprosessin kuvaaminen dokumentaation muotoon hyvin haastavaa ja aikaavievää.

Haastateltava 4 näki sääntelyn hyvinkin ongelmallisena ja ylimääräisenä byrokratiana. Hän näki, että lisääntynyt sääntely heikentää tilintarkastajan mahdollisuuksia havaita väärinkäytöksiä, sillä tilintarkastajan keskittymiskohdat siirtyvät pois tärkeistä asioista sekä ylimääräiseen byrokratiaan kuluu aikaa. Hän näki myös ajatusprosessin kuvaamisen dokumentaation muotoon hyvin haastavana.

Seuraavaksi haluttiin tutkia, miten tilintarkastajat kokevat eri prosessin vaiheita. Sen sijaan, että koko prosessi käytäisiin läpi, kysyttiin tarkastajilta, että missä vaiheessa he kokevat väärinkäytöksiä havaitsemisen olevan haastavinta ja millaisia riskejä tähän vaiheeseen liittyy. Haastattelijoilla oli erilaisia näkemyksiä ja ajatuksia liittyen

tilintarkastusprosessin heikkoihin kohtiin. Katse siirtyi toteutusvaiheesta erityisesti suunnitteluun ja kontrollien tarkastukseen. Argumentteina näissä nostettiin esille se, että kun ollaan ihmisten kanssa tekemisissä, niin riskit ovat suurimmat.

Haastateltava 1: ...kyllä mä sanon että kaikki semmonen niinku prosessien ja sen sisäinen kontrolliympäristön kartoittaminen niin ne saattaa niinku pahimmalla tavalla viedä vikaan niinku myös niiden väärinkäytösten havaitsemisessa. Että tehdään vähän semmoista keinotekoista kontrolliympäristöä vähänniinku tilintarkastajaa varten... sitten luotetaan vaikka siihen asiakkaan ikään kuin meitä varten rakentamaan kontrollin joka ei oikeasti ole niinkun toiminnassa ja tehokas siellä yrityksessä ni silloin me vähennetään sitä meidän aineistotarkastusta tietenkin niin sitten meidän mahdollisuudet niinku oikeesti havaita niitä virheitä tai väärinkäytöksiä ni on paljon pienemmät.

Haastateltava 1 ei nostanut esiin toteutusvaiheen prosesseja erityisesti, vaan korosti tilintarkastuksen vaiheita, missä ollaan tekemisissä ihmisten kanssa. Tällöin tilintarkastajalla ei ole numeerista dataa välttämättä tukemassa ajatuksia, ja silloin voidaan tilintarkastuksessa altistua virheille jos analysoidaan prosesseja pelkästään ihmisten kautta. Myöskin haastateltava 3 korosti erityisesti suunnitteluvaihetta haasteellisena.

Haastateltava 3: No kyllä ne niinku heikommat mahdollisuudet mun mielestä on siin suunnitteluvaiheessa... jos arvioidaan kovin väärin sitä suunnitelmaa niin se riski on siitä että voiko käydä niin ettei sellaista väärinkäytöstä sitten mahdollisesti havaittais. Et se on ehkä suunnitteluvaiheessa on se heikko, toisaalta sitten tässä tarkastusvaiheessa niin sitä suunnitelmaa pitäisi päivittää jos vaikuttaa siltä, että siellä voisiki olla isompi sellanen väärinkäytösriski.

Haastateltava 2 toi esille vaihto-omaisuuden haasteellisuuden.

Haastateltava 2: Kyllä myönnettävä on että kyl se yleensä kaikkein vaikein on vaihto-omaisuus. Se vaihto-omaisuusinventaarin käsitteleminen koska siinäkin, ja ehkä ennen muuta siinä, voisi se väärinkäytös riski piillä monissa tapauksissa tai olla korkeampi... siihen niinku liittyy tällöinen fyysinen olemus ja on tietenkin eri asia jos on vaihto-omaisuudessa on osakkeita tai tällöisiä immateriaalisia, mutta tämä materiaallinen

fyysinen olemus kuten sitten yleensä on sitten vaihto-omaisuudessa niin se tuo siihen sen oman vaikeusasteensa...

Haastateltavan 2 mukaan vaihto-omaisuuden fyysinen olemus aiheuttaa riskin tilintarkastuksessa. Vaihto-omaisuuden tarkastuksessa analysoidaan sitä, miten asiakkaan kontrolli tässä suhteessa toimivat. Vaihto-omaisuuteen olisi teoriassa mahdollista upottaa väärinkäytöksiä ja niiden tarkastaminen on haasteellisempaa kuin muiden erien. Myöskin haastateltava 4 nosti esille arvionvaraisten erien haasteellisuuden.

Haastateltava 4: ...vähiten niitä väärinkäytösepäilyjä tai mahdollisuuksia havaita ehkä sitten kuitenkin siinä tilinpäätös vaiheessa... parhaat mahikset on varmaan sit siin tilikaudenaikana tehtävässä niin kuin juoksevassa tarkastuksessa ja muissa, että siinä tulee sitten ne yrityksen toiminta logiikat ja prosessit ja muut tulee enemmän niinku esiin... jos mä nyt kuvittelisin että missä vaiheessa tämmöset väärinkäytökset niinku mahdollisesti vois tapahtua niinkun kirjanpidosta tai jossain muussa niin kyllähän se niinku liittyy ehkä enemmän sitten niinku jollain tavalla niihin arvioinvarasiin juttuihin. Niinku kirjanpidon väärinkäytökset. Kun sitten taas jos puhutaan ihan niinku oikeist väärinkäytöksist sit se ehkä enemmän tulisi niinku jossain ostopuolen jutuissa vastaan.

Haastateltava 4 näki, että parhaiten väärinkäytöksiä havaitaan kauden aikaisessa tarkastuksessa ja toisaalta huonoiten tilinpäätöstarkastuksessa. Haastateltava nosti arvionvaraisten erien lisäksi myös ostot sellaiseksi tilintarkastuskohteeksi, missä voi tulla haasteita havaita väärinkäytöksiä. Haastateltava viittasi ostoihin liittyviin tapahtumiin enemmän petoksiin liittyväksi. Tutkimuksen näkökulmasta kuitenkin kaikki väärinkäytökset mitkä liittyvät kirjanpitoon, esimerkiksi ostojen vääristämiseen, liittyy myös kirjanpidon väärinkäytöksiin.

Toteutusvaiheessa käytävään erien tarkastukseen ei nähty merkittävää riskiä siinä, että tilintarkastajalla olisi heikot mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä. Kuitenkin toteutusvaiheesta nostettiin arvionvaraiset erät sekä vaihto-omaisuuden tarkastus. Nämä kuitenkin nostettiin esille hieman keksimällä, joten voimme päätellä, että suurimmat riskit liikkuvat juuri suunnitteluvaiheessa ja siinä, kun ihmiset ovat tekemisissä keskenään. Tämä antaa tutkimukselle myös vahvan lisämerkityksen, sillä myös empiirinen evidenssi osoittaa, että väärinkäytöksiin liittyvässä keskustelussa katse on tilintarkastajassa ja tarkastettavassa ihmisinä ja ihmisyyteen liittyvissä teemoissa.

Tarkastettavilta haluttiin selvittää myös vaikuttaako yrityksen koko kontrollitestaustoimenpiteisiin ja toisaalta aineistotarkastustoimenpiteisiin. Tässä haluttiin selvittää pienten ja suurten yritysten välillä olevat erot sekä selvittää eri toimintatapojen aiheuttamat riskit havaita väärinkäytöksiä. Kaikki haastateltavat olivat kontrollitestauksen ja aineistotarkastukseen suhteen melko yksimielisiä. Suuremmissa yrityksissä tarkastetaan kontrolleja, koska niitä on olemassa. Tällöin aineistotarkastuksien tarve ei ole niin suuri. Pienemmissä tarkastettavissa on harvemmin erityisiä kontrolleja, joten silloin tarve aineistotarkastukselle on suurempi. Tarkastajat näkivät tähän liittyvän riskin olevan pieni ja tällaisen tilintarkastajan harkinnanvaraisuuden käyttämisen pakollista ja, että se kuuluu työhön.

Haastateltava 1: Kyllä ne vaikuttaa joo koska pienissä yrityksissä harvemmin on toimivia kontrolleja ja me ollaan joskus todettu että edes suomalaiset pörssiyhtiöt, suurin osa, ei ole tarpeeksi suuria siihen että niissä olisi tällainen aito kontrolli ympäristö joka oikeasti ehkäisis ne virheet tai väärinkäytökset... pienissä harvemmin tosiaan on lainkaan että ei ole mitään testattavaa jolloin aineistotarkastusta täytyy tehdä enemmän ja just se että miten voidaan sit aina isommissakaan yrityksissä luottaa siihen tai miten päästää kiinni siihen että onks se just tällainen vähän niinku tekaistu kontrolliympäristö niin kun vaan tilintarkastusta varten kun on opittu mitä me kysytään ja pyydetään...

Haastateltava 1 nosti esiin toistamiseen sen, että yrityksen kontrolliympäristö saattaa olla tekaistu ja se saattaa olla tehty vain tilintarkastajaa varten. Tutkimuksessa tulkittiin haastateltavan kommentteista kuitenkin niin, ettei tämä ole merkittävä riski Suomessa. Haastateltava nosti esiin teeman, mikä toistuu seuraavissa haastatteluissa. Suurimmissa yhtiöissä testataan enemmän kontrolleja kun kontrollit ovat olemassa, tällöin tehdään vähemmän aineistotarkastusta. Pienemmissä taas tehdään vähemmän kontrollitarkastusta, sillä kontrolleja on hyvin vähän tai niitä ei ole ollenkaan. Tällöin tehdään enemmän aineistotarkastusta. Haastateltava 1 nosti esiin riskinä sen, että kun ISA standardeja sovelletaan niin ne ISA standardien tuomat edut väärinkäytöksiä havaitsemiseen voivat heiketä.

Haastateltava 1: No aiheuttaa se riskejä siinä mielessä että eihän me silloin kun me niin kun sovelletaan tietyllä tavalla et tuolla tehdään näin ja tos toisessa näin niin silloinhan me ei ihan täysin noudateta niitä ISA standardeja jotka on kuitenkin niinku laadittu sitä

varten että virheet ja väärinkäytöksetkin sitten riittävällä seulalla sieltä sitten havaittais ja ainoa sit mitä enemmän niin kuin yksittäinen ihminen eli tilintarkastaja tekee niinku näitä valintoja ohi sen ikään kun niin sanotun normaalin tilintarkastusprosessin ni ainahan siinä on niinku riski siihen että jotain jää huomaamatta... se on aika villi länsi niin kuin eri kokoisten yritysten osalta, se tarkastusprosessi.

Haastateltava 1 korosti tässä, että nykyinen ympäristö ei salli meille sitä, että pienille yhtiöille tehtäisiin samanlainen tarkastus kuin isoille yrityksille. Tähän on haastateltavan mukaan tulossa muutoksia, mutta tällä hetkellä hän viittaa eräänlaisella ”villillä lännellä” tarkastusprosessiin.

Haastateltava 2 nosti esiin samanlaiset ajatukset isompien ja pienempien yhtiöiden välille. Näissä eroaa lähinnä kontrollitestauksen ja aineistotarkastuksen suhde. Haastateltava 2 kuitenkin toi esille erilaisen näkemyksen riskistä.

Haastateltava 2: Emmä niinku nää sitä, että se riskiä toisi eri tavalla, se riski voi olla samantasoinen oli sitten kysymyksessä iso tai pieni. Isoissa sitten katetaan enemmän sitä riskiä toteamalla kontrollien toimivuutta kuin taas pienemmissä.

Kuten aikaisemmat haastateltavat, haastateltava 3 nosti esille myöskin kontrollitestauksen ja aineistotarkastuksen aiheuttamat eroavaisuudet. Hän kommentoi tästä aiheutuvaa riskiä niin, että se kuuluu työhön ja tämä tilintarkastajan harkinnanvarainen mahdollisuus joustaa näissä on hyvä ja järkevä periaate.

Haastateltava 3: ...mun mielestä se kuuluu tähän työhön että et sit jos kontrolleja on ja niitä voidaan testata niin voidaan vähemmän ainestoo tarkastaa, että se on niinku yks tietyllä tavalla periaate tilintarkastukses. Mun mielestä se on ihan hyvää ja järkevä.

Haastateltava 4 oli samalla linjalla muiden haastateltavien kanssa ja nosti riskiin liittyvässä keskustelussa esille samankaltaisia ajatuksia kuin haastateltava 3. Hän myös nosti esiin, että jos on kaksi identtistä kontrolliympäristöä yrityksessä, missä on eri koko, niin liiketoiminnan volyymit eivät vaikuta siihen tarkastukseen.

Haastateltava 4: ...jos me ajatellaan että mikä se oma kontrolliympäristö on niin se nyt on ihan selvää että jos yritykses ei oo kontrolleja niin silloin sitä ei testatakkaan et se on

niin pieni ja näin poispäin, mutta jos meil on identtinen kontrolliympäristö yrityksissä missä koko vaihtelee niin ei ne volyymit siihen vaikuta siihen kontrollitestaukseen tai se että onks lukujen perässä nolla vai eiks siin oo nollaa, et kyl se silti tekee samal taval... Se on niinku ainoa vaihtoehto, jos sul ei oo kontrolleille ni sit niit ei voi testata mut jollain taval se pitää tarkastaa, että toi jousto on ihan pakon sanelema asia.

Haastatteluissa nousi esille, että esimerkiksi pienemmissä yrityksissä varmasti poiketaan joistain ISA standardeista, jolloin silloin standardien mukaan määritelty turvallinen tarkastus ei täydellisesti toteudu. Tällöin voi syntyä riski esimerkiksi sille, ettei väärinkäytöksiä havaita.

Seuraavaksi tutkimuksessa haluttiin tarkastella tilintarkastajien kokemusvuosien vaikuttavuutta mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Fathil ja Schmidtke (2010, 166–168) korostivat sitä, että osassa tutkimuksia todetaan kokemusvuosien vaikuttavat positiivisesti tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Toisissa tutkimuksissa taas todetaan, ettei tällaista yhteyttä ole osoitettu. Yhtä mieltä ollaan kuitenkin siitä, että kokeneempi tilintarkastaja on parempi arvioimaan riskejä ja suunnittelemaan tarkastusta. Fathilin ja Schmidtken (2010) tutkimukseen nojaten, haluttiin selvittää, vaikuttaako kokemusvuodet tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä, sekä tutkia, onko nuoremmilla tarkastajilla jossain määrin joskus jopa paremmat mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä. Haastatteluissa nousi esille samantyyllisesti kahdenlaista näkökulmaa, kuin Fathilin ja Schmidtken (2010) tutkimuksessa.

Haastateltava 1: ...Mitä kokeneempi tarkastaja on, on yleensä aika monessa liemessä keitetty... he niinku herkemmin pystyy havaitsemaan niitä. Mutta sitten se kääntyy toisin päin kun tuota kokeneemmat tarkastaja harvemmin tekee ihan niitä konkreettisia tarkastustoimenpiteitä siellä yhtiössä, niin silloin taas se ehkä hämärtyy... että sitä kautta taas kokeneemmalla voi jäädä hyvinkin huomaamatta tällainen väärinkäytöstilanne kun ei oo niin kun kiinni siinä yrityksen operatiivisessa toiminnassa... siinä mielessä taas hyvinkin kokematon tilintarkastaja joka vähän niinku kääntää jokaisen kiven ihan varmuuden vuoksi saattaa paljon herkemmin havaita sit väärinkäytöksiä siellä.

Haastateltava 1 nosti esille sen, että kokeneempi tilintarkastaja on mahdollisesti kohdannut työurallaan väärinkäytöksiä ja vastaavasti kuullut kollegoiltaan esimerkkejä

enemmän kuin kokematon. Tällöin kokenut pystyy peilaamaan asioita kokemuksen kautta helpommin tilanteissa, missä on väärinkäytösepäily. Toisaalta kokenut tarkastaja ei välttämättä osallistu niin tiiviisti käytännön tarkastukseen, jolloin hän voi hämärtyä väärinkäytöksille. Nuoremmilla voi olla toisaalta paremmat mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä, sillä kokematon tarkastaja voi tehdä hieman ylimääräistä tarkastusta ihan vain varmuuden vuoksi. Haastateltava 2 nosti esille hieman yksijakoisemman näkemyksen.

Haastateltava 2: ...se kokemus tuo sitä näköalaa ainakin sitten niihin potentiaalisen riski alueisiin mitkä liittyy siihen kohdeyritysten ymmärtämiseen ja liiketoiminnan ymmärtämiseen, toimialan ymmärtämiseen. Toimialan kautta sen yrityksen asiakaskentän tuntemiseen ja näin. Kokemus antaa paremmat mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä, mutta ei poissulje sitä mahdollisuutta että niitähän ei voisi jäädä havaitsematta...

Haastateltava 2 näkee, että kokeneemmalla on aina paremmat mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä kuin kokemattomalla, mutta halusi korostaa, että se ei poista sitä mahdollisuutta, etteikö väärinkäytöksiä välttämättä kirjanpitoon voisi jäädä. Haastateltava 3 taas esittää ajatuksiaan saman tyyppisesti kuin haastateltava 1.

Haastateltava 3: No kyllä ne vaikuttaa, kyl kokeneel tilintarkastajalla on erilainen kyky havaita niitä kun ihan uudella tarkastajalla... Eli tämmösis tilanteessa saattaa sitten olla et tosi paljon vaikuttaa sitten se että kuinka paljon tää kokenut osallistuu siihen toimeksiantoon, toisaalta jos mietitään niin kuin työvälineitten kannalta, siin saattaa olla tietysti jos tekee ihan täysin samat toimenpiteet niin todennäköisesti ehkä se kokenu sitten ehkä havaitsee todennäköisemmin, mutta sitten toisaalta nuorilla saattaa kuitenkin olla joskus sellasii näkemyksiä että ne saattaa ajatella jotain asioita eri tavalla, että ei se niinku ihan päivänselvä välttämättä oo.

Haastateltava 3 uskoo, että kokeneemmalla on paremmat mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä, mutta korostaa, ettei se ole välttämättä aina täysin selvä asia. Uuden ajattelun tuomat edut ja tilintarkastukseen liittyvä työnjako voivat mahdollistaa nuorelle tilintarkastajalle paremman mahdollisuuden havaita väärinkäytöksiä. Kuitenkin täysin

samat työtehtävät tehdessään, haastateltava 3 kokee, että kokeneempi havaitsee todennäköisemmin väärinkäytöksen.

Haastateltava 4 korostaa kokemusvuosien aiheuttamaa turtumista ja nuoren mielen tuomaa etulyöntiasemaa.

Haastateltava 4: Faktahan on ihan se et kun sulla niinku vuosii lisääntyy niin keho kestää enemmän merivettä, niinku tietyllä tavalla. Kokemattomana tilintarkastajana sä oot hyvin niinku enemmän altis pienillekin epäilyille ja tehdä niistä niinkun tosi iso asia ja kun sitten taas kokeneempänä sä pystyt ehkä ottamaan sen vähän silleen asiat asioina ja toteamaan, et okei vaikka teil tää prosessi mahdollistaa väärinkäytöksen, mutta ei ehkä nähdä motiivi miksi joku tekisi tällöistä väärin... Kyl mä väitän et ne mahdollisuudet havaita niitä väärinkäytöksiä on paremmat mitä kokeneempi sä olet, mutta vaan se ehkä sanana ne väärinkäytös ja sen niinku dramaattisuus ehkä vähän lievenee sit vuosien mittaan.

Haastateltava 4 kokee, että kokeneemmalla on paremmat mahdollisuudet havaita väärinkäytöstä, mutta nosti esille sen, että väärinkäytöksen merkitys muuttuu. Nuorella tilintarkastajalla voi olla mahdollisuuksia havaita väärinkäytöksiä samankaltaisissa tilanteissa, mitä haastateltavat 1 ja 3 toivat esille. Kokematon on yleensä alttiimpi epäilyille ja pienetkin asiat nostetaan esille.

Julkisen edun yhteisöjen tilintarkastajien rotaatiosääntö voi olla yksi säädäntö, millä pyritään alentamaan eräänlaista turtumisen riskiä yrityksien liiketoimintaa kohtaan, mikä saattaisi vaikuttaa tarkastajan ammatillisen skeptisyyden heikentymiseen. Tämä turtumisen riski nousi esille myös empiirisissä haastatteluissa. Rotaatio on olemassa vain suuremmilla yhtiöillä (PIE), joten riski turtumiseen voidaan sanoa olevan suurempi pienillä yhtiöillä. Haastatteluissa nousi esille, että nuorilla tarkastajilla on etuina nähdä ja ajatella asiat uudella ja erilaisella tavalla. Kuitenkin lopuksi oltiin yhtä mieltä siitä, että kokemusvuodet tuovat niin vahvaa käsitystä tilintarkastuksesta ja yhtiöistä, että mitä kokeneempi tarkastaja, sitä todennäköisemmin hän havaitsee väärinkäytökset. Jos kokeneemman mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä ovat huonommat, tuotiin haastatteluissa esiin lähinnä käytäntöön ja teknisiin menetelmiin liittyviä seikkoja. Esimerkiksi se, että kokenut tarkastaja ei välttämättä osallistu itse käytännön tarkastukseen niin paljon kuin häntä avustava nuorempi tarkastaja. Tällöin nuorella on käytännöllisistä syistä parempi mahdollisuus havaita väärinkäytöksiä. Kuitenkin, jos

kaksi tarkastajaa tekevät täysin samat toimenpiteet ja kokemusvuodet ovat erit, uskoivat tarkastajat, että kokeneempi kykenee helpommin lähtökohtaisesti löytämään väärinkäytökset kirjanpidosta. Kokemusvuodet rakentavat vahvaa osaamista muun muassa liiketoiminnan ymmärtämisessä, käytännöstä oppimisessa sekä tilintarkastusverkostosta vuosien saatossa oppimisessa.

6.1.4 Lisäkysymyksistä aiheutunut keskustelu

Tutkimuksen viimeisessä osiossa oli tarkoitus tarkastella kokonaisuutena vielä kahta teemaa. Teemat eivät olleet tutkimuksen kannalta keskeisiä, joten ne asetettiin lisäkysymyksiksi. Niistä avattiin keskustelu vain, jos tutkimuksessa riitti aikaa siihen. Tutkimukseen käytetty aika oli kuitenkin niin kohtuullinen, että kaikkien haastateltavien kanssa ehdittiin purkaa myös lisäkysymykset.

Ensimmäiseksi haastateltavilta haluttiin selvittää, onko olemassa tilannetta, että kun tilintarkastus on suoritettu asianmukaisesti standardien mukaan, jäisi tarkastajalta huomaamatta olennainen virhe. Keskustelussa haettiin näkemystä siihen, onko riski jäädä havaitsematta olennaista virhettä merkittävä, kun tarkastus on suoritettu asianmukaisesti.

Haastateltava 1: No kyllä sellainen riski on olemassa joo, et se jää kyllä hyvin pieneksi jos me tehdään ihan standardien edellyttämää tarkastusta ja kaikki ne niinku pakolliset vaaditut toimenpiteet niin se on tosi pieni mutta se jää kuitenkin se olennaisen virheen riskikin sinne mun mielestä olemaan...

Haastateltava 1 näkee riskin olennaisen virheen jäämiselle pieneksi, mutta sitä ei voi koskaan täysin poissulkea. Haastateltava nosti esille esimerkin olennaisuuden arvioinnista.

Haastateltava 1: ...me jätetään joku erä esimerkiksi tarkastamatta sen takia, että se ei ylitä meidän olennaisuusrajaa mutta me ei muisteta arvioida siinä kohtaa että pitäiskö sen erän ollakin suurempi jolloin sit se tulisi vaikka meidän aineistotarkastuksen piiriin...

Haastateltava 2 näkee riskin myös hyvin pieneksi ja korostaa haastateltava 2 tapaan sitä, että koskaan sitä ei voi poissulkea täysin. Lisäksi hän korosti sitä, että tätä työtä ei voisi tehdä eikä toimeksiantoja saattaa loppuun, jos pitäisi aina lausua, että väärinkäätösriskiä ei ole ollenkaan kun olemme tämän tarkastuksen suorittaneet.

Haastateltava 2: *Totta kai se mahdollista aina on, mutta kyllä niin kun jos me nyt tehtäisiin se niinkun ISA standardien mukaan se työ jopa pilkulleen niin sen riskin täytyy olla kyllä aika pieni että sitten sinne vielä voisi tilinpäätökseen jäädä olennainen virhe. Ei kai sitä koskaan voi poissulkea... Emmehän me tätä työtä voisit tehdä, jos me niin kuin ajattelisimme, että sinne ei saa missään tapauksessa jäädä koskaan mitään... Mä väittäisin, että asianmukaisesti tehty työ puolustaa sitä että vaikkakin niin sitten realisoituisi että meille olisi jäänyt 5 % riski, että siellä olisi joku olennainen virhe vielä, niin sitten se ei meidän vastuullemme kaadu...*

Kuten rikoslaki lausuu, on ensisijainen vastuu aina kirjanpitovelvollisella (Rikoslaki, 31.1.2003/61, § 10). Tilintarkastaja ei todennäköisesti joudu vastuuseen, mikäli tarkastus on tehty asianmukaisesti, vaikka sieltä on silti jäänyt jotain huomaamatta.

Haastateltava 3: *...semmoinenhan voi jäädä huomaamatta että jos se väärinkäytös mikä on peitelty niin semmoinen voi jäädä... mutta en mä muuten jos tilintarkastus on oikein suoritettu niin sinne ei sinällään pitäisi jäädä olennaista virhettä...*

Haastattelija: *Eli koet, että riskit aika pienet?*

Haastateltava 3: *Kyllä*

Kuten aikaisemmat haastateltavat, myöskin haastateltava 3 ja 4 näkevät riskin hyvin pieneksi. Haastateltava 4 korostaa sitä, että riski voi aina jäädä, sillä tilintarkastaja on kuitenkin aina vain inhimillinen ihminen.

Haastateltava 4: *Totta kai aina on niinku riski... Yleisesti ottaen pidän sitä että se on pieni se riski sitten kuitenkin.. Että kyl ne niinku nojaa siihen että ihmiset tekee ja haluaa tehdä oikein... Jos ihmiset haluaa tehdä väärin ei tilintarkastus pysty sitä estämään, jos sul on niinku älykäs ihminen haluaa tehdä vilpillisesti väärän tilinpäätöksen tahallaan niin kyllä se sen pystyy tekemään...*

Haastateltava 4 nostaa esille myös arvionvaraisten erien haasteellisuuden. Esimerkiksi osatuloutuksen arviointi perustuu vain siihen, mitä johto sanoo. Tällöin on

tilintarkastajan vaikea sanoa, puhuuko johto täysin totta. Kuitenkin hän uskoo, että Suomessa on sellainen kulttuuri, että ihmiset haluavat tehdä oikein. Tällainen kulttuuri on tärkeää, sillä haastateltava 4 nostaa esille sen, että jos jokainen projektijohtaja esimerkiksi haluaisi tehdä väärinkäytöksen osatuloutuksen kautta, he pystyisivät sen tekemään. Kun on älykäs vilpillinen ihminen vastaamassa toiminnasta, on mahdollista väärinkäytöksiä tehdä. Haastateltava 4 ei näe kuitenkaan tätä ongelmana juuri Suomen kulttuurin vuoksi.

Hemraj (2004, 274) nosti tutkimuksessaan esille, että tilintarkastaja ei ole välttämättä paras mahdollinen ihminen väärinkäytöksiä havaitsemiseen. Kuten haastateltava 4 toi esille, itse tilintarkastus ei suoranaisesti tähtää väärinkäytöksiä havaitsemiseen, vaan siihen, että tilinpäätös on oikein. Tämä liittyy siihen virheolettamaan, että tilintarkastaja palkattaisiin erityisesti juuri petoksien ja väärinkäytöksiä havaitsemista varten. Kuitenkin tilinpäätöksen varmistamiseen liittyy nykyään yhä vahvemmin myös väärinkäytöksiä ennaltaehkäisy ja havaitseminen. On hyvä tunnistaa erityisesti reformin jälkeisenä aikana tilintarkastajan muuttunut rooli.

Haastattelututkimuksen viimeisessä kohdassa keskusteltiin siitä, onko väärän informaation antaminen yleistä. Lisäksi keskusteltiin siitä, ovatko tarkastajat kohdanneet väärinkäytöksiä omassa työssään. Yleisesti ottaen väärän informaation antaminen nähtiin suhteellisen harvinaisena, varsinkaan väärinkäytösmielessä.

Haastateltava 1: Joo siis on yleistä, että annetaan väärää informaatioo. Ei yleensä siksi että peitellään väärinkäytöstä, vaan siksi, että on niinku joku vähän niin kuin nolo asia... se oli esimerkiksi hyvä esimerkki ne veroriskit, et jostain syystä meidän asiakaskuntaki edellee ajattelee, että me ollaan jotain verottajan kätyreitä että sitten kun ne vaikka kirjaa ikään kuin väärään kuluerään jotain niinku verotus mielessä ku vaikka näistä saat vähentää vaan puolet näistä edustusmenoista ni näit edustusmenoja kirjataan vaikk johonkin muualle, niin ei ne niinku yleensä niin olennaisia ole et tilintarkastaja se sillä tavalla kiinnostais ku se tilinpäätös... Ei ole työssä varmaankaan niinku kirjanpidon väärinkäytöksiä tullut vastaan... Mutta mitä niinku oman tämän 6 vuotisen tilintarkastajauran aikana on tullut vastaan, niin aika usein tonne isännöitsijöiden ja asunto-osakeyhtiöiden maailma menee, että ne on valitettavan tavallisia ne niin kuin isännöitsijöiden tällaiset kavallukset ja sitä kautta sit tietysti kirjanpidon vääristely että saa peiteltyä omat jälkensä.

Haastateltava 1 toi esille, että väärän informaatian tarjoaminen on yleistä, muttei väärinkäytösmielessä. Haastateltava korosti, että kyseessä on yleensä vahinko tai jokin asia mitä ei kehdata näyttää. Myös virheellinen oletama, että tilintarkastaja olisi verottajan jonkinlainen avustaja, saattaa aiheuttaa joidenkin kirjauksien kaunistelua. Nämä kirjaukset eivät kuitenkaan todellisuudessa useinkaan ole olennaisuuden piirissä. Haastateltava toi esille asunto-osakeyhtiö kavallukset ainoana esimerkkinä kohtaamistaan väärinkäytöstilanteista. Haastateltava 2 toi myös nämä isännöitsijäkavallukset esille ja näki väärinkäytösmielessä annetun väärän informaatian antamisen hyvin harvinaisena.

Haastateltava 2: Joo onneksi meillä suomessa on tää kulttuuri aika hyvä, että en koe että väärän informaatian tarjoaminen on yleistä ollenkaan, päinvastoin se on hyvin poikkeuksellista... Sellaista olen toki nähnyt, että näitä asunto oy kavalluksia on ollut, eikä niitäkään onneksi ole tullut omassa eikä meidän toimiston kohteessa koskaan...

Haastateltava 3 ei myöskään koe, että väärän informaatian antaminen väärinkäytösmielessä on yleistä. Enemminkin se johtuisi siitä, että jotkut faktat yrityksessä eivät ole ihan selvät kaikille ja puhutaan erillä tavalla, mitä todellisuus on.

Haastateltava 3: Ehkä joskus jossain johdon palaverissa saattaa käydä niin että joku puhuu väärin, että tietyllä tavalla et ku palaverissa puhutaan toista ja sit saattaakin olla että siel kirjanpidossa onkin joku toinen luku, mutta sitten se onkin yleensä vaan näin ettei oo tiennyt asiaa...

Haastattelija: *Et koe, et se on niin kuin meidän alalla ainakaan Suomessa ongelma?*

Haastateltava 3: *En mä koe, että Suomes ois ongelma.*

Haastateltava 4 jatkaa samalla tyylillä ja toteaa että väärän informaatian antaminen on harvinaista ja erityisesti Suomen kulttuuri, mikä on tullut esille muissakin haastatteluissa, on omiaan pitämään liiketoimintaympäristön luotettavana.

Haastateltava 4: Ei ole missään nimessä yleistä, että kun Suomessa on halu ja tapaa aina niinku tehdä asioita oikein niinku lähtökohtaisesti. Mä luulen, että enemmän ne mis

tarjotaa tilintarkastajal väärää informaatiota on ehkä enemmän semmoista että se et niinku valehdellaan samalla myöskin itselleen, että niin kun ei tunnusta tosiasioita, halutaan itsepintaisesti luottaa jonkun esmierikis myyntisaamisten kuranttiuteen vaiks jollain tasolla tiedetään että tä ei tule ikinä tätä maksamaan...

Haastateltavan 4 kanssa keskustelu siirtyi vielä ajankohtaiseen WireCard tapauksen käsittelyyn. Kyseessä oli hiljattain Saksassa tapahtunut globaali väärinkäytöstilanne (MTV Uutiset 25.6.2020). WordComilla on myös 2000-luvun alussa ollut ongelmia väärinkäytösten kanssa (Hemraj 2004, 274). Haastateltava toi mielenkiintoisen näkemyksen asiasta. Hän nosti esiin, että kyseessä ei välttämättä ole tilintarkastajan varsinaisesti vilpillinen käytös vaan se, että hukkuiko tilintarkastaja eräällä lailla hänen globaaliin prosessiinsa. Tällä hän tarkoitti sitä, että globaaleista asiakkaisista vastaavalla tilintarkastusyhteisön osakkaalla voi olla liian monta asiaa vastuullaan samanaikaisesti. Tällöin kokonaiskuvan muodostaminen voi olla haastavaa eikä täysin aukotonta ja tilintarkastukseen syntyy riski väärinkäytöksen huomaamatta jäämiselle, sillä toimeksiannossa voi olla useita tiimejä ympäri maailmaa ja eri palasten yhteensovittaminen voi olla haastavaa jopa kokeneelle tarkastajalle.

Myöskin suurissa globaaleissa toimeksiannoissa informaation kulkeutuminen allekirjoittavan pöydälle voi olla haastavaa. Esimerkiksi lattiataason avustavan tarkastajan huomio riskistä, ei välttämättä päädy koko toimeksiannosta vastaavan henkilön työpöydälle, kun puhutaan näin suurista toimeksiannoista. Haastateltava nosti myös esiin sen, että tapauksessa esiin nousseen lahjomisen takana on yleensä juuri tilintarkastajan ja tarkastettavan suhteen ylläpito, eikä niinkään materia. Materiaaliset lahjukset ovat itsessään merkityksettömiä ja näillä pyritään saamaan tilintarkastajaan suhde, jottei hän välttämättä katsoisi asioita niin objektiivisesti, että jokin väärinkäytös tulisi ilmi. Haastateltava korosti, että tilintarkastajalla on erilaiset suhteet eri asiakkaisiin ja suhteet vääjäämättä vaikuttavat itse tarkastukseen. Tilintarkastaja on vain ihminen, eikä voi toimia kuten kone.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin tilintarkastajan mahdollisuuksia ehkäistä ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä Euroopan unionin tilintarkastusreformin jälkeisessä Suomessa. Tutkimuksessa tematiikkaan liittyvän tieteellisen viitekehyksen tukemana luotiin käsitys sosiaalisesta todellisuudesta empiirisen tutkimuksen avulla. Tutkimuksen tavoitteena oli vastata kahteen pää tutkimuskysymykseen: *”Millainen rooli tilintarkastajalla on väärinkäytösten ehkäisijänä?”* ja *”Mitkä tekijät vaikuttavat tilintarkastajan mahdollisuuksiin ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä EU:n tilintarkastusreformin jälkeisessä tilintarkastusprosessissa?”*. Lisäymmärrystä teemasta luotiin vastaamalla vielä näihin lisäkysymyksiin: *”Miten tilintarkastaja voi motivoida yritystä toimimaan eettisesti ja laillisesti oikein?”*, *”Miten tilintarkastaja voi ehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä?”* ja *”Miten suomalaiset alan ammattilaiset kokevat tilintarkastajan mahdollisuudet havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä?”*.

Tutkimuksessa tarkasteltiin tilintarkastajaa henkilönä ja sitä, miten tilintarkastajan henkilökohtaiset ominaisuudet voivat vaikuttaa tilintarkastajan mahdollisuuksiin ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä. Lisäksi tutkimuksessa luotiin käsitys tilintarkastuksesta käytännön prosessina ja nostettiin esille väärinkäytösten ennaltaehkäisyyn sekä havaitsemiseen liittyviä ongelmia ja mahdollisuuksia.

Tutkimuksessa todettiin, että suomalaisessa tilintarkastuksessa huoli väärinkäytöksistä on pienempi kuin esimerkiksi Halbounin (2015, 122) tutkimuksessa esiin nousseella huolella Yhdistyneissä Arabiemiirikunnissa. Tätä käsitystä tuki tutkielman empiirinen osuus, missä lähtökohtaisesti suomalainen kulttuuri koettiin väärinkäytösten osalta helpommaksi ja riski esimerkiksi väärän informaation esittämisestä nähtiin pieneksi. Haastatteluissa nousi esille, että tilintarkastajat kokevat velvollisuutensa ulottuvan vain tiettyyn pisteeseen asti ja merkittävä rooli on kyvyllä analysoida sisäisiä operaatioita ja johtoa. Halbounin (2015, 127) tutkimuksessa huomattiin, että alalla nähdään sisäisten tarkastajien rooli tärkeänä nimenomaan eräänlaisena ”vahtikoirana” ja koettiin, että ulkoisen tilintarkastajan rooli tässä ei kuitenkaan ole tämän tutkimuksen kontekstissa niin merkittävä kuin sisäisen. Tilintarkastuksessa iso rooli on siis tilintarkastajan kyvyllä analysoida sisäisen valvonnan luotettavuus ja kontrollien riittävyys. Näin ollen voidaan todeta, että tilintarkastajan rooli väärinkäytösten ehkäisijänä Suomessa on luoda käsitys siitä, että tarkastusta tehdään ja saavuttaa riittävä varmuus kirjanpidon oikeellisuudesta, mutta tilintarkastus ei ole

talousrikostutkimus eikä näin ollen tähtää erityisesti väärinkäytöksiä havaitsemiseen. Tilintarkastaja tekee sen, mitä tilintarkastajan on lain mukaan tehtävä. Nykyään harvoin tätä laajuutta ylitetään, sillä vaatimukset koetaan sinällään jo melko runsaiksi.

Tutkielman empiirisessä osuudessa kokemusvuodet nähtiin yleisestiottaen etuna, mutta nostettiin esille se, että mitä kokeneempi tarkastaja, sitä enemmän hän kestää alalla tyypillisesti esiin tulleita väärinkäytösmahdollisuuksia. Tällöin tarkastaja ei välttämättä suhtaudu löydöksiin samalla vakavuudella, kuin esimerkiksi uusi tarkastaja. Nähtiin, että uudella tarkastajalla on etuina esimerkiksi uuden ajattelun tuoma näkemyksellisyys sekä uuden toimeksiannon aiheuttama varovaisuus. Mubako ja O'Donnel (2017, 62) nostivat tutkimuksessaan esiin, että tilintarkastajalla on riski muuttua vähemmän skeptiseksi, kun hän oppii, että kirjanpitoon liittyvät petoksien riskit ovat erilaiset eri tileillä. Tilintarkastajan havaitsemiseen liittyvä kriittisyys saattaa siis tutkimuksen mukaan heikentyä, mitä enemmän tilintarkastajalla on työtunteja tietyssä yrityksessä. Näin ollen tilintarkastajalla on kokeneempänä paremmat mahdollisuudet lähtökohtaisesti havaita väärinkäytöksiä, mutta hän saattaa altistua eräänlaiselle turtumisen riskille. Uuden tarkastajan näkemyksellisyys ja varovaisuus on myös yksi syy Euroopan Unionin kehittämään tilintarkastajien rotaatiosääntöön.

Haastatteluissa tunneäly nähtiin hieman vieraampana terminä tilintarkastuksessa. Kuitenkin tunneälyn ja henkilökohtaisten ominaisuuksien koettiin nostavan tilintarkastajan kompetenssia tarkastuksessa. Skeptisyys nähtiin tärkeänä osana tilintarkastajan ominaisuuksia ja tätä kautta muodostuvaa ammatillista skeptisyyttä pidettiin korreloivana tekijänä tilintarkastajan osaamiseen ja tunneälyyn. Yang ym. (2017, 85) esittelivät tutkimuksessaan tilintarkastajan tunneälyn merkitystä tilintarkastajan kriittisyyteen. Heidän tutkimuksessa tutkittiin erityisesti tunneälyn vaikutusta tarkastuksen laatuun sekä tilintarkastajan ja asiakkaan suhteita. Samassa tutkimuksessa nousi esille, että tilintarkastajat, joilla on korkea tunneäly, tekivät varovaisempia huomioita altistuessaan koviin työpaineille, kuin tarkastajat, joilla oli matalampi tunneäly. Voimme todeta, että tilintarkastaja kenellä on korkea tunneäly ja skeptinen luonne, havaitsee todennäköisemmin väärinkäytökset kirjanpidossa.

Haastatteluissa nousi esille, että kokemusvuodet vaikuttavat tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Lisäksi kyky tunnistaa valehtelu, skeptisyys ja tietotaito nähtiin vaikuttavina tekijöinä. Haastatteluissa ei noussut erillisinä termeinä rehellisyyttä ja tunnollisuutta. Haastateltavien luoma käsitys haastattelijalle siitä, millä tavalla eri tilintarkastajat päätyvät mahdollisesti eri lopputuloksiin kuitenkin antoi

viitteitä siitä, että rehellisyydellä ja tunnollisuudella on merkitystä. Fathil ja Schmidtke (2010) tutkivat yksilöiden erojen yhteyttä kykyyn havaita väärinkäytöksiä. Heidän tutkimuksessa nostettiin esille, että vaikka tilintarkastajalla on rooli johdon lisäksi väärinkäytösten havaitsemisessa, on mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä kriittiset. Henkilön omat piirteet kuten esimerkiksi kokemusvuodet, kyky tunnistaa valehtelu, tunnollisuus, rehellisyys, skeptisyys ja tietotaito vaikuttavat tilintarkastajan kykyyn havaita ja ehkäistä väärinkäytöksiä. Tämän tutkielman empiiristen haastatteluiden perusteella voimme todeta, että nämä Fathilin ja Schmidtken (2010) esittämät yksilölliset piirteet vaikuttavat tilintarkastajan kykyyn ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä.

Kuten tämän tutkielman empiiriset haastattelut, myöskin Yanti ym. (2016, 56–57) nostivat esille, että tilintarkastajan kommunikaatiotaidoilla on merkittävä positiivinen vaikutus tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Khomisiyahin ym. (2019) tutkimuksessa tutkittiin erityisesti ammatillisen skeptisyyden, kommunikaatiotaitojen, tietotekniikan käytön ja tutkivan tilintarkastajan koulutuksen vaikutusta tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Heidän tutkimuksessa todettiin, että ammatillinen skeptisyys, tietotekniikan käyttö sekä tutkivan tilintarkastajan koulutus vaikuttavat positiivisesti tilintarkastajan mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä. Khmoisiyahin ym. (2019) tutkimuksessa nousi esille vahvasti tämän tutkielman empiriasta poikkeava käsitys siitä, että kun muut teemat vaikuttavat positiivisesti mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä, kommunikaatiotaidot vaikuttaisivat neutraalisti. Voimme todeta, että tähän liittyy hieman kahtiajakoisuutta tieteellisessä keskustelussa. Kuitenkin tämän tutkielman empirian perusteella kommunikaatiotaidoilla on kaikkien haastateltavien mukaan merkittävä positiivinen vaikutus mahdollisuuksiin havaita väärinkäytöksiä.

Kun tämän tutkielman pääkysymyksiin on vastattu, voimme tehdä yhteenvedon tutkimuksen lisäkysymyksistä. Näiden tavoitteena oli saavuttaa lisäymmärrystä siitä, millainen sosiaalinen todellisuus tilintarkastuksen alalla on erityisesti Euroopan Unionin tilintarkastusreformin jälkeen.

Empiirisessä osuudessa nähtiin, että eettinen motivointi ja motivointi toimimaan lain mukaan ovat mahdollista, mutta ne jakoivat hieman mielipiteitä. Nähtiin, että keinot motivoida toimimaan lain mukaan on yleisesti ottaen hyvät, mutta rajalliset. Rajallisuuteen liittyi se näkemys, että jos yrityksen johto on päättänyt tehdä liiketoimintaa millä keinolla hyvänsä, on tällöin tilintarkastajan mielipide asiaan melko painoarvoton. Tilintarkastajan sanoman ei nähty olevan niin painava kuin esimerkiksi nuorena

tilintarkastajana voisi kuvitella. Jos ajatellaan etiikkaa ja lain noudattamista erillisinä asioina, raportoinnin ja lain asettamien kannusteiden perusteella motivointi toimia lain mukaan ei ole vaikeaa varsinkaan Suomessa, missä yleisesti on rehellinen kulttuuri. Eettinen toiminta on tilintarkastajien mukaan sellaista, mihin on vaikeampi puuttua ja sitä ei koettu tilintarkastajan velvollisuudeksi yleisesti ottaen.

Tilintarkastajan ennaltaehkäisevät keinot liittyivät ISA standardien noudattamiseen, aktiivisen tarkastuksen olemassaoloon ja kommunikointiin yrityksen johdon kanssa. Tässäkin teemassa korostui tilintarkastajan kommunikointitaidot. Tilintarkastajat kokivat mahdollisuudet ennaltaehkäistä väärinkäytöksiä kahtiajakoisesti. Puolet haastateltavista kokivat aikaisemmin mainitut menetelmät tehokkaaksi, puolet eivät kokeneet omia mahdollisuuksiaan ennaltaehkäistä väärinkäytöksiä kovin hyviksi. Tähän liittyi se, että ensisijainen rooli ennaltaehkäisyssä on yrityksen johdolla ja tilintarkastajan velvollisuus rajoittuu siihen, että raportoidaan väärinkäytösmahdollisuus. Tilintarkastaja ei ole tekemisissä yrityksen operatiivisen toiminnan kanssa niin vahvasti, että pystyisi kunnolla varmistumaan, ettei väärinkäytöksiä syntyisi. Tätä empiristä tutkimustulosta tukee myös Hemrajn (2004, 274) tutkimus, missä todettiin, että tilintarkastaja ei ole välttämättä paras mahdollinen ihminen väärinkäytösten havaitsemiseen. Tämä liittyy siihen virheolettamaan, että tilintarkastaja erityisesti etsisi väärinkäytöksiä. Vaikka tämän tutkielman empiriassa puhuttiin ennaltaehkäisystä, voimme tässä kohta yhdistää teorian, sillä empirisessä tutkimuksessa näistä kahdesta teemasta puhuttiin hyvin rinnakkain.

Kun tutkimuskysymyksiin on vastattu on asianmukaista arvioida laadullisen tutkimuksen reliabiliteettia. Tutkimuksessa haastateltiin neljää KHT tilintarkastajaa. Kaikilla tutkittavilla oli erilainen tehtävä organisaatiossa sekä erilaiset toimenkuvat ja vastualueet. Koska tutkijoiden sisäinen hajautuminen on niin laajaa, voidaan arvioida, että tutkimuksen tulokset vastaavat alan yleisiä näkemyksiä. Mikäli tutkimus tehtäisiin uudelleen eri haastateltavien kanssa eri yhtiössä, voidaan arvioida, että tutkimustulokset ovat olennaisilta osin samankaltaiset. Tutkimuksen tekijän oma kokemus alasta vaikuttaa tutkimukseen jonkin verran. Koska tutkimus tehtiin aiemman teorian pohjalta ja empiria tehtiin samoin tähän käsiteanalyttiseen viitekehykseen nojaten, on todennäköistä, että eri tutkijat pääsisivät samansuuntaisiin tuloksiin. Tutkimuksen merkittävin rajoitustekijä on haastatteluotoksen pieni koko. Pro-gradu tutkielmassa on tyypillistä pienempi otoskoko, sillä tutkimus tehdään melko nopealla aikataululla ja pienillä resursseilla. Tutkimuksen tuloksien perusteella voidaan arvioida, että vaikka suurempi otoskoko

saattaisi lisätä tutkimuksen luotettavuutta, on tutkimuksessa sellaisenaan riittävästi yhdenmukaisuutta ja hajautusta.

Tämä tutkimus toi tieteellistä lisäarvoa empiirisen tutkimuksen kautta, missä luotiin käsitys siitä, miten tieteellinen keskustelu on yhdenmukainen sosiaalisen todellisuuden kanssa tilintarkastajan mahdollisuuksissa ehkäistä ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä. Tutkimuksessa tarkasteltiin tilintarkastajan henkilökohtaisia ominaisuuksia ja sitä, mitkä tekijät vaikuttavat käytännössä tilintarkastajan työhön. Tutkimuksen lopuksi voimme todeta, että tilintarkastajalla on omat vahvuudet ja heikkoudet tarkastuksessa, mutta tilintarkastus pystytään nykyään suorittamaan niin, että saavutetaan riittävä varmuus. Koetaan, että keinot ehkäistä ja havaita väärinkäytöksiä ovat yleisesti ottaen riittävät ja tilintarkastajalla on merkittävä rooli liiketalouselämän turvaajana ja informaation varmentajana.

Laskentatoimen tutkimuksessa on vielä verrattain vähän tämän tutkimuksen tyyppistä inhimillistä lähestymistapaa teemoihin. Tällaisen lähestymistavan ollessa tervetullutta, on syytä tarkastella jatkotutkimusmahdollisuuksia. Tutkimuksesta heräsi mahdollisuus esimerkiksi määrälliselle tutkimukselle yrityksen koon korrelaatiosta tilintarkastajan mahdollisuuksiin estää ja havaita väärinkäytöksiä. Lisäksi olisi mielenkiintoista tutkia, miten tilintarkastajien ajankäytölliset muutokset vaikuttavat mahdollisuuksiin estää ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä.

Tutkimuksessa voitaisiin myös syventää laadullisia näkökulmia. Tutkimusta voisi kohdentaa esimerkiksi juurikin johdon keskusteluihin ja selvittää, miten johdon keskustelujen asetelmat ja ilmapiiri vaikuttavat tilintarkastajan asenteisiin. Lisäksi olisi mielenkiintoista selvittää, miten vasta aloittaneet tilintarkastajat kokevat omat kykynsä havaita väärinkäytöksiä. Lisäksi voisi selvittää kokeella, miten kokeneemmat ja kokemattomat tilintarkastajat suhtautuvat kirjanpidossa havaittuihin väärinkäytöksiin.

LÄHTEET

- Anttiroiko, A. (2004) Yhteiskuntavastuu ja sen määrittelyprosessi. *Tampere University Press*, 17–60.
- Becker, Thomas E. (1998) Integrity in organizations: Beyond honesty and conscientiousness. *Academy of Management Review*, Vol. 23 (1), 154 – 161.
- Center for Audit Quality (CAQ). Auditors and the Financial Crisis of 2007-2009. <https://www.thecaq.org/wp-content/uploads/2019/03/caq_audit_facts_auditors_and_the_financial_crisis_2017-05.pdf>, haettu 30.10.2020.
- Cromwell, P. – Thurman, Q. (2003) The Devil Made Me Do It: Use of Neutralizations by Shoplifters. *Deviant Behavior*, Vol 24 (6), 535–550.
- Cushman, F. – Altay, S. – Mercier, H. (2020) Rationalization is rational. *The Behavioral and brain sciences*, Vol 43 (e28), 1–59.
- Diekhoff, G. M. – Labeff, E. E. – Shinohara, K – Yasukawa, H. (1999) College Cheating in Japan and the United States. *Research in Higher Education*, Vol. 40 (3), 343–353.
- European Comission (EC) (2017). Auditing, Banking and Finance. <https://ec.europa.eu/finance/auditing/index_en.htm>, haettu 11.9.2020.
- European Comission (EC) (2014). *Handbook: The role of Member States' auditors in fraud prevention and detection*. European Anti-Fraud Office.
- Fathil, F. M. – Schmidtke, J. M. (2010). The relation between individual differences and accountants' fraud detection. *International Journal of Auditing*, Vol 14 (2), 163–173.
- Grazioli, Stefano (2004) Where did they go wrong? An analysis of the failure of knowledgeable internet consumers to detect deception over the internet. *Group, Decision and Negotiation*, Vol. 13 (2), 149 – 172.
- Halbouni, Sawsan S. (2015). The Role of Auditors in Preventing, Detecting, and Reporting Fraud. *International Journal of Auditing*, Vol. 19 (2), 117–130.
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tilintarkastuksen muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 70/2016. <<https://finlex.fi/fi/esitykset/he/2016/20160070>>, haettu 6.11.2020.

- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tilintarkastuslain muuttamisesta, HE 212/2014.
<<https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140212#idp447868880>>, haettu 10.9.2020.
- Halonen, K. – Steiner, M. (2009): *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. Talentum, Helsinki.
- Hemraj, M. B. (2004) Preventing Corporate Scandals. *Journal of Financial Crime*, Vol 11. (3). 268–276.
- Hirsjärvi, S. – Hurme, H. (2008): *Tutkimushaastattelu: tutkimushaastattelun teoria ja käytäntö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Holm, C – Langstedt, L. B. – Seehausen, J. (2011).. Establishing Proactive Auditor Responsibilities in relation to Fraud: The Role of The Courts and Professional Bodies in Denmark. *International Journal of Auditing*, Vol 16 (1), 79–97.
- International standard of auditing 200. Overall objectives of the independent auditor and the conduct of an audit in accordance with international standards on auditing.
<<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a008-2010-iaasb-handbook-isa-200.pdf>>, haettu 30.10.2020.
- International standard on auditing 240: The auditor's responsibilities relating to fraud in an audit of financial statements.
<<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf>>, haettu 11.9.2020.
- Kay, A – Wheeler, S. C. – Bargh, J. A. – Ross, L (2004) Material Priming: The Influence of Mundane Physical Objects on Situational Construal and Competitive Behavioral Choice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Vol. 95 (1), 83–96.
- Khomsiyah – Wilson, J. – Mulyani, S. D. (2019) *Opicion*. Auditor's ability in detecting fraud. Vol 35 (21), 2337–2365.
- Knetchel, R. W. – Salterio, S. E. – Balou, B (2017) *Auditing: assurance and risk*. Routledge, New York.
- KPMG International Cooperative. EU Audit Reform – what you need to know: Fact sheet: Mandatory firm rotation for public interest entities and transition arrangements.
<<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2016/10/mfr-factsheet-oct-2016.pdf>>, (haettu 30.10.2020).
- MTV Uutiset 25.6.2020 Miljardeja kadottanutta maksupalveluyhtiötä uhkaa konkurssi – tilintarkastusyhtiö ei huomannut saksalaisyhtiön puuttuvia rahoja.

- <<https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/miljardeja-kadottanutta-maksupalveluyhtiota-uhkaa-konkurssi-tilintarkastusyhtio-ei-huomannut-saksalaisfirman-puuttuvia-rahoja/7856792>>, haettu 17.12.2020.
- Mubako, G – O'Donnel, E (2017) Effect of fraud risk assessments on auditor skepticism: Unintended consequences on evidence evaluation. *International Journal of Auditing*, Vol. 22 (1), 55–64.
- Murphy, P. R. – Dacin, T. M. (2011) Psychological Pathways to Fraud: Understanding and preventing Fraud in Organizations. *Journal of Business Ethics*, Vol 101 (4), 601–618.
- Nazarova, K. – Mysiuk, V. – Gordoplov, V. – Koval, V. – Danileviciene, I. (2020) Preventional Audit: Implementation of SOX control to prevent fraud. *Business: Theory and Practice*, Vol. 21 (1), 293–301.
- Neilimo, K. – Näsi, J. (1980) *Nomoteettinen tutkimusote ja suomalainen yrityksen taloustiede: Tutkimus positivismiin soveltamisesta*. Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja. Sarja A2. Tutkielmia ja raportteja 12, Tampere.
- Patentti- ja rekisterihallitus. EU:n tilintarkastusreformi voimaan 19.8.2016. <https://www.prh.fi/fi/tietoa_prhsta/uutiskirjeet/ajankohtaista_tilintarkastusvalvonnasta/tilintarkastusvalvonta_3_2016/eun_tilintarkastusreformi.html>, haettu 30.10.2020.
- PricewaterhouseCoopers (2020): PwC's Global Economic and Crime Survey 2020. <<https://www.pwc.com/gx/en/services/forensics/economic-crime-survey.html>>, haettu 4.11.2020.
- Public Company Accounting Oversight Boars (PCAOB) (2005): Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit. AU Section 316, <<https://pcaobus.org/oversight/standards/archived-standards/pre-reorganized-auditing-standards-interpretations/details/AU316>> , haettu 11.9.2020.
- Qu, S. – Dumay, J. (2011) Qualitative Research in Accounting and Management. *The qualitative research interview*, Vol 8 (3), 238–264.
- Rikoslaki, Ajantasainen lainsäädäntö, 19.12.1889/39. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001#L30>>, haettu 11.9.2020.
- The Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) (1996): *Report to the Nation 1996*

- Tilintarkastuslaki, 18.9.2015/1141.
 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20151141#L4P3>>, haettu 10.9.2020.
- Valtioneuvoston asetus tilintarkastuksesta, 1377/2015.
 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20151377>>, haettu 10.9.2020.
- Wells, Joseph T. (2003) The fraud examiners. *Journal of Accountancy Online*, Vol. 196 (4), 76 – 80.
- Wilks, J. T. – Zimbelman, M. F. (2004) Using Game Theory and Strategic Reasoning Concepts to Prevent and Detect Fraud. *Accounting Horizons*, Vol. 18 (3), 173–184.
- Yang, L. – Bring, A. G. – Wier, Benson (2017).: the impact of emotional intelligence on auditor judgement. *International Journal of Auditing*, Vol. 22 (1), 83–97.
- Yanti, H. B. – Hasnawati – Astuti C. D. (2016) Technical, Moral Competencies and Communication Skills for Sustainable Development. *International Journal of Sustainable Development*, Vol 9 (12), 55–64.

LIITE 1: TUTKIMUSHAASTATTELU

Tutkimus: Tilintarkastajan mahdollisuudet estää ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä

Puolistrukturoitu teemahaastattelu Pro-Gradu tutkielmaa varten.

Perustiedot:

Nimi (nimi ei näy tutkimuksessa):

Asema yrityksessä:

Kokemusvuodet:

Yleisteemalliset kysymykset:

1. Kuvaile oman kokemuksesi mukaan nykyaikaista tilintarkastusprosessia sellaisenaan, kun se on. Mitä hyvää, mitä parannettavaa? Onko tullut vastaan odottamattomia ongelmia erityisesti reformin jälkeen?
2. Miten omien kokemuksiesi mukaan yrityksen koko vaikuttaa mahdollisuuksiin estää ja havaita kirjanpidon väärinkäytöksiä?
3. Millainen työkalu intuitio on sinulle? Koetko, että intuition käyttö parantaa mahdollisuuksiasi estää ja havaita vilpillistä toimintaa tarkastettavassa

Tilintarkastajan mahdollisuudet **ehkäistä** väärinkäytöksiä:

4. Millä tavalla pyrit työssäsi ennaltaehkäisemään kirjanpidon väärinkäytöksiä?
5. Miten olet kokenut mahdollisuutesi ennaltaehkäistä kirjanpidon väärinkäytöksiä omassa työssäsi? Voitko antaa esimerkkejä tästä?
6. Uskotko, että pystyt motivoimaan asiakasta toimimaan eettisesti? Millä tavoin tekisit tämän ja onko motivoinnin tarpeellisuus itsessään riski mielestäsi?
7. Tilintarkastajan henkisen pääoman on todettu tutkimusten mukaan vaikuttavan tilintarkastukseen. Millaisia ajatuksia tämä herättää sinussa? Koetko että erilaiset tilintarkastajat voivat saavuttaa erilaisia lopputuloksia tarkastuksessa (esimerkiksi keskusteluissa johdon kanssa)?
8. Pyritkö tarkastuksessa tulkitsemaan asiakkaan luonnetta ja näin analysoimaan esimerkiksi kynnystä syyllistyä väärinkäytökseen? Onko uusien ja vanhojen tarkastettavien välillä eroja?

Tilintarkastajan mahdollisuudet **havaita** väärinkäytöksiä:

9. Koetko, että persoonallisuus ja tunneäly vaikuttaa mahdollisuuksiisi havaita väärinkäytöksiä?
10. Vaikuttaako sinun mielestäsi dokumentaation lisääntyminen omiin mahdollisuuksiisi havaita väärinkäytöksiä?
11. Kun mietitään tilintarkastusprosessia kokonaisuutena, koetko, että nykyinen sääntely-ympäristö ja prosessit antavat tarpeeksi eväitä väärinkäytöksiä havaitsemiseen?
12. Millaisissa vaiheissa tilintarkastusta näkemyksiesi mukaan on heikommät mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä ja millaisia riskejä siihen liittyy?
13. Vaikuttaako omassa työssäsi yrityksen koko kontrollitestaustoimenpiteisiin ja poikkeako aineistotarkastustoimenpiteet pienien ja suurien yritysten välillä? Onko tällainen jousto hyväksi?
14. Miten koet, että kokemusvuodet vaikuttavat tilintarkastajan kykyyn havaita väärinkäytöksiä? Onko mahdollista, että kokeneemmalla tilintarkastajalla olisi huonommat mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä kuin kokemattomalla.

Lisäkysymyksiä:

- Onko näkemyksesi mukaan olemassa riskiä, missä asianmukaisen tilintarkastuksen suoritettuaan, tilintarkastajalta jää huomaamatta olennainen virhe?
- Koetko, että väärän informaation tarjoaminen tilintarkastajalle on yleistä. Oletko työssäsi kohdannut kirjanpidon väärinkäytöksiä?